سَيَقُولُ السُّفَهَآءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰىهُمْ عَنْ

ہُنؕ تے ناسمجھ لوک ضرور کیہنہ غا جے کس چیز نے مسلماناں ناں اُنھاں غا اُس قبلہ تیں موڑ

قِبْلَتِهِمُ الَّتِىْ كَانُوْا عَلَيْهَا ؕ قُلْ لِّلّٰهِ الْمَشْرِقُ

چھوڑیو جس ور ویہہ تھا (اے نبیؐ) تم فرما دیو مشرق ، مغرب سب

وَالْمَغْرِبُ ؕ يَهْدِىْ مَنْ يَّشَآءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ۝

اللہ تعالیٰ ہی غو ہے وہ جس ناں چاہوے سِدّا رستہ ور لا چھوڑے (۱۰۷)

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنٰكُمْ اُمَّةً وَّسَطًا لِّتَكُوْنُوْا شُهَدَآءَ عَلَى

تے اسے را ہم نےؐ تمناں اعتدالؔ آلی امت بنّایو تانجے تم لوکاں ور

النَّاسِ وَيَكُوْنَ الرَّسُوْلُ عَلَيْكُمْ شَهِيْدًا ؕ وَمَا جَعَلْنَا

گواہ ویں تے رسولؐ تھارا ور گواہ ویں (۱۰۸) تے جس قبلہ

الْقِبْلَةَ الَّتِىْ كُنْتَ عَلَيْهَآ اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَّتَّبِعُ

ورتم تھا اس ناں ہم نےؐ چھڑو اس گلّوں مقرر کیّو تھو تانجے ہم تک لیاں جے کونؔ رسول

الرَّسُوْلَ مِمَّنْ يَّنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ ؕ وَاِنْ كَانَتْ

غی تابعداری کرے تے کونؔ پٹھیں پیریں پھر جئے ؛ تے یاہ گل تھی خاصی

لَكَبِيْرَةً اِلَّا عَلَى الَّذِيْنَ هَدَى اللّٰهُ ؕ وَمَا كَانَ

بڑی ور انھاں لوکا واسطے نیہنہ جنھاں ناں اللہ نے ہدایت دتی ہے تے اللہ تعالیٰ

اللّٰهُ لِيُضِيْعَ اِيْمَانَكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوْفٌ

تھارا ایمان ناں ضائع کرن آلو نیہنہ ، بیشک اللہ لوکاں ور بے بَہا شفقت کرن آلو

رَّحِيْمٌ ۝ قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِى السَّمَآءِ ۚ

مُچ مہربان ہے (۱۰۹) (اے نبیؐ) تھارا منہ غو کہڑی کہڑی اسمان در اُٹھنوں ہم تک رہیا ہاں

فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰىهَا ۪ فَوَلِّ وَجْهَكَ

تے ہم تمناں ضرور اُس قبلہ در پھیر دیاں غا جس تیں تم راضی ہیں اچھا! ہُنؔ تم کر لیو اپنّاں منہ ناں



(۱۰۷) بیت المقدس یا مسجدِ اقصیٰ فلسطین ماں حضرتِ سلیمانؑ غو بنّایو وو اللہ غو گھر ہے، جدکہ خانوں کعبو جس غا باہر آلّا حصہ ناں رلّا غے مسجدِ حرام کہیو جئے خدا غو وہ مقدس گھر ہے جس غی تعمیر حضرتِ ابراہیمؑ تے ان غا فرزند حضرتِ اسماعیلؑ غا سُچّاں ہتھاں نالؔ ہوئی تھی عرب غا لوک کعبہ پاک ناں مقدس منیں تھا جدکہ یہودی بیت المقدس ناں اپنّوں قبلو سمجھیں تھا۔ رحمتِ عالم ﷺ جچر توڑی مکہ ماں تھا اکثر روایتاں غے مطابق اس را نماز پڑھیں تھا کہ کعبو پاک تے بیت المقدس دوئے سامنےؔ ریہنہ تھا۔ مدینہ پاک غی ہجرت تیں بعد یاہ شکل ممکن نیہنہ تھی کیوں جے مدینہ منورہ تیں بیت المقدس شمال آلےؔ پاسے پوئے جدکہ خانوں کعبو بالکل اس غے دوجے پاسے ٹھیک جنوب آلیؔ بکھی ہے۔ مدینہ ماں ہجرت توں بعد آپ ﷺ نے اللہ غا حکم نالؔ شروع ماں ۱۶ یا ۱۷ امہیناں بیت المقدس ناں قبلو بنّا غے نماز پڑھی اس توں بعد خانہ کعبہ ناں ہمیشاں واسطے قبلو بنالینؔ غو حکم آ گیو اس ناں علمی زبان ماں ''تحویل قبلہ'' کہیو جئے۔ ہُن دور کوع توڑی اسے ''تحویلِ قبلہ'' غو بیان ہے اس پہلی آیت ماں اس گل غی پیشن گوئی ہے جے قبلہ غی تبدیلی غو حکم آتاں ہی ہُنؔ کم عقل بیوقوف لوک رولو چک لیں غا کہ مسلماناں ناں اِن غا قبلہ توں کس نے پھیر چھوڑیو!؟ فر یو ہی ہووو، پہلاں یہودیاں نے ڈنڈ کرنی شروع کی! فر ان غی تکوتکی اسلام غا سارا مخالف اس سوچ ماں گھٹھا ہو گیا جھڑا لوک سجرا سجرا مسلمان ہووا تھا ان غا دِلاں ماں ٹھسو گہلّن لگ پیا جے یوہ کسرا غو مذہب ہے گہڑی کدے منہ کر لیں تے گہڑی کدے! اللہ نے مسلماناں ناں انھاں غا اعتراض غو جواب سکھایو جے کسے ایکنؔ پاسے منہ کر غے نماز پڑھن غو مطلب یوہ تے نیہنہ کہ اس ''طرف'' غی کائے خاص خصوصیت ہے بلکہ اصل تے اللہ تعالیٰ غو حکم ہے۔ لہتو چڑھتو چارے کونٹ اسے غیں ہیں وہ جیاں چاہوے حکم کرے اس ناں کونؔ ٹھاک سکے! فرمانبردار بنداں غو کم اس غا حکم ور عمل کرنوں ہے، پَہانویں وہ ایکنؔ تَہاڑی ماں ہی سو بکھی منہ کرن غو حکم کیوں نہ کرے، تے خانہ کعبہ در منہ کر غے نماز پڑھنی وی اس غا حکم غی پابندی توں سوا کجھ نیہنہ، نالؔ ہی یاہ گل وی دسی کہ جے افضل قبلہ ہی غی گل کریں تا نوی حضرتِ ابراہیمؑ غو بنّایو وو افضل قبلو تے خانوں کعبو ہی ہے۔ فر یوہ اللہ غو کرم ہے وہ جس ناں چاہوے اس ناں اصل تے سرس چیز غی رہنمائی کر غے ''صراطِ مستقیم'' دس چھوڑے۔

(۱۰۸) یعنی اے رحمتِ عالم ﷺ غیو امتیو! تمناں افضل قبلو دسّو تے صراطِ مستقیم غی رہنمائی کرنی کائے اک ہی گل نیہنہ بلکہ اللہ نے تے اس امت ناں ہی ساری اُمتاں توں افضل بنّایو ہے اس غو ناں ہی خیرُ اُمۃ ہے، ہُن قیامت توڑی تم لوکاں واسطے نمونوں ہیں تے سید عالم ﷺ تھارے واسطے نمونو ہیں۔ بلکہ قیامت آلےؔ تَہاڑے وی تم پشلاں نبیاں غی سچائی ور منکراں غے خلاف گواہی دیں غا اور رسولِ پاک ﷺ تھاری تائید ماں گواہی دیں غا۔

(۱۰۹) یعنی بیتُ المقدس ناں تے اللہ نے مستقل قبلو بنّایو ہی نیہنہ تھو، اس ماں تے بس بو دا ذہن آلّاں انھاں لوکاں غی ازمائش کرنی تھی جھڑا پیر پیر ور پچھے ہٹ جیں، کیو نجے اج توڑی عرب غا سارا لوک ''قومی'' تے ''وطنی'' لحاظ نالؔ کعبہ پاک ناں سب توں سُچو تے متبرک گھر اور اپنوں قبلو سمجھیں تھا، ہُن وطنیت تے قومیت غا یہ بُت ٹَہاناں منظور تھا اور یوہ دیکھنوں تھو جے اپنّاں دماغ غا گہڑ یا وا انھاں بتاں ناں ٹاہ غے خدا غا حکم ور کونؔ عمل کرے! فر ایمان آلّاں نے تے خدا غا حکم غے مطابق ستاراں مہیناں توڑی بیت المقدس در نماز پڑھ غے، جھڑ وا انھاں غا مزاج غے سروں ہی خلاف تھو تے ستاراں مہیناں توں بعد فر خدا غا حکم غے مطابق کعبہ پاک ناں قبلو بنّا غے اپنّاں ایمان غو تے اپنی فرمانبرداری غو پورو پورو ثبوت پیش کر دِتو، انھاں نے یوہ دعوو، سچو کر دسیو جے مھاری دوستی نہ تے کسے قومیت نالؔ ہے نہ وطن نالؔ! بلکہ ہم تے اپنّاں مالک غا حکم غا بنیا وا ہاں! حالانکہ امتحان غی یاہ مُچ اوکھی گہڑی تھی ور خدا نے ایمان آلّاں ناں استقامت نصیب کی! ''تحویلِ قبلہ'' غا اس حکم ماں انھاں صحابیاں واسطے وی بڑو امتحان تھو جھڑا خوش نصیب عیسائیت یا یہودیت چھوڑ غے مسلمان ہو یا تھا،

ویہہ مدتاں توں بیت المقدس ناں قبلو منتا آیا تھا فراج چانٕ چک کعبہ در منہ کرنوں کوئے سوکھو کم نیہنہ تھو، ور سُچا دِل آلاں موماں نے نماز ماں ہی اپناں آقا ﷺ غے ناٗلو نالٕ شمال توں جنوب در منہ کر غے پکا مومن ہونٕ غی نشانی پیش کر دتی؛ اس حکم ماں مدینہ غاں منافقاں غی وی سخت از مائش ہوئی اس گھڑی گھڑی غی تبدیلی توں ویہہ اُکّن لگ پیا تے انھاں غو چھپیو وکفر چھلک چھلک غے باندے آنٕ لگ پیو۔ آخر ماں فرمایو جے کسے غا دِل ماں یوہ ٹھسو وی نہ رہ کہ خورے بیت المقدس در پڑھیں ویں نماز ضائع ہی نہ ہو گئیں ویں نیہنہ نیہنہ! اللہ بڑی شفقت آلو تے مُچ مہربان ہے وہ ایمان آلاں غا نیک عمل ضائع نیہنہ کرتو ویہہ ساریں نماز وی اس غی بار گاہ ماں قبول ہو چکیں ہیں۔



شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا

مسجد حرام (خانہ کعبہ) در تے (اے مسلمانو!) تم جت کدے ویں اپناں منہ

وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۗ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ

اسے در کر لیو تے بیشک جھاں لوکاں ناں کتاب دِتی گئی ہے

لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ

ویہہ چنگی طرح جانئیں جے یوہ انھاں غا رب غی طرفوں برحق ہے تے ویہہ جو کجھ وی کریں

عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا

اللہ تعالیٰ اس تیں بے خبر نیہنہ (۱۱۰) تے جے کدے تم انھاں اہلِ کتاب کوئے

الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ۚ وَمَا أَنْتَ

ساریں دلیل لے آویں تانوی یہ تھارا قبلہ ناں نیہنہ من سیں تے نہ تم ہی

بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ ۚ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ۚ

انھاں غا قبلہ ناں مَنن آلا ہیں اور نہ ویہہ آپس ماں اک دوجا غا قبلہ ناں منّیں غا (۱۱۱)

وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ

تے جے کدے تم علم غا آجانٕ تیں بعد انھاں غی خواہشاں ور

مِنَ الْعِلْمِ ۙ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾ الَّذِينَ

چلیں غا تاں تے تم وی بے انصافاں ماں رلنٕ جیں غا (۱۱۲) ویہہ لوک

آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ ۖ

جھاں ناں ہم نے کتاب دِتی ہے ویہہ (اللہ غا) اس (نبیؐ) ناں اس را پشانئیں جس را اپناں بچاں ناں پشانئیں

وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾

ور انھاں بچوں کجھ جانٕ بجھ غے حق ناں چھپا رہیا ہیں ؛

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ۖ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾

حق وہ ہی ہے جہڑو تھارا رب غی طرفوں ہے بس تم شک کرن آلاں ماں بالکل نہ ہو یو (۱۱۳)



(۱۱۰) ازل ماں یاہ گل پہلا دن تیں ہی لکھی وی تھی جے سرورِ انبیا ﷺ غی امت غو قبلو کعبو پاک وے غو۔ بیت المقدس ناں کجھاں دِناں واسطے قبلو بنانوں تے چھڑو امتحان واسطے ہی تھو، سدا رہنٕ آلو قبلو کعبو پاک ہی تھو اسے گلوں رحمتِ عالم ﷺ غا دِل مبارک ماں کعبہ غی سخت محبت رکھ دِتی گئی تھی تیئں آپ ﷺ غی نظر گھڑی گھڑی اسمان در اُٹھ جئے تھی جے خورے حضرتِ جبرئیلؑ قبلہ غی تبدیلی غو حکم لے غے آتا ویں غا، اسے تاہنگ واسطے فرمایو! ''ہم تمناں اسے قبلہ در کر دیاں غا جس تیں تم راضی ہیں'' خدا غی مہر غو یوہ مُچ اُچّو مقام ہے کہ اے حبیب ﷺ تم جس قبلہ توں راضی ہیں ہم تھاری خوشی غے مطابق تمناں اسے در منہ کرن غو حکم دے رہیا ہاں جسو یلے یوہ حکم آیو آپ ﷺ بنی سلمہ غی مسیت ماں دیگر غی نماز پڑھیں تھا؛ تے کجھ روایتاں ماں ہے جے پیشی غی نماز ادا فرما رہیا تھا، دو رکعت ہو گئیں تھیں تیجی چلے کرے تھی تیجی رکعت ماں جسو یوہ حکم آیو آپ ﷺ بیت المقدس توں خانہ کعبہ در مڑ گیا تے حضرت غے ناٗلو نالٕ سارا مسلمان وی خانہ کعبہ در مڑ گیا دوجیاں مسیتاں ماں وی جسو جسو حکم پُجتو گیو صحابہ کرام اللہ غا حکم غے مطابق خانہ کعبہ در مڑتا گیا اس ور یہودیاں نے رولو چک لیو؛ یوہ کسو دین ہے؟ اللہ نے فرمایو انھاں ناں چنگی طرح پتو ہے جے یوہ ہی حکم برحق ہے انھاں غی کتاں ماں موجود ہے جے آخری نبی نبیاں غا سردار (ﷺ) پہلاں کجھ تہاڑا بیت المقدس در منہ کریں غا فر خانو کعبو انھاں غو ہمیشاں واسطے قبلو بنٕ جئے غو ور یہ جانٕ بجھ غے مچلا ہو گیا ہیں بلکہ پُٹھا اسلام ور اعتراض کریں۔

(۱۱۱) یعنی انھاں غی مخالفت غی یاہ وجہ نیہنہ ہے جے انھاں غا دل ماں کوئے شک تے ٹھسو ہے کہ جے تم انھاں ناں کائے علمی دلیل دیں تاں فر یہ من لیں ایسی کائے گل نیہنہ یہ جانٕتاں پشانٕتاں ضد غی وجہ تیں مخالفت کریں تم پہانویں کتنی وی پکی تے دِل لگتی دلیل پیش کریں غا یہ امناں کرن آلا نیہنہ، بلکہ یہ تے اپناں دِل ماں سوچیں جے کسرا تمناں ہی اپناں قبلہ در موڑ چھوڑیں ان غا کرودھ غی تے کائے حد ہی نیہنہ اسلام غی دشمنی ماں یہ یہودی عیسائی سارا اکو کوئی بنٕ جیں ور ضِدی اسا ہیں کہ آپس ماں وی ایکنٕ دوجا غا قبلہ ناں نیہنہ من سیں، یہودی بیت المقدس ناں قبلو منیں تے عیسائی چھڑا چڑھتا آلا پاسا نا قبلو سمجھیں کے مجال ہے جے یہ ایکنٕ دوجا غا قبلہ ناں من لیں۔

(۱۱۲) آیت غا اس آخری حصہ ماں نبی پاک ﷺ ناں گل کہہ غے مسلماناں ناں درڑیو گیو ہے کہ جس مسئلہ ماں اللہ تعالیٰ غو صاف حکم آ جے اس ماں فر یہودی عیسائی مشرک دنیا غا کسے بندہ غی وی گل سننی، خدا غا حکم ناں چھوڑ غے اس غی گل منی بہت بڑو جرم ہے بلکہ یوہ مسئلہ اتنوں سخت ہے جے اک نیس واسطے ناممکن ناں ممکنٕ فرض کر لیو چارے قضاء جے رحمت عالم ﷺ وی ان غی سوچ ور، اِن غی تاہنگ ور چلیں تاں آپ ﷺ وی ناانصافاں ماں رلنٕ جیں، حالانکہ حضور ﷺ توں اسو ہونوں ناممکن ہے۔

(۱۱۳) مسلماناں بچوں کجھ مخلص صحابہ غی یاہ تاہنگ تھی جے کسے را یہ پڑھیا لکھیا اہلِ کتاب مسلمان ہو جاتا تے بڑی چنگی گل ہوتی دوجاں لوکاں غو وی شک شبو دور ہو جاتو فرمایو! جے تم یاہ تاہنگ

کریں تاں تم مُجّ ہی چھلا ہیں یہ اہلِ کتاب تے حضورﷺ ناں اس راسیاݨیں جس رااک آدمی ہزاراں بچاں بچوں اپݨاں بچہ ناں سیاݨ لئے لیکن صرف ضِد غی وجہ توں ایمان قبول نیہنہ کرتا، انھاں غا عالم جاݨتاں پشانتاں سچ ناں کوڑ غاں پڑداں ماں چھپانویں، خیر! حق وہ ہی ہے جہڑ وتھارا مالک نے بیان کر چھوڑیو، ہُݨ تم نہ ان غیں گلاں درتہان دیو تے نہ شک شبہ ناں اپنے نیڑے لگن دیو۔



وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ

تے ہر ایکݨ واسطے اک قبلو ہے جس در وہ منہ کرے تم تے نیکیاں ماں اگے بدھوتم جت

مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ

کِدے وی ویں غا اللہ تعالیٰ تم ساراں ناں لے آوے غو بیشک اللہ تعالیٰ ہر اک چیز

شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ

ورقدرت رکھݨ آلو ہے (۱۱۴) تے (اے نبیؐ) تم جس جگہ تیں وی باہر نکلیں (نمازماں) اپݨاں چہرہ ناں

شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا

مسجدِ حرام در کر لیو تے بیشک یوہ تھارا رب غی طرفوں برحق ہے تے

اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ

تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ اُس تیں بے خبر نیہنہ (۱۱۵) تے (اے نبیؐ) تم جس جگہ تیں وی باہر نکلیں (نمازماں)

وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا

اپݨاں چہرہ ناں مسجدِ حرام در کر لیو تے (اے مسلمانوں) تم جِت وی ویں (نمازماں)

وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا

اپݨاں منہ اُسے در کر لیو تانجے لوکاں کوڑے تھارے خلاف کائے دلیل نہ رہ (۱۱۶) سوائے

الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِأُتِمَّ

انھاں لوکاں غے جہڑا انھاں بچوں ظالم ہیں بس تم انھاں تیں نہ ڈرو بلکہ میرے تیں ڈرتا رہو تے اسواسطے وی

نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾ كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ

تانجے ہوں تھارے اُپّر اپݨی نعمت ناں پوری کر دیوں تے تانجے تم سِدا رستہ ور قائم رہینہ (۱۱۷) جس را ہم نے تھارا در تھارے

رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ

بچوں ہی اک رسول چلاٰیا ویہہ تھارے ساہمݨے مھاریں آیت تلاوت کریں تے تمناں پاک کریں اور تمناں

الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾

کتاب تے حکمت سکھانویں تے تمناں ان چیزاں غی تعلیم دیں جہڑیں تم نیہنہ جاݨیں تھا (۱۱۸)

منزل ۱

(۱۱۴) یعنی اک سِدّی گل ہے کہ ہر قوم ہر جماعت تے ہر ایکݨ امت غو اک قبلو وہے سدا یوہی ہوتو آیو ہے، ہُݨ جے مسلماناں غو اک قبلو مقرر ہو جئے تاں اس ور کسے ناں اعتراض کیوں! مسلماناں ناں وی اسا ضدی، کرودھی لوکاں غیں گلاں ور تہان کرن غی کائے لوڑ نیہنہ اصلی گل نیکی تے ثواب کھٹنوں ہے بس موموناں ناں ان ماں اگے بدھݨ غی کوشش کرنی چاہئے! ویہہ جت وی ویں غا اللہ انھاں ناں کٹھاں کر غے حساب لے لئے غو، اس واسطے کسے کم ماں کجھ اوکھت نیہنہ۔ وہ سب کجھ کر سکے! **فائدو:-** اس آخری لفظ غی سلفِ صالحین نے اک دوئی طرح وی تفسیر کی ہے جے تم چارے کونٹاں توں کعبہ در منہ کر غے نماز پڑھو اس را تھارا منہ ظاہری طور ور پَہانویں کنی کنی دسیں غا ور اللہ اپݨی قدرت ناݨ تھاریاں نمازاں ماں اتحاد تے جوڑ پیدا کر دئے غو۔

(۱۱۵) یوہ دوجو حکم سفر غا بارہ ماں ہے یعنی خانوں کعبو جس را اپنی بستی ماں قبلو ہے سفر ماں وی اسے را وہ ہی قبلو ہے پَہانویں سفر کدے غو وی وہے۔

(۱۱۶) ''تحویلِ قبلہ،، غو یوہ تیجی واری حکم اک تے اس مسئلہ غی تاکید تے اہمیت بیان کرن واسطے ہے، دوجے اُس حکمت غا بیان کرݨ واسطے وی ہے جہڑی اگے قرآن نے خود بیان کی ہے کہ تانجے لوکاں کوڑے تھارے خلاف کائے دلیل نہ رہ کیونجے عرب غا مشرک مسلماناں ور یوہ اعتراض کر رھیا تھا جے تم دعوو تے یوہ کریں کہ ہم ابراہیمؑ غا دین ور ہاں! ور نماز ابراہیمؑ غا قبلہ ناں چھوڑ غے بیت المقدس در پڑھیں بلکہ یہودی وی یوہ اعتراض کریں تھا کہ جے تم مھارا یہودی دین ناں نیہنہ منتا فر مھارا قبلہ ناں کیوں منیں؟ اج انھاں ساراں غا منہ بند ہو گیا ہیں تے مسلماناں غے خلاف انھاں بچوں کسے کوڑے کائے دلیل نیہنہ رہئی۔

(۱۱۷) یعنی جنھاں لوکاں غو کم ہی ضد کرنی تے کوڑ مار مار غے سچ غو گاٹو گھٹݨو تے اس ور ظلم کرنوں ہے ویہہ تے کدے وی باز نیہنہ آسیں، ور تمناں انھاں غیں سازشاں توں ڈرن غی کائے لوڑ نیہنہ تم تے بس اپݨاں مالک توں ہی ڈرتا رُہو وہ آپ تھاری اوکھت اسان بناوے غو، تے قبلہ غی تبدیلی غی اک ہور وجہ یاہ وی ہے کہ اللہ تعالیٰ موموناں ور اپݨیں نعمت مکمل کرنی چاھوے تے جے اس افضل قبلہ غو حکم نہ آتو تاں یاہ بڑی نعمت باقی رہ جاتی ہُݨ اللہ نے افضل قبلہ غو حکم دے غے یاہ نعمت وی پوری کر چھوڑی ہے۔

(۱۱۸) یعنی اس امت ناں ساراں توں افضل قبلو دے غے اسے را اپݨوں فضل کیو ہے جس را رحمتِ عالمﷺ جسا افضل نبی دے غے واہ نعمت پوری کی تھی اس آیت غی ہور تفسیر واسطے دیکھو (حاشیہ ۹۷ سورتِ بقرہ)

(۱۱۹) یعنی میری اوپر وتھلی نعمتاں غو تقاضو ہے جے تم میرو شکرادا کرو! مناں خوب یاد کرو! تے اللہ تعالیٰ ناں یاد کرن اوراس غوشکر کرن غو مطلب یوہ ہے کہ اس غا دین ورعمل کیّو جئے دین غی دعوت غی جھڑی ذمہ واری امت غے متھے لائی وی ہے واہ پوری کی جئے اس را شکر کرن ناں اللہ تعالیٰ ہور ہور نعمتاں غی بدلا رلا دئے کہ چھیکڑ جنت تے اس غی رضا آلی نعمت نصیب ہو جئے۔

(۱۲۰) گل اللہ ناں یاد کرن غی چلے کرے تھی فراچانک ہی نماز تے صبر ناں مدد لین غو ذکر آ گیو کیو نجے اللہ ناں یاد کرنوں، اس غا دین ورعمل کرنوں تے دین غی دعوت ناں گھر گھر پہچانوں یوہ کوئے مخول نیہنہ، یاہ مُچ پہاری ذمہ واری ہے اس رستہ ماں اوکھت ہی اوکھت تے مشکل ہی مشکل ہیں یوہ رستو پھلاں غی سیج نیہنہ بلکہ کنڈاں تے ترسولاں آلو رستو ہے لہذا اس رستہ غا راھیاں ناں نماز تے صبر ناں اپنوں لک ڈاھڈو کرنوں چاہئے! جھڑا نمازی اپنے اندر صبر آلیں صفت پیدا کرلیں غا اللہ غی مدد انھاں غے ناں ہو جئے غی تے جس غے ناں اللہ غی مدد و ہے غی اس ناں فر لوڑ وی کا نہہ غی!! جس ناں خدا غی مدد وہے غی اس ناں تے ساری کائنات وہے غی فر اس ناں فکر تے پریشانی وی کانہہ غی!! دنیا غو کوئے معمولی حکمران جس غے ناں ہو جئے وہ وی سب کئیں تیں بے غم ہو غے بیس رہ فر جس ناں خدا غی سنگت تھا جے اس غی کے گل ہے!! ور ات اک اہم گل یاد رکھنی ضروری ہے کہ صبر غو جھڑو مطلب گوجری ماں سمجھیو جئے عربی ماں صبر غو اس توں بالکل کنی مطلب وہے۔ گوجری ماں تے حالات غے اگے سرسٹ لینٗ غو ناں صبر ہے جدکہ عربی ماں حالات غو ڈٹ غے مقابلو کرن غو ناں صبر ہے. قرآنِ پاک ماں صبر بول غے ترے چیز مراد ویں (الف) اللہ غا مکمل دین ورعمل کرن واسطے ڈٹ جانٗوں تے اک اک حکم ورعمل کر غے دسنوں (ب) اللہ غی نافرمانی توں دور رھنٗ واسطے ڈٹ جانٗوں تے کسے گناہ غے نیڑے نہ جانٗوں (ج) اس رستہ ماں جتنیں مصیبت تے پریشانیں آویں انھاں غو اسرا ڈٹ غے مقابلو کرنٗوں کہ جتنیں مصیبت آویں اُتنی ہی دین ور ہور ہور استقامت پیدا ہوتی جئے بلکہ مشکل ہی اسانی سہیٔ لگنٗ لگ جیں۔

(۱۲۱) اللہ تعالیٰ غا دین غی دعوت آلٗو تے اللہ تعالیٰ ناں یاد کرن آلٗو یوہ رستو عشق و وفا آلٗو رستو ہے، اس غی ابتدا تے کلموں پڑھ غے اسلام غی چَھل غے اندر آنٗ تیں وہے جسماں انسان اپنٗاں آپنٗاں خدا غا دین غے حوالے کر چھوڑے ور اس غی آخری منزل اسے رستہ ماں جند جان غی قربانی پیش کر دینٗی ہے تے جس خوش نصیب ناں یاہ اُچی منزل نصیب ہو جئے اس غا لیکھ وی مُچ اُچا ویں وہ مھاری نظراں ماں تے فی سبیل اللہ جان دے غے مر جئے ور حقیقت ماں اس ناں سدا رھنٗ آلی زندگی نصیب ہو جئے بلکہ اللہ تعالیٰ غا رستہ غا اس شہید ناں مڑدو کھنٗوں ہی جائز نیہنہ رہ تو. اس غا رشتیدار دوست یار اس ور غم کیوں کریں وہ تے زندو ہے، انھاں ناں تعزیت غی لوڑ نیہنہ بلکہ مبارک بادی غی لوڑ وہے، اس غا جسم تیں بغن آلٗو لہو وی سُچو وہے. اسے گلوں اپنٗاں لہو ماں نُہانٗ آلا اس سچا عاشق ناں غسل دینٗ غی لوڑ نیہنہ رہتی. اس ناں انھاں ہی گو چھڑ کپڑاں ماں دفن کیّو جئے جھڑا اس غی وفاداری غا گواہ بنٗ جیں، امامِ شافعیؒ تے امام احمد ابن حنبلؒ تے ات توڑی فرمانویں کہ اس غی نماز جنازہ پڑھن غی وی لوڑ نیہنہ کیو نجے نماز جنازہ تے مُڑداں غی پڑھی جئے اور یوہ تے بالکل زندو ہے فر اس غی نماز جنازہ کسرا؟! کجھ حدیثاں تیں وی یوہی پتو لگے (ور احناف غو موقف دوجو ہے تے دلیل انھاں کولے وی ہیں) سبحان اللہ! یاہ مُچ اُچی منزل ہے، ور لیکھ اپنٗاں اپنٗاں، برات اپنٗی اپنٗی! لیکنٗ یہ ساریں گل اس مخلص غی ہو رہئی ہیں جھڑو صرف اللہ غی رضا واسطے، اللہ غا دین پچھے اس غا دین غی سربلندی واسطے فی سبیل اللہ، جان دیئے، قرآن نے جت وی ''جہاد'' ''مجاہد تے شہید'' غی گل کی ہے ات فی سبیل اللہ غی شرط ضرور ہی لائی ہے تے رھیا قوم غا ناں ور مرن آلا، ملک پچھے جان دینٗ آلا، بہادری غاں تمغاں ور جند جان گالنٗ آلا تے دنیا غی دولت پچھے قیمتی جان برباد کرنٗ آلا ان غی شریعتِ محمدی ماں کوئے قدر و قیمت نیہنہ۔ رحمتِ عالم ﷺ ناں یاہی گل پچھی گئی تھی جے ,, اے حبیب خدا ﷺ اک بندو بہادری غو انعام لینٗ واسطے لڑ تو لڑ تو مر جئے، اک بندو



فَاذْكُرُونِيٓ أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

لہٰذا تم مناں یاد رکھو ہوں تمناں یاد رکھوں غو اور میرو شکر کرو تے میری ناشکری نہ کرو (۱۱۹)

يَٰٓأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَوٰةِ ۚ إِنَّ

اے ایمانٗ آلیو! تم نماز تے صبر ناں مدد حاصل کرو بیشک

اللَّهَ مَعَ الصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٣﴾ وَلَا تَقُولُوا لِمَن يُقْتَلُ فِي

اللہ تعالیٰ صبر کرن آلاں غے ناں ہے (۱۲۰) تے جھڑا اللہ غا رستہ ماں ماریا جیں

سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَٰتٌ ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾

تم انھا ناں موا وا نہ کہو بلکہ یہ زندہ ہیں ور تم جانٗتا نیہنہ (۱۲۱)

وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ

تے ہم ضرور تمناں ازماں واں غا کُجھ خطرہ تے پُھکھ ناں اور مالٗ غا تے

الْأَمْوَٰلِ وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَٰتِ ۗ وَبَشِّرِ الصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ

جان غا تے میواں غا نقصان ناں تے (اے نبیؐ) تم ثابت قدم رھنٗ آلاں ناں خوشخبری سنا دیو؛ انھاں ور

إِذَآ أَصَٰبَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوٓا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ ﴿١٥٦﴾

جس ویلےٗ کائے مصیبت آ پوے ویہہ یوں کہنہ ہم تے اللہ ہی غا ہاں تے اُسے کولے مُڑ غے جانٗ آلا ہاں (۱۲۲)

أُولَٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَٰتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ ۖ وَأُولَٰٓئِكَ

یہ ہی ویہہ لوک ہیں جھا ور انھاں غا رب غی عنایت تے رحمت ہیں تے یہ ہی لوک

هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾ إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ

سِدا رستہ ور ہیں (۱۲۳) صفاء اور مروہ یقیناً اللہ تعالیٰ غی نشانٗیاں بچوں

اللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن

ہیں تے جھڑو بندو خانہ کعبہ غو حج یا عمرو کرے اُس ور کوئے گناہ نیہنہ (بلکہ نیکی ہے) جے وہ انھاں

يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۚ وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾

دواں غو طواف کر لئے تے جھڑو بندو اپنٗی خوشی ناں کائے نیکی کرے فر اللہ تعالیٰ وی بڑی قدر کرن آلٗو جانٗن آلٗو ہے (۱۲۴)

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ

بیشک ویہہ لوک جہڑا مھاریں نازل کی ویں صاف صاف نشانیاں ناں تے ہدایت ناں (لوکاں تیں) چھپاویں

مِن بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ ۙ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ

اس توں بعد جے ہم نے ویہہ لوکاں غے واسطے کتاب ماں بیان کردتی ہیں اساں لوکاں ور اللہ تعالیٰ وی

اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا

لعنت کرے تے لعنت کرن آلاؔ وی انھاں ور لعنت کریں؛ ور ویہہ لوک جنھاں نے توبہ کرلی تے اپنوں آپ سدھار لیّو

وَبَيَّنُوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾

اور (حق ناں) باندے کرچھوڑیو اساں لوکاں غی تے ہوں توبہ قبول کرلیوں تے ہوں بہت توبہ قبول کرن آلوؔ مُچ مہربان ہوں (۱۲۵)

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ

بیشک ویہہ لوک جنھاں نے کفر کیو تے ویہہ کفر ہی غی حالت ماں مرگیا ان لوکاں ور تے

لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَالِدِينَ

لعنت ہے اللہ تعالیٰ غی تے فرشتاں غی تے انساناں غی ساراں ہی غی ؛ ویہہ سدا اسے

فِيهَا ۖ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

ماں ریہنہ غا نہ انھاں توں عذاب ہولوؔ کیّو جئے غو تے نہ انھاں ناں مہلت دتی جئے غی (۱۲۶)

وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾

تے تھارو خُدا اک ہی خدا ہے اُس تیں سوا کوئے خدا نیہنہ وہ بے بَہا مہرباں مُچ رحم آلوؔ ہے

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ

بیشک اسمان تے زمین غا پیدا کرن ماں تے رات تہاڑی غا آنؔ

وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ

جانؔ ماں تے ان کشتیاں ماں جہڑیں انساناں غا فائدہ غیں چیز لے غے سمندراں ماں

النَّاسَ وَمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِن مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ

چلیں، تے اس بدّل ماں جہڑو اللہ نے اسمان تیں برہایوؔ فر اُس نالؔ زمین

منزلِ ۱

ملک تے قوم غا جزبہ ور جنگ کرے اک بندو اپنوں تے اپنٹی قوم غوناں اچو کرن واسطے لڑائی کرغے جان دیئے ان بچوں اللہ غا رستہ غو مجاہد کہڑو ہے؟ رحمتِ عالمﷺ نے جواب دتو مَــن قَــا تَــل لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللهِ هِيَ العُلْيا فَهُوَ فِي سبيلِ اللهِ ,, جہڑو آدمی صرف اس واسطے جنگ کرے جے اللہ غو دین تے اس غو کلمو ہی اُچّو ہو جئے بس وہی اللہ غا رستہ غو مجاہد ہے (بخاری مسلم) بلکہ اس آدمی غا بارہ ماں پچھیو گیو جہڑو اللہ ہی غا رستا ماں اخلاص نالؔ جہاد کرن آلاں سنگ رلؔ غے جہاد کرے ور اپناں دِل ماں دنیاوی مال دولت غی وی ذری تاہنگ رکھے: آپﷺ نے جواب دِتو: لَا اَجـرَ لَـه ''اس واسطے بالکل کوئے ثواب نیہنہ'' حضرتِ ابو ہریرہؓ فرمانویں کہ پچھنؔ آلاؔ نے اپنی گل ترے واری درائی آپﷺ نے ترے ہی واری یوہی جواب دِتو (ابوداود شریف) ملک تے قوم غا یہ بُت مُچ پراناں ہیں۔ اسلام نے تے اتنوں وی برداشت نیہنہ کیّو جے کوئے کسے ور رعب گہلنؔ واسطے اپنٹی قوم غوناں لئے؛ اک صحابیؓ نے کسے جنگ ماں مشرک در برچھو پھینکتاں بس اتنی اک گل کہہ چھوڑی تھی جے'' لہہ! ہوں ایران غو بہادر ہاں کیوں جے ویہہ اصل ایران ہی غا رہنؔ آلاؔ تھا ور رحمتِ عالمﷺ ناں یاہ گل مُچ پہیڑی لگی انھاں در کھوری نظراں نال تک غے فرمایو ہَلّاَ قُلـتَ وَ اَنَـا الغلا مُ الانــصــاری یوہ کیوں نیہنہ کہتو جے ہوں اک انصاری یعنی مسلمان نوجوان ہاں (ابوداود شریف) خدا اِن نواں نواں بُتاں غی پوجا توں ہم ناں بچاوے۔ ع

ان تازہ خداؤں میں بڑا سب سے وطن ہے

(۱۲۲) یعنی جس نے اللہ غو دین قبول کرلیّو ہے تے اس رستا ماں قدم رکھ لیّو ہے اس ناں پریشانیاں ور، کنڈا اچُبن ور حیرانگی کیوں! جان مال غی قربانی ور تعجب کیوں! یوہ امتحان تے ضرور وہے غو جنت جیسی عظیم نعمت واسطے یوہ امتحان پاس کرنوں تے ضرور ہے تے کامیابی اُسے واسطے ہے جہڑو اس رستہ ماں مصیبتاں اگے بَنّ بنؔ غے کھلّو ہو جئے، بڑا توں بڑا نقصان ور وی یوہ کہ غے اپنوں دِل مطمئن کرلئے جے یوہ نقصان کے ہے! یا مصبیت کے ہے! ہوں تے آپ ہی اللہ تعالیٰ غو ہوں تے مرغے میں اُسے کولےؔ جانوں ہے اور سچ تے یوہ ہے کہ۔ جان دِی دِی ہوئی اُسی کی تھی حق تو یہ ہے کہ حق ادا نہ ہوا۔

(۱۲۳) یعنی انھاں ور اللہ غیں ہور ہور عنایت ویں غیں، ساری دنیا انھاں ناں چَہلا تے بیوقوف کہہ غی ور اصل سِدّ ا رستہ ور یہ ہی لوک ہیں۔

(۱۲۴) صفا تے مروہ مکہ پاک غے کولےؔ ہی دو نگیں تھیں ور ہُنؔ گذرتا زمانہ نال ویہہ لوہکی لوہکی ٹہیریں رہ گئیں ہیں انھاں دواں جگہاں غو اصل تعلق تے توحید آلاؔ خاص گہر حضرت ہاجرہؑ، حضرت ابراہیمؑ تے حضرتِ اسماعیلؑ نالؔ تھو حضرت ہاجرہؑ نے اپناں بچہ حضرت اسمٰعیلؑ واسطے پاڻی غی لوڑ ماں صفا توں مروہ توڑی ست پھراٹیں لائیں تھیں انھاں غو یوہ اخلاص نالؔ دوڑنوں اللہ ناں اتنوں پسند آیو جے حاجیاں ناں ات اسے را دوڑن غو حکم دیدتو تانجے خدا غا رستہ ماں اخلاص آلی اس دوڑ غی یاد تازہ رہ ور بدلتاں خیالاں ماں اگے چل غے مکہ غا مشرکاں نے اُت اُساف تے نائلہ ناں غا دو بُت رکھ چھوڑیا تانجے دوڑلانؔ آلو انھاں ناں وی سجدو کر دئے اسلام غی لوء آجان تیں بعد کجھ صحابہ کرام ناں یوہ شک جیو ہو یو کہ یاہ دوڑ کِدے جہالت غی دوڑ نہ وے بُت تے ہُنؔ اُت نیہنہ رہیا تھا ور کدے یاہ دوڑ انھاں بُتاں ہی غی یاد ماں نہ وہے اللہ نے یوہ ٹھسو دور کرتاں فرمایو صفاء تے مروہ کسے دیوی دیوتا غی یادگار نیہنہ یہ تے اللہ غی توحید غی یادگار ہیں ہاں! بُت جہالت غیں یادگار تھا جہڑا اس جہالت غے نالؔ ہی رُخصت ہوگیا ہیں لہذا حج یا عمرو کرتاں انھاں غو طواف یعنی ''سعی'' کرنی چاہئے! اس ماں کوئی گناہ نیہنہ فرنیکی غو تے جہڑو وی کم اپنٹی خوشی تے اخلاص نالؔ کیو جئے وہ ضائع کدو ہے!! اللہ اس غی پوری قدر کرے۔

(۱۲۵) اہلِ کتاب خاص طور یہودی اپر بیان ہونؔ آلیں انھاں ساریاں گلاں ناں چنگی طرح جانڑیں تھا ویہہ اپنٹی کتاب تورات ماں بیان کیں ویں نشانیاں غی وجہ تیں دیہنہ دپَہر اں ہاروں

جاݨیں تھا جے رحمت عالم ﷺ اللہ غا آخری نبی ہیں، یوہ دین بالکل برحق دینڑ ہے تے حضرتِ ابراہیمؑ غو بنا یوؤ خانو کعبو ہی افضل قبلو ہے تے صفاء مروہ یقیناً اللہ غیں نشاݨیں ہیں ور ویہہ جاݨ بُجھ غے اس حق ناں لوکاں توں چھپانویں تھا حالانکہ اللہ نے یوہ سارو راز باندے کر چھوڑیوتھو؛ اساں لوکاں ور اللہ غی وی لعنت تے لعنت کرن آلاں ساراں جناں، انساناں، فرشتاں غی وی لعنت ہے، ہاں! اللہ غی رحمت غو بوؤ اجاں وی کھلو ہے جے یہ ہُن وی توبہ کر غے اپݨوں حال ٹھیک کرلیں نیک بݨ جیں اور جتھاں سچائیاں ناچھپا چھپا غے اج توڑی لوکاں ناں گمراہ کرتا رہیا ہیں انھاں ناں سب غے سامݨے بیانڑ کردیں تاں اللہ انھاں غی توبہ قبول کر غے انھاں ناں اپݨی رحمت ماں چھپا لئے غو!۔



الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ

اُس غا مر جانڑ تیں بعد زندی کر دتی تے اس ماں ہر طرح غا جانور کھنڈا چھوڑیا،

وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ

تے ہواں غا چُھلݨ ماں تے اُس چَھڑ ماں جھڑو اسمان تے زمین غے بشکار حکم غو

وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ۝ وَمِنَ النَّاسِ

بنیوں وو ہے عقل ناںڑ کم لینڑ آلاں واسطے بڑیں نشاݨیں ہیں (۱۲۷) تے لوکاں بچ کجھ اسا ہیں

مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ

جھڑا دوجاں ناں اللہ تعالیٰ غے برابر بݨاویں ویہہ اُنھاں ناںڑ اسی محبت رکھیں جسی محبت اللہ ناںڑ رکھݨی لوڑیئے

وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ

تے جھڑا ایمان آلا ہیں ویہہ سب تیں زیادہ اللہ ناںڑ محبت رکھیں تے جیکدے یہ ظالم (اج) اُس گھڑی ناں

ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَ

تک لیں جسویلےڑ یہ عذاب ناں دیکھیں غا جے طاقت ساری غی ساری اللہ تعالیٰ ہی غی ہے تے

أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ۝ إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا

(یاہ گل) جے اللہ تعالیٰ سخت عذاب دینڑ آلوڑ ہے (۱۲۸) جسویلےڑ ویہہ لوک بیزار ہو جیں غا جن غی فرمانبرداری کی جئے تھی

مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ

انھاں لوکاں تیں جھڑا ان غا کہنڑ ور چلیں تھا تے ویہہ عذاب ناں دیکھ لیں غا تے ان غا سارا تعلقات

الْأَسْبَابُ ۝ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً

ٹُٹ جیں غا (۱۲۹) تے ویہہ پچھے ٹُرن آلا لوک کیہنہ غا (افسوس!) کدے ہمناں ہُݨ اک واری دنیا در جانو نصیب ہوتو

فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا ۗ كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ

تاں ہم وی انھاں تیں بیزار ہو جاتا جس را یہ مھارا تیں بیزار ہووا ہیں اسے را اللہ انھاں ناں اُنھاں غا عمل

أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ ۖ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ۝

دسے غو انھاں غا پچھتانڑ واسطے تے ویہہ کدے وی جہنم تیں نکلن آلا نیہنہ (۱۳۰)



(۱۲۶) یعنی اللہ تعالیٰ نے انھاں ناں اپݨاں فضل ناںڑ توبہ کرن غو موقعو نصیب کیّو، ور انھاں نے اس موقع تیں کوئے فائدو نیہنہ چکیو، بلکہ اس کفر ور اڑیا رھیاات توڑی جے اسے ضدی پوݨا ماں انھاں غی موت ہو گئی فر تے یاہ لعنت انھاں ور ہمیشاں ہمیش واسطے پکی ہو گئی ہن ویہہ سدا اسے لعنت ماں ریہنہ غا نہ عذاب ہولو وے غو تے نہ کدے چھٹ گھڑی واسطے مہلت لبھے غی۔

(۱۲۷) ات توڑی مجموعی بیان رسولِ پاک ﷺ غی رسالت غا ثبوت غو تھو، اتوں ذکر اللہ تعالیٰ غی توحید غو چلیو ہے ور قرآنِ پاک زیادہ زور اللہ تعالیٰ غی ذات غا ثابت کرن ور نیہنہ لاتو بلکہ زیادہ زور اس گل ور ہے کہ وہ ایکلو ہے اس غی ذات ماں یا اس غیں صفتاں ماں کسے دوجا غی سنجیالی نیہنہ، اس غی خدائی ماں دنیا غی کسے وی چیز ناں بلکہ اس غاں پیاراں ناں وی ذری شراکت تے سانجھ نیہنہ وہ ہر لحاظ ناںڑ اکو ہے کوئے وی اس غو پیہالڑ تے شریک نیہنہ، شرک ور اتناں زور غی وجہ یاہ ہے جے جسویلے قرآن نازل ہویو تھو اس ویلے جھگڑو خدا غی ذات ناں منن غو نیہنہ تھو بلکہ اصل جھگڑو اس ناں اک منڑ غو تھو عرب غا مشرک اللہ تعالیٰ ناں منیں تھا بلکہ اس کائنات ناں پیدا کرن آلو وی اللہ تعالیٰ ناں ہی منیں تھا ور اُس غے ناںڑ ناںڑ ویہہ چن دیہنہ، تاراں، پہاڑاں، دریاں، سمندراں، درختاں پتھرغیاں مورتیاں ناں تے بچ ہستیاں ناں وی خدا تعالیٰ غو سفارشی ہونڑ غی وجہ تیں عبادت غو مستحق سمجھیں تھا ویہہ اس واسطے تیار نیہنہ تھا کہ عبادت چھڑی اک اللہ ہی غی کی جئے، اسے را عیسائی وی اللہ تعالیٰ غی ذات ناں منیں تھا ور حضرتِ عیسیٰؑ اور حضرتِ جبرئیل روح القدسؑ ناں وی خدا غا لاڈلا ہونڑ غی وجہ تیں عبادت غا مستحق خیال کریں تھا یوہی حال یہودیاں غو تھو۔ انھاں ساراں ناں مخاطب کر غے قرآن نے فرمایو: تھارو خدا بس اکّو ہی خدا ہے اس توں سِوا کوئے نکو، کوئے موٹو، کوئے ماڑو ریڑو، کوئے قومی یا غیر قومی کوئے خدا سروں ہے ہی نیہنہ، اور یاہ کوئے ''اندھ وشواس'' آلی گل نیہنہ کہ اکھ میچ غے من لیّو جے نیہنہ بلکہ جھڑا لوک خدا غی دِتی وی عقل تیں کم لیں ویہہ غور کریں اس کائنات غو ذرو ذرو اک ہی گواہی دے غو جے اس غو خالق، اس غو مالک تے عبادت غو مستحق بس اک ہی اللہ ہے یوہ زمین اسمان غو پیدا ہونوں رات تہاڑی غو آنوں جانوں کوئے مخول تے نیہنہ! یاہ ساری کائینات بلکہ جیا جونڑ غی اک اک چیز شہادت دے رہئی ہے جے یاہ اک نظام غی پابند ہے جس ناں اک طاقت ور ہستی چلا رہئی ہے۔ فر جھڑیں چیز خود اس غیں پیدا کی ویں ہیں ویہہ اس غی خدائی ماں کس را شریک ہو سکیں!؟ دنیا غا کسے نِکا جیا کارخانہ ناں چلانڑ آلا دو ذمہ وار اک ہی عہدہ غا نیہنہ ہو سکتا فر اس کائینات غا کئیں خدا کس را ہو سکیں؟ بس عقل آلاں واسطے کائینات غی ہر چیز ماں خدا غی خدائی غی تے اس غا ایکلاں ہونڑ غیں مُچ نشانیں ہیں ور بے عقلاں واسطے سب کجھ بیکار ہے۔

(۱۲۸) یعنی انھاں دلیلاں غے باوجود کجھ جاہل اساوی ہیں جھڑا خدا غی خدائی ماں دوجاں ناں شریک بݨا لیں (اَنْدَادٌ)، نِدٌّ غی جمع ہے تے نِدٌّ ہر اس چیز ناں کہیو جئے جس غی تعظیم خدا تعالیٰ ہاروں کی جانڑ لگے تے جھڑی اللہ تعالیٰ توں غافل کرن غی باعث بݨ جئے ویہہ بُت ویں یا اپݨاں سردار ویں یا کوئے وی اسی ہستی وے ہے جس غی تعظیم خدائی غا درجہ توڑی کی جانڑ لگے واہ نِدٌّ ہے علامہ آلوسیؒ

نے روح المعانی ماں تے امام فخرالدین رازیؒ نے تفسیرِ کبیر ما اَنْـدَادْ غا یہ ہی ترے درجہ بیان کیا ہیں آپ اللہ تعالیٰ نے فرمایو؛''ویہہ انھاں شریکاں ناںٔ اس رامحبت کریں جس رااللہ تعالیٰ ناںٔ محبت کرنی لوڑیے تھی'' لہذا جس چیز ناںٔ وی کسے غوتعلق ایسو وہے غوجسو اللہ تعالیٰ ناںٔ ہونو چاہیئے بس واہ چیز خداغی خدائی ماں شریک شمار ہوجئے غی۔ وریہ دنیاوی تعلقات بس اسے دنیاواسطے ہیں آخرت ماں جھڑی حالت پیش آوے غی اس غوتے کدے چہلکا روی دنیاماں نظر آجے تانوی لوک شرک توں باز آجیں ور آخرت غونظارو آخرت ماں ہی ہووے غو، جسویلے سمجھنو کم نیہنہ آسیں۔ واہ کتنی اوکھی کہڑی وہے غی جسویلے ظالم عذاب ناں تکتاں ہی سمجھ جیں غا جے طاقت تے ساری اللہ تعالیٰ ہی کوئے ہے اور انھاں ناں پتو لگ جئے غو کہ اللہ جس راغفور رحیم ہے وہ مجرماں واسطے اسے را شدید العذاب وی ہے'

(۱۲۹) اج جس جس ناں خداغی خدائی ماں شریک کریں اور جس جس غی محبت تے دوستی ماں اج خداغا احکام توڑیں آخرت ماں ویہہ سارا انھاں توں کنّی ہوجیں غا۔ تے ویہہ اپنّاں چیلاں غی پوجا پاٹ تے عبادت تیں ہی نیہنہ نمکرسیں بلکہ ویہہ پٹھا انھاں غادشمن وی ہوجیں غا' پرہیزگاراں ناں چھوڑ غے اج غا یہ جتنا دوست ایکنّ دوجا ور مرن کریں اس تہاڑے یہ سارا ایکنّ دوجا غے خلاف کھلاؔویں غا' محشر غونظارو کرتاں ہی سارا تعلقات ٹُٹ جیں غا یوہ مضمون سورت مریم تے سورت زخرف ماں وی تفصیل ناںٔ ہے.

(۱۳۰) یاہ گل وی قرآنِ پاک نے کئیں واری تے جگہ جگہ بیان فرمائی ہے جے آخرت ماں گنہگار یاہ تاھنگ کریں غا کہ افسوس ! کدے ہمنّاں اتوں اک واری دنیاماں جان غو موقعو نصیب ہو جاتو فر ہم گناہاں غی یاہ کلخ تُھو غے آتا، ناتے جنھاں پچھے لگ غے ہم گمراہ ہووا تھا ہم وی انھاں ناں صاف جواب کر دیتا وراتوں واپسی کد! یہ چھڑا سوٹھا ہیں. علامہ ابنِ کثیرؒ فرمانویں'' یہ بے دلیل گلاں ور چلنّ آلاؔ، ہٹ مٹ چیزاں غواعتقاد رکھن آلاؔ تے خدا ناںٔ شرک کرن آلاؔ جسویلے محشر ماں اپنّاں پیشواں تے اپنا مقدماں ناں کنّی ہوتاں دیکھیں غا اس ویلے تلّیں مل مل غے تے دندر مک رمک غے کیہنہ غا ہائے افسوس ! جے اک واری دنیا ماں مڑ غے جانّوں نصیب ہوتو فر تے ہم انھاں تُھو کھے بازاں ناںٔ آپے مک لیتا وراتوں واپس جانوں نصیب نیہنہ ہوتو۔

(۱۳۱) شرک چھڑی یاہی نیہنہ جے اللہ تعالیٰ غا مقابلہ ماں کسے دُوجا ناں خدامینوں جئے یا کسے ناں اس غی خدائی ماں کسے راوی شریک کیّو جئے بلکہ شرک یاہ وی ہے کہ اللہ غا حلال حرام غا قانون ناں چھوڑ غے اپنی طرفوں حرام حلال غا قانون بنا لیا جیں عرب ماں کھنڈیا وا شرک بچوں اک قسم یاہ وی تھی، انھاں نے اپنّاں ذہن توں کجھ حلال چیزاں ناں حرام تے کجھ حرام ناں حلال سمجھ لیو تھو اہل کتاب وی انھاں توں پچھے نیہنہ تھا اسے خیال غی سختی نال تردید کرتاں فرمایو ہے جے یوہ سارو بغاڑ،، تے فساد تھارا منڈ قدیمی دشمن شیطان غا سکھالاؔ ور پیو ہے وہ ہی لوکاں غا ذہن ماں انھاں پہیڑاں تے گنداں کماں غوخیال پیدا کرتو رہ تے اللہ تعالیٰ ور چُھوٹھیں گل لانّ واسطے چکُ دیتو رہ بس عقلنداں ناں اپنّاں دشمن غی چالبازیاں توں دور رھنّوں چاہیئے۔ ہور تفصیل واسطے تکو سورت انعام حاشیہ (۱۲۳) و (۱۲۴) و (۱۳۵)

سیقول ۲ ۳۹ البقرة ۲

يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ كُلُوْا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلٰلًا طَيِّبًا وَّلَا

اے لوکو ! زمین ماں جھڑیں حلال تے پاک چیز ہیں ویہہ کھاؤ تے

تَتَّبِعُوْا خُطُوٰتِ الشَّيْطٰنِ اِنَّهٗ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِيْنٌ

شیطان غا کھُرا ور نہ ٹرو! بیشک وہ تھارو باندے باندے دشمنّ ہے؛

اِنَّمَا يَاْمُرُكُمْ بِالسُّوْٓءِ وَالْفَحْشَآءِ وَاَنْ تَقُوْلُوْا عَلَى

وہ تے تمنّاں پہیڑاں کماں اور بیشرمی غی گلاں غو ہی حکم دئے تے اِس گل غو جے تم اللہ تعالیٰ ور

اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ وَاِذَا قِيْلَ لَهُمُ اتَّبِعُوْا مَآ

ویہہ گل کُہو جھڑیں تم جانّتا نیہنہ (۱۳۱) تے جسویلے اُنھاں ناں کہیو جئے کہ تم اس ور چلو جھڑو

اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوْا بَلْ نَتَّبِعُ مَآ اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَآءَنَا

اللہ نے نازل کیو ہے ویہہ کیہنہ (نیہنہ) بلکہ ہم تے اُس رستہ ور چلاں غا جس ور ہم نے اپنّاں باپ دادا ڈِٹھّا تھا

اَوَلَوْ كَانَ اٰبَآؤُهُمْ لَا يَعْقِلُوْنَ شَيْئًا وَّلَا يَهْتَدُوْنَ

کیوں! پَہانویں انھاں غا باپ دادا نہ کجھ سمجھتاویں تے نہ ویہہ سِدّا رستہ ورویں (تانوی!) (۱۳۲)

وَمَثَلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا كَمَثَلِ الَّذِيْ يَنْعِقُ بِمَا لَا

تے اِن کافراں غی مثال اس را ہے جس را کوئے کسے اسا (چُوکھرناں) ہکّ مارتو وہے جھڑو ڈنڈ رولاؔ تیں

يَسْمَعُ اِلَّا دُعَآءً وَّنِدَآءً صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا

بجن کُجھ نہ سُنّیں یہ ڈورا ، کلاّ ، انّا ہیں بس یہ

يَعْقِلُوْنَ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا كُلُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا

عقل ناںٔ کم نیہنہ لیتا (۱۳۳) اے ایمان آلیو ! مھاریں دتیں ویں پاک چیز

رَزَقْنٰكُمْ وَاشْكُرُوْا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُوْنَ

کھاؤ ! تے اللہ تعالیٰ غو شکر کرتا رُہو جیکر تم خاص اُسے غی عبادت کریں (۱۳۴)

اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ

اُس نے تے تھارے ور چھڑی موئی وی چیز ناں ، تے بغتی رت ناں ، تے سور غا



(۱۳۲) یوہ انسان غو وہ پرانوں جاہل پونّاں آلو جواب ہے. جھڑو ہر دور غا نبیاں ناں اس وقت غا جاہل لوک دیتا رھیا ہیں، انسان ناں جدوی خداغی نازل کی وی سچی تے سُچی ہدایت در بلایو جئے اس ناں یاہ غیرت آجے کہ ہوں باپ دادا غو رستو. جھڑو میراں بزرگاں غو رستو ہے وہ کسرا چھوڑوں قرآن پاک نے بچ رسیلا تے مٹھا انداز ماں اس غو جواب دتو کہ جیکدے تھارا باپ دادا اللہ غا دین ور قائم تھا فر تے تم انھاں غا رستہ ور شوق ناںٔ چلو کیونجے جس کوئے اسمانی ہدایت موجود تھی اس غا رستہ ور چلنوں شریعت ہی ور عمل کرنوں ہے، جس را کہ حضرت یوسفؑ نے جیل غاں سنگیاں ناں فرمایو تھو کہ ،، میں اپنّاں باپ دادا حضرت ابراہیمؑ تے حضرت اسحاق اور حضرت یعقوبؑ غو (ہدایت آلو) رستو نوڑ لیو ہے،، (سورت یوسف ۸۲) ور جے باپ دادا نرا جاہل تے گمراہ ویں فر انھاں غا رستہ ور

ٹرنوں انھاں غی نیش جہالت ورعمل کرنوں ہے۔ تے اُس تیں بڑو جاہل کونڑ وہے غو جہڑ وخدا غی روشن شریعت ناں چھوڑ غے باپ دادا غی گمراہی ورعمل کرے۔ **فائدو**: ات یاہ گل وی یاد رکھنی ضروری ہے کہ چواں اماماں غی تقلید وی چھڑی فقہی مسئلا ماں وہے عقائد ماں تے بس قرآن وحدیث غا صاف بیان ور ہی عمل کیو جئے، کسے غی تقلید جائز نیہنہ علامہ قرطبی اپنی تفسیر ماں فرماویں **اجتمعت الامۃ علیٰ ابطال التقلید فی العقائد** یعنی عقیداں ماں تقلید غا باطل ہونڑ ور ساری امت غو اتفاق ہے۔

(۱۳۳) یعنی انھاں لوکاں ناں گل سمجھانی اسے راہے جس را کوئے ماںڑ چوکھر پچھے اواز لاوے جس راماںڑ چوکھر ناں سمجھانڑ ناںڑ کائے گل سمجھ ماں نیہنہ آتی اسے را یہ جاہل لوک سمجھنڑ واسطے تیار نیہنہ۔



الْخِنْزِيْرِ وَمَآ اُهِلَّ بِهٖ لِغَيْرِ اللّٰهِ ۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ

ماس ناں، تے اُس چیز ناں جس ور اللہ تعالیٰ تیں علاوہ کسے غو ناں لیو جئے حرام کیّو ہے، ہاں جہڑ و بندو بے وس ہو جئے

بَاغٍ وَّلَا عَادٍ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ

نہ وہ سواد لیتو وہے تے نہ نافرمانی کرتو وہے تاں اُس ور کوئے گناہ نیہنہ بیشک اللہ تعالیٰ مُچ بخشنڑ آلو

رَّحِيْمٌ ۝ اِنَّ الَّذِيْنَ يَكْتُمُوْنَ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ

بے بہا مہربان ہے (۱۳۵) بیشک ویہہ لوک جہڑا اُن حکماں ناں چھپاویں جہڑا اللہ نے کتاب ماں نازل

مِنَ الْكِتٰبِ وَيَشْتَرُوْنَ بِهٖ ثَمَنًا قَلِيْلًا ۙ اُولٰۗىِٕكَ

کیا ہیں تے اُس غے بدلے (دنیا غو) تھوڑو جیو مُل لے لیں ویہہ لوک تے

مَا يَاْكُلُوْنَ فِيْ بُطُوْنِهِمْ اِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ

اپناں ٹہڈ ماں بس اگ ہی پہر رہیا ہیں تے انھاں ناںڑ قیامت غے

اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيْهِمْ ښ وَلَهُمْ عَذَابٌ

تہاڑے نہ اللہ تعالیٰ کلام کرے غو اور نہ انھاں ناں پاک کرے غو تے اُنھاں واسطے دردناک

اَلِيْمٌ ۝ اُولٰۗىِٕكَ الَّذِيْنَ اشْتَرَوُا الضَّلٰلَةَ بِالْهُدٰى

عذاب ہے (۱۳٦) یہ ویہہ لوک ہیں جنھاں نے ہدایت غے بدلے گمراہی

وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ ۚ فَمَآ اَصْبَرَھُمْ عَلَي النَّارِ ۝

تے بخشش غے بدلے عذاب مُل لے لیّو ہے فر یہ لوک دوزخ غی اگ ور کتنا دلیر ہوگیا ہیں (۱۳۷)

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ ۭ وَاِنَّ

یوہ اس گلوں جے اللہ نے کتاب برحق نازل فرمائی تھی تے بیشک

الَّذِيْنَ اخْتَلَفُوْا فِي الْكِتٰبِ لَفِيْ شِقَاقٍۢ

جنھاں لوکاں نے کتاب ماں اختلاف کیّو ویہہ ضِد ماں دور جا

بَعِيْدٍ ۝ لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوْا وُجُوْھَكُمْ

پیا ہیں (۱۳۸) نیکی یاہ نیہنہ جے تم اپناں منہ



(۱۳۴) پہلاں یوہی حکم عام لوکاں ناں دتو گیّو تھو ہُنڑ خاص ایمان آلاں ناں دتو جا رھیو ہے یعنی عام لوک کافر تے مشرک باز آویں یا نہ آویں، البتہ جنھاں خوش نصیباں ناں ایمان غی دولت ہتھ آ گئی ہے انھاں ناں تے ضرور اس ور عمل کرنو چاھئے! تے اللہ تعالیٰ غیں دتیں ویں حلال تے سُچیں چیز کھا غے اللہ غو شکر کرنو چاھئے جے اس نے اپناں فضل ناںڑ یہ نعمت عطا فرمائیں فر انھاں غو کھانڑوں وی جائز کیّو۔

(۱۳۵) یعنی اللہ غا قانون ماں جہڑیں چیز حرام کی گئیں ہیں ویہہ تے یہ چیز ہیں، ویہہ نیہنہ جہڑیں مشرکاں نے اپنے پلّے توں بجنڑ کسے دلیل حرام سمجھ لیں ہیں۔ ات چار چیز بیان ہوئی ہیں ور مقصد یوہ نیہنہ ہے کہ یہ ہی چیز ہیں جہڑیں ات بیان ہوئیں انھاں توں علاوہ وی حرام چیز مُچ ہیں جہڑیں حدیثاں ماں بیان ہوئی ہیں، دراصل ات مشرکاں غا خیال ناں سامنے رکھ غے گل ہور ہئی ہے یعنی جہڑیں چیز تم نےّ حرام سمجھیں وی ہیں ویہہ حرام نیہنہ بلکہ حرام تے یہ چیز ہیں، روح المعانی ماں ہے **لیس المراد قصر الحرمۃ علی ماذکر مطلقا بل مقید بما اعتقد وہ حلا لا**۔ ان چار چیزاں ماں پہلی مڑدار ہے یعنی وہ جانور جہڑ و بجنڑ حلال کرن توں آپے ہی مر جے پہانویں ماندو ہو غے مرے پہانویں ظاہری سٹ لگ غے! اس غی کجھ ہور تفصیل سورت مائدہ ماں آوے لگی۔ دوجے بغتی رت: یاہ وی حرام ہے۔ ور وہ لہو جہڑ و ماس غے ناںڑ لگو وو وہے یا ہڈی غے اندر وہے وہ نہ ناپاک ہے نہ حرام! تیجے سور: اس غو سارو جسم ہڈی، چربی، ماس، بال، سب کجھ ناپاک تے حرام ہے، چوتھے وہ جانور جہڑ و اللہ ناں چھوڑ غے کسے ''غیر اللہ'' غی رضا تے تقرب واسطے اس غے ناں کر دتو وہے تے اس ور اسے ,,غیر اللہ'' غو ناں ہی لیو جاتو وہے فر اس ناں اسے ''غیر اللہ'' ناں خوش کرن واسطے، اس غی رضا تے اس غو تقرب کھٹن واسطے حلال کیّو جئے۔ اور ''غیر خدا'' جس غا ناں ور وہ حلال کیّو گیو ہے کجھ وی ہو سکے۔ بُت، مورتی، پُہوت، شیطان یا اللہ غی کائے پیاری ہستی اللہ تعالیٰ توں علاوہ دنیا غی ہر اک چیز ''غیر خدا'' ہی ہے اسا جانور ور حلال کرتے ویلّے اگر بِسمِ اللّٰہِ اللّٰہُ اَکْبَرُ غی جگہ کسے ''غیر اللہ'' غو ناں لیو جے فر تے یوہ باندے باندے حرام ہے جساں شک غی گنجائش ہی نیہنہ فقہا کرام نے سگوں اس جانور ناں وی حرام ہی قرار دتو ہے جس ور حلال کرتے ویلّے تے بِسْمِ اللّٰہِ اَللّٰہُ اَکْبَرُ پڑھیو جے ور اس توں پہلاں زندگی ماں اس ور ''غیر اللہ'' غو ناں بلا یو جے تھو حلال وی اس ناں اللہ توں علاوہ کسے ہور غی خوشنودی حاصل کرن واسطے کیّو گیو وہے کیونجے قرآن پاک نے اس مسئلہ واسطے ترے گل کنی کنی بیان کیں ہیں (الف) وہ جانور جہڑ و ''غیر اللہ'' غی تعظیم واسطے اس غے ناں کر دتو جئے (ب) وہ جانور جس ور حلال کرتے ویلّے اللہ غو ناں نہ لیّو جے (تکو سورت انعام ۱۳۸) (ج) وہ جانور جہڑ و کسے خاص جگہ ور چاہڑیو جے تے اتے لے غے ذبح کیّو جے (سورت مائدہ) بیضاوی شریف غا حاشیہ ور ہے **فَکُلُّ مَا نُوْدِیَ عَلَیْهِ بِغَیْرِ اسْمِ اللّٰهِ فَهُوَ حَرَامٌ وَ اِنْ ذُبِحَ بِاسْمِ الله تعالیٰ** یعنی جہڑ و وی جانور ''غیر اللہ'' غے ناں کر دتو جے وہ حرام ہے پہانویں حلال کرتے ویلّے اس ور اللہ غو ناں وی لیو جے امام فخر الدین رازیؒ نے وی اپنی تفسیر ماں یوہی فتو دتو ہے سگوں ویہہ حلال کرن آلا ور ارتداد غو حکم وی لانویں **لو ان مسلماً ذبح ذبیحۃ وقصد بذبحها التقرب الی غیر الله صار مرتدا.** حضرت شاہ ولی اللہؒ غا

صاحبزادہ مشہور محدث تے فقیہ شاہ عبدالعزیزؒ وی یوہی فتو دیتاں بالکل صاف لفظاں ماں لکھیں ''ہر کہ ذبحِ جانور تقرب غیرِ خدا نماید ملعون است خواہ دروقت ذبح نامِ خدا گیرد زیرا کہ چوں شہرت داد کہ ایں جانور برائے فُلانے است ذکرِ نامِ خدا وقت ذبح فائدہ نہ کرد (تفسیر فتح العزیز) ور جے کسے نے اک واری ''غیراللہ،، غے ناں کرن توں بعد توبہ کرلی وہے فر اللہ غو ناں لے غے اپنی ضرورت واسطے حلال کیّو وہے تاں یاہ بکھری گل ہے فر یوہ جانور حلال وہے غو۔ اسے راوہ جانور وی بالکل حلال ہے جہڑو اللہ غو ناں لے غے حلال کیّو جئے فر اللہ غی رضا واسطے اس غو ماس محتاجاں ماں بنڈ دتو جئے تے اس غو ثواب اپناں ماں باپ یا کسے ہور رشتیدار یا دوست ناں پہچا دتو جئے بلکہ یاہ گل وی یاد رکھنڑ غی ہے جے کسے غے ناں کردینڑ یا اس غو ناں لینڑ غو مطلب ہے غیراللہ،، غا تقرب تے اس غی تعظیم واسطے ایسو کیّو جے نیوں ناں لینڑ نال کجھ نیہنہ ہوتو جس را مثلاً قربانی غو بکرو ، خالد غی ککڑی وغیرہ۔ ور تقرب تے خوشنودی غی نیّت توں بچنڑ غی مچ لوڑ ہے مھارا کجھ حنفی فقہاء نے تے بادشاہ یا کسے اور عہدے دار غی رضا مندی تے تعظیم ماں حلال کیا جانؔ آلا جانوراں وی حرام قرار دیدتو ہے، درمختار صفحہ ۲۱۴ جلد ۵ ماں ہے (ذبح لقدوم الامیر ونحوہ کواحد من العظماء یحرم لانہ اھل بہٖ لغیراللہ و ان ذکر اسم اللہ) ''یعنی اگر کسے نے بادشاہ یا ہور کسے بڑا غا آنؔ ور (اس غی تعظیم تے تقرب واسطے) کوئے جانور حلال کیو وہ حرام ہے کیونجے وہ ﴿ مَآ اُهِلَّ بِهٖ لِغَيْرِ اللّٰهِ ﴾ غا حکم ماں داخل ہے پہانویں حلال کرتے ویلے اس ور اللہ ہی غو ناں لیو جے،، آیت غا آخر ماں فرمایو جے یہ ساریں چیز ہیں تے حرام ور جے کوئے اسو مجبور ہوجے کہ جانؔ غو خطرو ہوجے اور اس ناں کھانؔ واسطے انھاں توں سوا کوئے چیز نہ تھاتی وہے اس ناں اتنوں کھا لینوں جائز ہے جس نالؔ جان بچ جئے۔



قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ

چڑھدا یا لہندا در کر لیں بلکہ نیکی یاہ ہے جے آدمی ایمان لیا وے

بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتٰبِ وَ

اللہ ور تے آخرت غا تہاڑا ور تے فرشتاں ور تے (اللہ غیں) کتاباں ور تے

النَّبِيّٖنَ ۚ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِي الْقُرْبٰى

نبیاں ور اور اللہ غی محبت ماں (اپڑوں) مالؔ دیئے رشتیداراں ناں

وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ ۙ وَالسَّآئِلِيْنَ

تے یتیماں ناں تے محتاجاں ناں تے مسافراں ناں تے سوالیاں ناں

وَفِي الرِّقَابِ ۚ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ ۚ وَ

اور گردن چھڑکانؔ ماں تے نماز قائم رکھے تے زکوٰۃ دیتو رہ تے

الْمُوْفُوْنَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عٰهَدُوْا ۚ وَالصّٰبِرِيْنَ

ویہہ لوک جھڑا اپڑوں وعد و پورو کر یں جسویلےٓ کہ ویہہ وعدو کرلیں تے جھڑا

فِي الْبَاْسَآءِ وَالضَّرَّآءِ وَحِيْنَ الْبَاْسِ ۗ اُولٰٓئِكَ

سختی ماں تے تکلیف ماں تے خاص لڑائی ویلےٓ ثابت قدم ریہنہ یہ ہی

الَّذِيْنَ صَدَقُوْا ۗ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُوْنَ

لوک سچا ہیں تے یہ ہی لوک پرہیز گار ہیں (۱۳۹)

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي

اے ایمان آلیو ! تھارے اُپّر مقتول غا بارہ ماں برابری فرض کی

الْقَتْلٰى ۗ اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى

گئی ہے ، ازاد ازاد غا بدلہ ماں تے غلام غلام غا بدلہ ماں تے کالسری

بِالْاُنْثٰى ۗ فَمَنْ عُفِيَ لَهٗ مِنْ اَخِيْهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ

کالسری غا بدلہ ماں تے جس کسے ناں اپڑاں پہائی دروں کجھ معافی ہوجئے فر مطالبو وی



(۱۳۶) یہ اہل کتاب خاص طور ور یہودیاں غیں خصلت بیان ہو رہئی ہیں جنھاں نے ہور گلاں توں علاوہ حرام حلال غا احکام وی فانی دنیا سلوٹنؔ واسطے چھپا چھوڑیا تھا۔ تے اسمانی ہدایت ناں چھوڑ غے اور پلّے تیں مسئلا بنا بنا غے حرام مال غی اگ اپنا دوزخ ماں پہر یں تھا۔

(۱۳۷) یعنی یہ سارا کالاؔ کرتوت تے کھٹیں کسے ٹپلا یا پلیکھا ماں نیہنہ کرتا بلکہ یاہ گل جانڑتاں پشانڑتاں کریں جے ہم نےٓ ان کرتوتاں غی وجہ توں جہنم ماں جانوں ہے فر تعجب ہے! یہ جہنم ور کس قدر بہادر ہو گیا ہیں!۔

(۱۳۸) یعنی جہنم غی یاہ سخت سزا انھاں ناں اس گلوں وہے غی جے اللہ تعالیٰ نے اپنیؔ کتاب بالکل برحق نازل فرمائی تھی اس غا حکم وی صاف صاف تے دوٹوک تھا، جنھاں ماں گھولنؔ جھگڑا غی کائے گل نیہنہ تھی تے نہ فرقاء بنانؔ غی اس ماں کائے گنجائش تھی ور انھاں نے چتے غے اس ماں اختلاف کرنوں شروع کرلیو، کیئں کیئں فرقاں ماں بنڈے گیا تے فر مخالفت ماں مُچ ہی دور نکل گیا۔

(۱۳۹) دنیا ماں کھنڈی کھلری وی شرک غی اک قسم یاہ وی تھی جے لوکاں نے اللہ غی ذات ناں چھوڑ غے اک اک ''پاسو'' اپنی نجات واسطے نوڑ لیو تھو، کوئے لہتا ناں بخشش غو ذریعو سمجھے تھو تے کوئے چڑھتا در منہ کرن ماں ہی ساری نیکی سمجھے تھو، انھاں ہی لوکاں ناں فرمایو: جے لہتا چڑھتا در منہ کرلینڑوں یاہ کوئے نیکی نیہنہ، نیکی غا کم تے یہ، یہ ہیں بس اس آیت توں لے غے ھُنڑ سورت پاک غا ختم توڑی نیکیاں ہی غی بکھ بکھ قسماں غو بیان ہے مثلاً قصاص، وصیت، روزہ، جہاد، حج، انفاق فی سبیل اللہ وغیرہ، اسے وجہ توں کجھ مفسراں نے ان آیتاں غو ''سرنانوؤں'' ہی ابواب البر یعنی نیکیاں غو بیان رکھیو ہے۔ علماء کرام نے اس آیت غی اہمیت بیان کرتاں لکھیو ہے جے اس ایکنؔ آیت ماں سارا دین غو نچوڑ آگیو ہے، دین غیں ترے بڑیں چیزاں یعنی عقیداں، عملاں تے اخلاق غو مکمل مضمون اس اک آیت ماں بیان ہو گیو ہے آیت غا شروع توں لے غے وَالنَّبِيّٖنَ توڑی عقائد غو تے الزَّكٰوة توڑی اعمال غو اور اتوں لے غے ﴿وحین الْبَاْسِ﴾ توڑی اخلاق غو بیان ہے حضرتِ ابو ہریرہؓ نے رحمتِ عالم ﷺ ناں پچھیو تھو جے ایمان کے ہے؟ آپؐ نے جواب ماں یاہی آیت تلاوت فرمائی تھی (ابن کثیر)

(١٤٠) ''ابواب البر'' بچوں یوہ پہلی نیکی غو تفصیلی بیان ہے .اسلام غی لوءآنڑ توں پہلاں جہالت غی اندھیریاں ماں کھلری وی برائیاں بچوں اک برائی یاہ تھی کہ جے کدے کوئے اُچا گھر غو، بڑی قوم غو کو ئے بندو کسے لسی ذات غا بندہ غے ہتھوں مارے جئے تھوتاں زوراور قاتلی غا مارن ورنیہہ جریں تھا بلکہ اپنڑاں بندہ غی عزت تے اچائی غا لحاظ ناں بدلو لینوں تھا جے انھاں غو غلام مارے جئے تھو یہہ ''لساں'' غاں بڑاں بڑاں سرداراں تے مقدماں غا قتل غو مطالبو رکھیں تھا، جے ان غی کانسری کسے غریب قوم غے ہتھوں مارے جئے تھی تاں یہ اس غا بدبلا ماں انھاں غا مڑداں ناں قتل کروانویں تھا تے جے موٹاں غا گھر غو کوئے سردار کسے لسی قوم غے ہتھوں قتل ہو جئے تھوتاں اک سردار غے بدلے یہہ یہہ، تریہہ تریہہ بنداں غا قتل غو مطالبو کریں تھا۔اور جے کدے لساں بچوں کوئے بچارو قتل ہو جئے تھوتاں موٹا اس غا بدلہ ماں قاتلی ناں پیش کرن غے بجائے کوئے غلام خرید غے قتل غو مطالبو پورو کر چھوڑیں تھا۔ابن ابی حاتم نے اک روایت نقل کی ہے جے رحمت عالم ﷺ غا مبارک زمانہ ماں دو قبیلا مسلمان ہوواانھاں نے دور جہالت'' غا کسے قتل غا بدلہ غو مطالبو اسے ظالمانہ اصول ورکیّو جس ور یہ آیت نازل ہوئیں کہ قتل غا بدلہ ماں برابری فرض ہے۔ناتے سزا اس ناں دیو جس نے جرم کیّو ہے جے کوئے آزاد مڑد ناں قتل کر دیئے تاں بدلہ ماں اسے قاتلی ناں قتل کرو تے جے کوئے غلام کسے غلام ناں جانوں مار چھوڑے تانویں بدلہ ماں اسے قاتلی غلام ناں ہی قتل کرو اس غا مالک غو کے قصور !! اسے را جد کائے کانسری کسے دوجی کانسری غی جان لے لئے تانوی بدلہ ماں اسے کانسری ناں قتل کرو!اصل گل یاہ کہ سزا مجرم ناں دتی جانی چاہیئے کسے دوجا بے گناہ ناں نیہنہ !!مرن آلا غا مرتبہ غو اس ماں کوئے اعتبار نیہنہ، تے رہئی یاہ گل کہ جے کدے کانسری مرد ناں یا کوئے مڑد کانسری ناں قتل کر چھوڑے اس غو ات ذکر نیہنہ، فقہاءً کرام غے بشکار اس غی تفصیل ماں تھوڑو جیئو اختلاف ہے۔حنفی فقہاءً غو کہنڑوں ہے جے بدلہ ماں چھڑو قاتلی ہی قتل کیّو جئے غو۔ ات توڑی کہ جے کدے کوئے معمولی غلام کسے بہت بڑا سردار غے ہتھوں قتل ہو جئے تاں وی اس غلام غے بدلے یوہ ہی سردار قتل کیّو جئے غو، اسلام ماں جان ساراں غی برابر ہے لسا موٹا غو کوئے سوال نیہنہ !فر اسلام نے قتل غا مقدمہ ناں چھڑو فوجداری بنڑا غے حکومت ہی غا ہتھ ماں نیہنہ دیدتو۔ بلکہ اصل گل قتل ہون آلا غا وارثاں غا ہتھ ماں ہے ویہہ قتل غے بدلے قتل غو مطالبو کریں تاں قاتلی بدلا ماں قتل کیّو جئے غو، تے جے ویہہ قتل غے بدلے قتل غو مطالبو نہ کریں، اپنڑاں پہائی ناں کجھ معافی دیدیں بلکہ قتل غی جگہ چھڑو ''دیت'' غو مطالبہ کریں تے یاہ وی بڑی سُہنڑی گل ہے اس را قاتلی غی جان تے بچ جئے غی ور اس ناں جرمانا غی یاہ رقم قتل ہونڑ آلا غا وارثاں ناں دینڑی پُوے غی ''دیت'' غی مقدار سو اونٹھ یا دس ہزار درھم یا ہزار دینار ہے. تے جے قاتلی ناں مقتول غا وارث سروں ہی معاف کر چھوڑیں نہ بدلہ ماں قتل غی مانگ کریں نہ دیت غو مطالبو رکھیں وہ وی جائز ہے.فر فرمایو: جد جان بخشی ور صلح ہو گئی مقتول غاں وارثاں نے دیت لینڑی من لی ہنڑ قاتلی ناں دیت تاولاں ہی جسی سرے چھٹ ادا کر دینڑی چاہیئے !تے اپنڑاں پہائی غو احسان منوں چاہیئے !تے مقتول غاں وارثاں جنھاں نے معافی دتی ہے۔انھاں ناں وی ہنڑ اُچّا اخلاق غو برتاءً کرنوں چاہیئے، مندی طرح اس غے پچھے ہی نہ لگ جیں کہ اتے ہی دے غے جاءً بلکہ اس ناں کجھ موقعو دینڑوں چاہیئے !یاہ اللہ غی طرفوں. کتنی بڑی مہربانی ہے.قتل ناں فوجداری مقدموں نہ بنڑا غے دشمنڑی ہور ہور ہونڑ توں دواں ولاں نا بچالیو بلکہ فر پہائی پہائی بنڑ غو موقعو دتو، اس غا مقابلہ ماں دنیا غا ظالمانہ نظام ناں وی تکو! جسماں انصاف غا ناں ور ''ظلم'' توں سوا ہور کجھ ہے ہی نیہنہ ! **فائدو**: یاہ ساری گل اس قتل غی ہے جہڑو چتے غے وہے اور قتل وی ایسی چیز ناں کیّو جے جس ناں اکثر بندو مر ہی جے ور نہ جہڑو قتل انڑ پہاں ہو جئے یا کسے غا قتل غو کوئے سبب بنڑ جے اس قتل ماں قاتلی بدلہ ماں قتل نیہنہ کیّو جاتو بلکہ دیت واجب ہے۔اس غا احکام سورت نساء حاشیہ (٧٥) ور دیکھو۔

(١٤١) یعنی ایکنڑ قتل ناں ہزاراں غیں جان بچ جیں، قاتلی غا مارن ناں دشمنی مک جئے دوجاں واسطے وی یوہ قتل عبرت بنڑ جئے آئندہ جد کدے کوئے کسے ناں قتل کرنوں چاہوے غو وہ پہلاں سوچے غو کہ



بِالْمَعْرُوْفِ وَاَدَآءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ ؕ ذٰلِكَ تَخْفِيْفٌ

چنگی طرح ہونڑوں لوڑیئے ! تے ادائیگی وی نیکی ناں ! یاہ تھارا رب غی

مِّنْ رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ؕ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهٗ

طرفوں اک اسانی تے مہربانی ہے فر جہڑو آدمی اُس تیں بعد وی زیادتی کرے غو اُس واسطے

عَذَابٌ اَلِيْمٌ ۝ وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يّٰاُولِى

دُکھ دینڑ آلو عذاب ہے (١٤٠) تے اے عقلمندو ! تھارا واسطے قصاص (غا قانون) ماں

الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ ۝ كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ

زندگی ہے تانجے تم پرہیز گار بنڑ جیں (١٤١) تھارے اُپر فرض کیو گیو ہے جے جد تھارا بچوں

اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًا ۖۚ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ

کسے غی موت غو ویلو آ جئے اور وہ کجھ مالڑ دولت چھوڑتو وہے تاں وہ اپنڑا ماں باپ تے

وَالْاَقْرَبِيْنَ بِالْمَعْرُوْفِ ۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِيْنَ ۝ؕ

رشتیداراں واسطے انصاف ناں وصیت کر دئے یاہ گل ضروری ہے اللہ تیں ڈرن آلاں واسطے

فَمَنْۢ بَدَّلَهٗ بَعْدَ مَا سَمِعَهٗ فَاِنَّمَآ اِثْمُهٗ عَلَى الَّذِيْنَ

تے جہڑو آدمی سُنن تیں بعد اس ناں بدل چھوڑے اس غو گناہ تے بس انھاں ہی لوکاں ور ہے جہڑا

يُبَدِّلُوْنَهٗ ؕ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ۝ؕ فَمَنْ خَافَ مِنْ

اس ناں بدلانویں بیشک اللہ تعالیٰ خوب سُنن آلو جانن آلو ہے؛ ور جس آدمی ناں یوہ ڈر وہے جے

مُّوْصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ ؕ اِنَّ

وصیت کرن آلا نے طرفداری یا گناہ کیّو ہے فر وہ انھاں غے بشکار صلح کرا چھوڑے تاں اس ور کوئے گناہ نیہنہ بیشک

اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ ع

اللہ بہت بخشن آلو مُچ مہربان ہے (١٤٢) اے ایمان آلیو ! تھارا اُپر روزا فرض کیا گیا ہیں

كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ ۝ۙ

جس را تھارا تیں پہلاں لوکاں ور فرض کیا گیا تھا تانجے تم پرہیز گار بنڑ جئیں (١٤٣)

اَیَّامًا مَّعْدُوْدٰتٍ فَمَنْ کَانَ مِنْکُمْ مَّرِیْضًا اَوْ

یہ گنّیاوا کجھ تہاڑا ہیں فر جہڑو کوئے تھارا بچوں ماندو وہے یا

عَلٰی سَفَرٍ فَعِدَّۃٌ مِّنْ اَیَّامٍ اُخَرَ وَعَلَی الَّذِیْنَ

سفر ورو ہے تاں وہ دوجاں تہاڑاں ماں یاہ تعداد پوری کر لئے (۱۴۴) تے جہڑا مشکل نالؔ ہی اس ناں

یُطِیْقُوْنَہٗ فِدْیَۃٌ طَعَامُ مِسْکِیْنٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَیْرًا

چَہل سکیں ویہہ روزہ غا بدلہ ماں ایکنؔ مسکین ناں روٹی کھوالیں تے جہڑ واپنی خوشی نالؔ نیکی کرے

فَھُوَ خَیْرٌ لَّہٗ وَاَنْ تَصُوْمُوْا خَیْرٌ لَّکُمْ اِنْ کُنْتُمْ

واہ تے اس واسطے ملوں ہی سرس ہے تے جے تم روزا ہی رکھیں تاں یاہ گل تھارا واسطے زیادہ ہی چنگی ہے جیکر

تَعْلَمُوْنَ ۞ شَھْرُ رَمَضَانَ الَّذِیْٓ اُنْزِلَ فِیْہِ

تم جانئیں (۱۴۵) رمضان غو مہینو وہ ہے جس ماں قرآن نازل کیو

الْقُرْاٰنُ ھُدًی لِّلنَّاسِ وَبَیِّنٰتٍ مِّنَ الْھُدٰی وَ

گیو ہے جہڑ و لوکاں واسطے ہدایت ہے تے جسماں ہدایت غیں اور حق تے باطل ناں نکھیڑن غیں

الْفُرْقَانِ فَمَنْ شَھِدَ مِنْکُمُ الشَّھْرَ فَلْیَصُمْہُ وَمَنْ

دلیل ہیں بس تھارا بچوں جس ناں یوہ مبارک مہینوں ہتھ آ جئے وہ اس غا روزا رکھے تے جہڑ و

کَانَ مَرِیْضًا اَوْ عَلٰی سَفَرٍ فَعِدَّۃٌ مِّنْ اَیَّامٍ اُخَرَ یُرِیْدُ

ماندو وہے یا سفر ور وہے فر وہ دوجاں تہاڑاں ماں واہ تعداد پوری کر لئے ! اللہ تعالیٰ

اللّٰہُ بِکُمُ الْیُسْرَ وَلَا یُرِیْدُ بِکُمُ الْعُسْرَ وَلِتُکْمِلُوا

تھا را نالؔ اسانی کرنی لوڑے تے وہ تھارا ور سختی نیہنہ کرنی چاھتو اور تانجے تم

الْعِدَّۃَ وَلِتُکَبِّرُوا اللّٰہَ عَلٰی مَا ھَدٰکُمْ وَلَعَلَّکُمْ

تعداد پوری کرلیں نالے اللہ غی کبریائی بیان کریں اس گل ور جے اُس نے تمنّاں سِدّ ورستو دسیو ہے اور تانجے

تَشْکُرُوْنَ ۞ وَاِذَا سَاَلَکَ عِبَادِیْ عَنِّیْ فَاِنِّیْ

تم شکر گذار بنؔ جیں (۱۴۶) تے (اے نبیؐ) جسویلے تمنّاں میرا بندا میرا بارہ ماں پچھیں تے بیشک ہوں



پَہلکے میری منڈی وی تلوار ہیٹھ وہے غی اس را قصاص غے ذریعہ انسانیت ناں زندگی نصیب ہوجئے دنیا توں انؔ حق قتلام غو سلسو اُکّل جئے تے ایمان آلاں غی ساری بستی متقی پرہیز گاراں غی بستی بنؔ جئے۔

(۱۴۲) جان غی حفاظت توں بعد ہنؔ مالؔ غی حفاظت غو بیان ہے اج غی سجری جہالت ہاروں اسلام توں پہلاں وی یوہ ظلم تھو جے کسے غا مرن ور اس غا وارثاں بچوں کوئے زور اور متوفی غی ساری جائداد ورقبضو کر لئے تھو اور باقی سارا وارث بچارانیوں ہی ٹُرٹُر تکتا رہ جیں تھا۔اس ظلم ناں ختم کرن تے ایمان آلاں غا سارا معاشرہ ناں سمارن واسطے اللہ نے وراثت غا بارہ ماں یوہ پہلو حکم نازل فرمایو جے مرن آلو آپ ہی اپناں مالؔ غا بارہ ماں وصیت کر غے مرے کہ ماں باپ ناں کتنو دیئوں ہے تے دوجاں رشتیداراں ناں کتنو دیئوں ہے۔فر جسویلے وراثت غا بارہ ماں خدا غو قانوں منن غو ذہنؔ بنؔ گیو اس ویلے سورت نسأ ماں وراثت غو اک تفصیلی قانون نازل فرمایو! اس ماں ہر ایکنؔ رشتیدار غو حصو بیان فرمادتو گیو،فر وصیت غو یوہ حکم وی چکے گیو اور رشتیداراں واسطے تے وصیت جائز نیہنہ رہئی ھاں جنھاں محتاجاں غریباں ناں وراثت غا قانون غے مطابق وراثت نہ لھبتی وہے انھاں واسطے اور دوجاں واسطے اج وی وصیت کرنی جائز ہے۔جہڑی زیادہ تیں زیادہ تیجا حصہ مالؔ ماں چل سکے۔ہور تفصیل واسطے دیکھو! سورت نسأ حاشیہ (۹) تا (۱۴)

(۱۴۳) نیکیاں غا بیان ماں تیجی بڑی نیکی روزو‘ ہے جہڑ و آدم علیہ السلام توں لے غے اج توڑی ہر امت ماں فرض رھیو ہے ہر دور ماں کجھ نہ کجھ روزا فرض رھیا ہیں۔ روزہ غا کروڑاں فائدا تے لکھاں حکمت ہیں جہڑیں اللہ تعالیٰ ہی جانڑے اک بہت بڑو فائدو ات بیان ہو یو ہے جہڑ و بالکل باندے با چھڑ ہے وہ یوہ ہے جے روزو رکھنؔ نالؔ روزے دار ماں تقوٰی تے پرہیز گاری غیں صفت پیدا ہوجیں غیں، اللہ غو اسو خوف پیدا ہوجئے غو کہ انسان پکو سچو پرہیز گار نیکو کار بنؔ جئے غو تے مومن واسطے اس توں اُپّر ہے وی ،کہڑی نعمت !!

(۱۴۴) یعنی تم پریشان نہ ہو جائیو کوئے سارا سال غا روزہ فرض نیہنہ، بس گنّیاں چُنّیاں یہ کجھ اک تہاڑا ہیں .سال غا ترے سو سٹھ دناں بچوں صرف تریہہ یا انتری تہاڑا ہیں،انھاں ماں وی اللہ تعالیٰ نے یاہ سہولت رکھی ہے کہ جے کوئے اسو ماندو وہے جہڑ و روزہ رکھ ہی نہ سکے یا کوئے سفر ور وہے اور سفر ماں روزہ نہ رکھے فر جسویلے ماندو بل ہو جئے یا مسافر اپنے گہر آ جئے اس ویلے انھاں دناں غی قضاء کر لئے! سبحان اللہ! اللہ غا دین ماں کتنی اسانی ہے!!

(۱۴۵) یاہ آیت قرآن پاک غی اوکھی آیتاں ماں یعنی’’مشکلات القرآن‘‘ ماں شمار وہے.صحابہ کرام تے تابعین توں اس آیت غا دو۲ مشہور مطلب بیان ہو یا ہیں (الف) جنھاں لوکاں ناں روزہ رکھنؔ غی طاقت وہے ور ویہہ روزا رکھناں نہ چاہتا وہیں بلکہ اس غے بدلے فدیو دیئو چاہتا ویں ویہہ ایکنؔ روزہ غے بدلے اک مسکین ناں کھانوں کھوالؔ چھوڑیں اس لحاظ نالؔ یاہ آیت اگلی آیت توں منسوخ ہے جسماں ہر ایکنؔ ور رمضان غا روزہ رکھناں فرض کیا گیا ہیں یاہ رائے متا صحابۂ کرام غی ہے یہ حضرات فرمانویں جے یاہ سہولت پہلاں پہلاں دتی گئی تھی جسویلے اجوں لوکاں ناں روزہ رکھن غی عادت نیہنہ ہوئی تھی.فر اگلے سال جد لوکاں ناں روزا رکھنؔ غو مزاج بن گیو اس ویلے اگلی آیت ﴿شَھْرُ رَمَضَانَ الخ﴾ نازل ہوئی تے یاہ سہولت ختم ہوگئی فر ہر ایکنؔ ور روزو رکھنوں فرض ہوگیو۔ ور اُس بڑھا واسطے یاہ اجازت اجوں وی باقی ہے جہڑ و مچ بڑھو جریف وہے اور روزو رکھ ہی نہ سکے وہ اک روزہ غے بدلے ایکنؔ مسکین ناں روٹی کھوالؔ غے فدیو ادا کر چھوڑے (ب) دوجی تفسیر حضرت عبداللہ ابنِ عباسؓ تے کجھ ہور صحابۂ کرام اور تابعین نے یاہ بیان فرمائی ہے جے ﴿یُطِیْقُوْنَ﴾ غو مطلب ہے۔’’جہڑا مچ مشکل نالؔ تروہ گھسیٹ غے ہی روزہ رکھ سکیں‘‘ عربی تے قرآنی لغت غا ماہر امام راغبؒ فرماویں (الطاقۃ اسم ما یمکن للانسان ان یفعلہ بمشقۃ) اس تفسیر غے مطابق وی مطلب یوہی وہے غو کہ وہ بڑھو تے بڑھی جہڑا روزو رکھنؔ غی طاقت نہ رکھتا ویں فر ویہہ روزہ غے بدلے فدیو دیدیں اس را آیت ناں منسوخ سمجھنؔ غی کوئی لوڑ نیہنہ فقہاء کرام نے اس جنکا لی ناں وی

اسے حکم ماں رکھیو ہے جھڑی اپنی صحت غی کمزوری یا بچہ غی وجہ توں روزو نہ رکھ سکتی وہے واہ وی اک روزہ غے بدلے ایکن مسکین محتاج ناں رج غے دو وقت روٹی کھوال چھوڑے فر جے کدے روزا رکھن غو موقعو تھا جۓ صحت چنگی ہو جۓ فر تے قضاء کر لئے ورنہ ضروری نیہنہ ،فر فرمایو جھڑو اپنی مرضی ناں نیکی کرے یعنی اک روزہ غے بدلے ایکن غریب ناں روٹی کھوالن غے بجائے کئیاں ناں کھوانے تے انھاں واسطے چنگا توں چنگو کھانوں بناوے وہ مچ ہی سرس ہے تے جے اس اجازت غے باوجود یہ ادمان لوک روزا ہی رکھ لیں فر تے ملوں ہی سرس ہے۔

(۱۴۶) یعنی رمضان المبارک غو مہینوں کوئے معمولی مہینوں نیہنہ یو ہی وہ مبارک مہینوں ہے جسماں قرآن جئی مقدس کتاب عرش اعظم تیں سب تیں بُرلا اسمانِ دنیا ور نازل ہوئی ہے جھڑی اندھیریاں ماں پھمّلن پہوسا کھاتی انسانیت ناں ہدایت غی لوء دسے، ہدایت غیں اور حق تے باطل ناں نکھیڑن آلیں دلیل بیان کرے لہٰذا جس ناں وی یوہ مبارک مہینوں نصیب ہوجۓ وہ اس پورا مہیناں غا روزہ رکھے . ہاں! مسافراں تے مانداں واسطے قضاء غی اجازت باقی ہے کیونجے اللہ تعالیٰ اپناں بنداں ناں سختی نیہنہ کرنی چاھتو وہ انھاں ناں اسی اوکھت ماں نیہنہ سٹو جھڑی بچوں ویہہ نکل نہ سکیں بلکہ وہ اسانی کرنی چاھوے تانجے اس غا بندا اس غی مہربانی ور اس غی کبریائی بیان کریں تے ہدایت آلی اس کتاب اور برکت آلا مہینہ غا مل جان ور اس غو شکرادا کر سکیں ۔الحمد اللہ اج وی ایمان آلا دنیا غی گھُٹ گھُٹ ماں رمضان غا روزہ رکھ غے دنیا ناں دسیں کہ مھارا رب نے ہم ناں جھڑا وی حکم دتا ویہہ سوکھا ہی ہیں مھاری طاقت تیں باہر کوئے اوکھو حکم ہم ناں دتو ہی نیہنہ؛ تے حافظ لوک تراویح ماں قرآن شریف غو ختم کر غے رمضان ناں قرآن غا جوڑ اور مناسبت غو وی اعلان کریں.

(۱۴۷) روزاں غو ذکر اجوں چلے ہی لگو ور بشکار ذری کھلن غے اللہ اپناں بنداں ماں دعا کرن غی شوق پیدا فرمارھیو ہے کیونجے رمضان غو مہینوں رحمتاں بخششاں تے دعا غا قبول ہون غو مہینوں ہے حافظ ابنِ کثیرؒ نے ابنِ ابی حاتم توں یاہ روایت نقل کی ہے جے یاہ آیت اسویلے نازل ہوئی تھی جسویلے اک گرائیں بندہ نے رحمتِ عالم ﷺ ناں یاہ گل پچھی تھی ''جے مھارو خدا نیڑے یا دراڈے ہے؟ جے نیڑے وہے تاں بلیں بلیں دعا منگاں تے جے دراڈے وہے تاں زور زور ناں منگاں'' اس ور یاہ آیت نازل ہوئی امام ابنِ جریرؒ نے اسے ناں رلتا ملتا کجھ ہور ''شانِ نزول'' وی بیان کیا ہیں۔

(۱۴۸) رحمتِ عالم ﷺ غا مبارک زمانہ ماں اسلامی احکام تدریج ناں بلیں بلیں نازل ہویا ہیں، کجھ مسئلاں ماں پہلاں مچ ٹہلّ تے نرمی تھی ور جسویلے ایمان آلاں غی طبیعت ماں ویہہ رس بس گیا اس ویلے آخری حکم نازل ہو گیو جس را مثلا شراب غو حکم ۔کجھ احکام ماں پہلاں ذری سختی تھی فر چھیکڑ غو آسان جئیو حکم آ گیو جس را جہاد ماں تعداد غو مسئلو! رمضان المبارک غی راتاں ماں کھانڑ، پینڑ تے میاں بیوی غا تعلق غو مسئلو وی اسو ہی ہے. پہلاں نبی پاک ﷺ نے حکم دتو تھو جے روز و کھوہل غے خفتاں غی نماز توں بعد بچر توڑی اکھ نہ لگے انسان واسطے کھانوں پینوں سب جائز ہے ور جسی ہی اکھ لگ گئی روزو شروع ہو گیو فر کھانوں پینوں بیوی ناں ہمبستری کرنی سب حرام ہوجۓ۔اس حکم ماں صحابہٴ کرام ناں بڑی اوکھت سہئی ہوئی، اک واری اک صحابی ناں روزو کھوہل غے کجھ کھانڑ پینڑ غو موقعو ہی نیہنہ تھا یو تھو جے اکھ لگ گئی تے اکھ لگتاں ہی روزو شروع ہوجۓ تھو اس را انھاں ناں دوجے دن نرنے پیٹ روزو رکھنوں پیو (ابن کثیر) اسے را کجھ حضرات توں یاہ غلطی ہوگئی کہ انھاں نے رات اکھ کھلن ور اپنی گھر آلی ناں ملاقات کر لی ،اس ور یاہ آیت نازل ہوگئی تے اللہ تعالیٰ نے ایمان آلاں واسطے سہولت پیدا فرمادتی جے روزو کھوہل غے رات ساری لوء کھلن توڑی جسویلے رات غی انھیری تے سویرے غی لوء ماں فرق سہئی ہون لگ پوے اس ویلے توڑی کھاؤ پیو، بیوی سنگ ملاقات کرو! سب غی اجازت ہے تے مچ پیار ناں فرمایو: تم دوئے جی اک دوجا غیں لیر ہیں یعنی رازاں غا واقف تے دکھاں غا پیہال ہیں بس ہن لوء



قَرِيبٌ ۖ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ ۖ فَلْيَسْتَجِيبُوا

نیڑے ہی ہوں ہوں دعا منگن آلاّ غی دعا قبول کروں جسویلے وہ میرے کوں دعا منگے لہٰذا انھاں ناں چاہیئے کہ

لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ۝ أُحِلَّ لَكُمْ

ویہہ میرا حکم منیں تے میرا ور ایمان لیاویں تانجے انھاں ناں ہدایت نصیب ہوجۓ (۱۴۷) تھارا واسطے روزاں غی

لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ ۚ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ

رات ماں اپنی بیویاں ناں ملاقات کرنی جائز کی گئی ہے ویہہ تھارا واسطے لباس ہیں

وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ ۗ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ

تے تم انھاں واسطے لباس ہیں اللہ تعالیٰ ناں پتو ہے جے تم اپناں آپ ناں خیانت

أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ ۖ فَالْآنَ

کریں تھا فر تھاری توبہ قبول کرلی تے تماں در گذر کر چھوڑیو لہٰذا ہُن

بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ ۚ وَكُلُوا وَ

تم انھاں ناں ملّو شلّو تے اُس غی لوڑ کرو جھڑو اللہ نے تھارا واسطے لکھیو وہے تے کھاؤ

اشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ

پیو ! ات توڑی جے تھارے سامنے سویرے غی چٹی تہاری

الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ۖ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى

کالی تہاری تیں صاف نکھر جۓ فر تم رات توڑی روزو

اللَّيْلِ ۚ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي

پورو کرو تے اپنی بیویاں ناں نہ ملّو جسویلے کہ تم مسیتاں ماں اعتکاف

الْمَسَاجِدِ ۗ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ۗ كَذَٰلِكَ

کرتا ویں یہ اللہ تعالیٰ غیں حد ہیں بس تم انھاں غے نیڑے وی نہ لگو ! اسے را

يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ۝

اللہ تعالیٰ لوکاں واسطے اپناں حکم بیان کرے تانجے ویہہ پرہیز گار بن جئیں (۱۴۸)

ہونڑ توڑی آپس ماں ملوجلو! تے جہڑی نیک اولاد تھاری قسمت ماں لکھی وی ہے اس غی لوڑ لکاڑ کرو!۔ اخیر ماں اک مسّلو اعتکاف غو وی بیان فرمادتو جے رمضان غی راتاں ماں یاہ اجازت باقی سب واسطے ہے ورو یہہ لوک جہڑا تھارے بچو مسیتاں ماں اعتکاف کرتا ویں انھاں ناں گہر آلیؔ ناںؔ ہم بستری جائز نیہنہ بلکہ اس غے کوئے کاتے غیں گل پیار دینڑو کلّا واماں لینڑو ں وغیرہ وی جائز نیہنہ المراد با لمبا شرة انماهُو الجماع ودواعيه من تقبيل ومعانقةو نحو ذالک (ابن کثیر) اس توں علاوہ باقی ضرورت غیں گل بات معتکف وی گہر آلیؔ ناںؔ کر سکے رحمت عالم ﷺ وی اپنڑاں گہر آلاں ناںؔ اعتکاف ماں گفتگو فرمانویں ویں تھا۔



وَلَا تَأْكُلُوٓا۟ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ وَتُدْلُوا۟ بِهَآ إِلَى

تے تم اپنڑاں مالؔ آپس ماں ناحق طریقہ ناںؔ نہ کھاوَ! تے نہ تم انھاں ناں حاکماں کونے

ٱلْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا۟ فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ بِٱلْإِثْمِ وَ

لے جاوَ تانجے تم لوکاں غا مالؔ دولت بچوں کجھ حصو گناہ ناںؔ کھا لیں حالانکہ

أَنتُمْ تَعْلَمُونَ ۞ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ ۖ قُلْ هِىَ مَوَٰقِيتُ

تم ناں پتو وی ہے (۱۴۹) (اے نبیؑ) یہ تمناں چنڑ غا بارہ ماں پچھیں (جے وہ کیوں گھٹے بدہے) تم فرمادیو: یوہ لوکاں ناں وقت

لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّ ۗ وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ

دسنڑ غو ذریعو ہے (خاصکر) حج غا وقت ناں! یاہ کائے نیکی نیہنہ جے تم گہراں ماں انھاں غے پچھے

مِن ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰ ۗ وَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ

تیں آویں بلکہ نیکی یاہ ہے جے آدمی پرہیز گاری اختیار کرے تے تم گہراں ماں ان غاں

مِنْ أَبْوَٰبِهَا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۞ وَقَٰتِلُوا۟

بُواں بچوں ہی آوَ اور اللہ تعالیٰ توں ڈرتا رُہو تانجے تم کامیاب ہوجئیں (۱۵۰) تے تم اللہ غا

فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوٓا۟ ۚ

رستہ ماں ان لوکاں ناںؔ جنگ کرو جہڑا تھارا ناںؔ جنگ کریں تے حدوں نہ بدہو!

إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ ۞ وَٱقْتُلُوهُمْ حَيْثُ

یقیناً اللہ تعالیٰ حدوں بدہنڑ آلاں ناں پسند نیہنہ کرتو (۱۵۱) تے ویہہ جت وی تمناں لبیں

ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُم مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ ۚ وَ

انھاں ناں قتل کرو! تے انھاں ناں اُتوں کڈدیو جتوں انھاں نے تمناں کڈیو تھو اور

ٱلْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ ٱلْقَتْلِ ۚ وَلَا تُقَٰتِلُوهُمْ عِندَ ٱلْمَسْجِدِ

فتنوں چکنٹوں تے قتل تیں وی زیادہ سخت ہے تے انھاں ناںؔ مسجد حرام (یعنی خانہ کعبہ) غے کولےؔ کانے لڑائی نہ کریو

ٱلْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَٰتِلُوكُمْ فِيهِ ۖ فَإِن قَٰتَلُوكُمْ فَٱقْتُلُوهُمْ ۗ

جچر توڑی ویہہ اُت تھارے ناںؔ لڑائی نہ کریں تے جے ویہہ آپ تھارے ناںؔ لڑائی لاویں تاں تے تم انھاں ناں قتل کرسٹو



(۱۴۹) روزاں ناںؔ جہڑی پرہیز گاری نصیب وہے اس غو تقاضو ہے جے انسان ہر طرح غی برائی توں بچ جئے اک بہت بڑی بدی غو ذکرات کیّو جا رہیو ہے جے آپس ماں ایکنؔ دوجا غو مالؔ جائداد حرام طریقاں ناںؔ انحق نہ کھاوَ۔ حرام طریقا بہت ہوسکیں مثلاً چوری چکاری ناںؔ سنّ لٹ ناںؔ، ٹھگی جوا ناںؔ یا ہور کسے وی اسا طریقہ ناںؔ جس ناں شریعت نے حرام طریقو شمار کیو وہے۔ تے نہ ایکنؔ دوجا غا مالؔ جائداد ناں وقت غا حاکماں کونے لے جائیں تانجے جانڑ بجھ غے انحق لوکاں غو مالؔ ہڑپ کر جائیں اس غیں وی کئیں شکل ہوسکیں مثلاً چھوٹھو مقدمو لا غے فر عدالت ماں چھوٹھا گواہ پیش کرغے، یا کسے کونے کسے غی امانت وہے فر وہ کہہ دیئے جے چل عدالت ماں اس غو نمیڑو کراں واں۔ اور اصل مالک بچارہ کونے گواہ نہ ویں جس کرغے وہ عدالت ماں ہار جئے تے یوہ اُس چیز ور قبضو کرلئے۔ یا حاکماں ناں بڑی رشوت دے غے اپنڑاں حق ماں فیصلو کرا لئے، حضرت عبداللہ ابن عباسؓ تیں بشکارلی تفسیر منقول ہے (ابن کثیر) تے امام رازیؒ نے یاہ آخری تفسیر زیادہ پسند کی ہے (تفسیر کبیر) اس سارا کئیں تیں اک گل صاف طور ور سمجھی جاسکے جے عدالت ماں مقدماں جتّنڑ ناںؔ کائے حرام چیز حلال نیہنہ ہوسکتی، پہانویں عدالت اسلامی ہی کیوں نہ وہے کیوں جے دنیا غی کسے عدالت کونے وی غیب غو علم نیہنہ بلکہ عدالت تے چھڑی ظاہری گواہاں ور فیصلو کرے؛ سگوں اس گل غو امکان تے انھاں مقدماں ماں جنھاں ماں اجاں اللہ غی وحی نہ آئی وہے اور فیصلو چھڑو ظاہری گواہاں ور وہے رحمت عالم سید الانبیا ﷺ نے خاص اپنٹی مبارک عدالت واسطے وی رکھیو ہے دیکھو (مصنف ابن ابی شیبۃ تے کنز العمال) ور نبی پاک ﷺ غی سچی عدالت غی حفاظت اللہ تعالیٰ نے آپے اپنے ذمے لی وی تھی اگر کوئے اسو فیصلو کران غی کوشش کرے تھو تاں تاولاں ہی وحی غے ذریعے اس غی اصل حقیقت بیان کردتی جئے تھی۔

(۱۵۰) چنڑ غو گہٹنؔوں بدھنؔوں ظاہری نظراں ماں مُچ اوپرو جئو لگے، تے اس غو گہٹنؔوں بدھنؔو ہمیشاں دیکھنؔ آلاں غی توجہ اپنٹے در چھکتو رہیو ہے بلکہ ''توہم پرست،، لوکاں نے اسے توں کئیں کئیں رنگ رنگ غیں شرک کڈّیں ہیں۔ جس رایوہ خیال جے فلانی تاریخ غو چنڑ مبارک ہے تے فلانٹی تاریخ غو نحس ہے۔ سگوں کئی کئی کماں واسطے ''وہم پرست'' طبیعتاں نے کئی کئی تاریخ مقرر کیں ویں ہیں'' مک کٹّنڑ غی تاریخ تے تہائیں کڈّنڑ غی تاریخ وغیرہ اسے را غا باطل خیال ہیں۔ کجھ اسے را غا خیالاں ناں دیکھتاں ہویاں رحمتِ عالم ﷺ ناں یاہ گل پچھی گئی جے چنڑ غا گہٹنؔ بدھنؔ غی حقیقت کے ہے؟! (ابنِ جریر) جواب ماں فرمائیو جے تم اس غا فائدا دیکھو! اس غی حقیقت غو پتو لگ وی گیو تاں وی کے کریں غا! اس غو اک بڑو فائدو یوہ ہے جے یاہ ساری دنیا غا انساناں ناں تاریخ دسنؔ آلیؔ اک ''عالمی جنتری'' ہے اس ناںؔ عید غو، روزاں غو، عدت غو خصوصاً حج غو پتو لگے۔ نحس یا مبارک ہونؔ ناںؔ اس غو کوئے تعلق نیہنہ۔ اسے برائی ہاروں اک ہور ''وہم پرستی'' آلیؔ یاہ برائی سارا عرب ماں کھنڈی کھلری وی تھی۔ کہ جہڑو شخص حج یا عمرہ غو احرام بن لئے تھو یا کسے دور دراڈے غا سفر توں واپس آوے تھو وہ فر اپنے گہر بوآ توں جانٹوں نحس خیال کرے تھو بلکہ کندؔ پہن غے یا کنداں ورو ں ترپ غے اندر جے تھو (ابن ابی حاتم، بخاری) اس واسطے فرمایو جے یاہ وی نیش جہالت ہے۔ اساں نیکی غی رکھڑی گل ہے! جس نے نیکی کرنی وہے وہ تقوو تے پرہیز گاری اختیار کرے!۔

كَذٰلِكَ جَزَآءُ الْكٰفِرِيْنَ ﴿١٩١﴾ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ

کافراں غی یا ہی سزا ہے ؛ فرجے ویہہ باز آجیں تے بیشک اللہ تعالیٰ بڑو بخشن آلو

رَّحِيْمٌ ﴿١٩٢﴾ وَقٰتِلُوْهُمْ حَتّٰى لَا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ وَّيَكُوْنَ

مُچ مہربان ہے ؛ تے انھاں ناں جنگ کروات توڑی جے (کفرغو) فتنوں باقی نہ رہ تے دین

الدِّيْنُ لِلّٰهِ ؕ فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى

چھڑو اللہ تعالیٰ ہی غو ہوجئے فراگرویہہ باز آجئیں تاں زیادتی تے چھڑی ان لوکاں ور ہی ہے جہڑا

الظّٰلِمِيْنَ ﴿١٩٣﴾ اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمٰتُ

ظالم ہیں (١٥٢) ادب آلو مہینوں تے ادب آلا مہینہ غے بدلے ہے اور ادب آلی چیزاں ماں

قِصَاصٌ ؕ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوْا عَلَيْهِ

برابری ہے بس جہڑو تھارے اُپر زیادتی کرے تم وی اُس ور اسے را زیادتی کرو

بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ ۪ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ

جس را اُس نے تھارے اُپر زیادتی کی تھی تے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رہو تے جانں لیو جے

اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِيْنَ ﴿١٩٤﴾ وَاَنْفِقُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَلَا

اللہ تعالیٰ پرہیزگاراں غے ناں ہے (١٥٣) تے اللہ غا رستہ ماں خرچ کرتا رُہو تے اپناں

تُلْقُوْا بِاَيْدِيْكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ ۛ ۖ وَاَحْسِنُوْا ۛ اِنَّ اللّٰهَ

آپ ناں اپنے ہتھیں ہلاکت ماں نہ سٹو ! تے نیکی کرو بیشک اللہ تعالیٰ

يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿١٩٥﴾ وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ ؕ فَاِنْ

نیکی کرن آلاں ناں پسند کرے (١٥٤) تے حج اور عمرہ ناں اللہ تعالیٰ واسطے پورو کرو ! فرجے تم

اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۚ وَلَا تَحْلِقُوْا رُءُوْسَكُمْ

روک دتا جئیں تاں جہڑو قربانی غو چوکھر تمناں بنے سرے وہ پہچ دیو! تے جچر توڑی قربانی اپنی جگہ ور پجتی

حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهٗ ؕ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ

تم اپناں سر نہ مناؤ (١٥٥) تے جہڑو تھارا بچوں



(١٥١) گل،، ابواب البر،، یعنی نیکیاں غی چل رہئی ہے ہُنں اک بڑی نیکی اللہ غا رستہ ماں جان غی قربانی پیش کرن غو بیان ہورھیو ہے. تے امام فخر الدین رازیؒ فرمانویں جے اپر تقو واختیار کرن غو حکم تھو ہُنں تقوٰی غی اک مُچ اوکھی قسم جہاد غو بیان ہورھیو ہے (تفسیر کبیر) مکہ پاک ماں مسلماناں ورجتنوں وی ظلم وہے تھو اس ورصبر کرن غو حکم تھو ہجرت توں بعد اکثر مفسراں غے مطابق یا ہی واہ پہلی آیت ہے. جسماں ایمان آلاں ناں جوابی جنگ کرن غو حکم دتو جارہیو ہے، تے اس غے سنگو سنگ ہی اسلامی جہاد غو مقصد اور اسلام ماں جنگ کرن غا اصول تے اس غا آداب وی بیان کیا جارہیا ہیں دنیا ماں لڑائی، کُھول تے جنگ ملک، قوم، قبیلہ اور زبان وغیرہ غا ناں وروِیں۔ دنیا ماں جنگ دوجاں ناں تھلے لانں اور دوجاں غا ملک ورقبضو کرن واسطے وہے اس غا مقابلہ ماں اللہ اپناں بنداں ناں حکم دے رہیو ہے جے تم تے بس اللہ تعالیٰ ہی غا رستہ ماں، اللہ ہی غی رضا واسطے، اللہ ہی غا دین پچھے دین غی سربلندی واسطے، اس غا دین ناں دنیا ماں غالب کردینں واسطے ہی جنگ کرو! تے کس ناں ؟! بس انھاں لوکاں ناں جہڑا تھارے ناں جنگ کریں بچاں، بڑھاں تے کالسریاں ناں نیہنہ، نہ انھاں ناں جہڑا دنیا ناں چھوڑ چھاڑ غے پوجا پاٹ ماں لگ گیا ویں، نہ انھاں غریباں ناں جہڑا دشمناں غے مزوری کرتا ویں اور ویہہ مقابلہ ماں نہ آویں، القصو بس انھاں ناں جنگ کرو تے انھاں ناں ہی قتل کرو. جہڑا ارڑے مدان لڑائی کرن آویں. فر فرمایو: اِن اصولاں تیں ذری اُرے پرے ہو غے حدوں نہ بدھ جائیو بدلہ غا جوش ماں دشمن غی فصلاں ناں اگ لانی، ماں چوکھر ناں قتل کرنوں، ہلاک کرنوں، اگ لا غے گھراں ماں ساڑنوں، دشمن غا مدانِ جنگ ماں ماریا جانں آلا سپاہیاں غا نک کن کپ غے لاش بغاڑنی، اللہ تعالیٰ غا دین توں علاوہ کسے فانی مقصد واسطے جنگ کرنی اس سارا کئیں ناں حدیث ماں ،، حدوں بدھ جانں،، ماں شمار کیو ہے تکو (بخاری مسلم ابوداؤ دنسائی، مسند احمد) آیت غا آخر ماں انھاں اصولاں غی تاکید واسطے فرمایو کہ جے تم اللہ تعالیٰ غا پیارا بندا بنیاں لوڑیں فران ور عمل کرو! حدوں بدھ جانں آلا اللہ غا پسندیدہ نیہنہ ہوسکتا، ذری غور کرو! جہاد غا اس سُچا مقصد تے ان پاک اصولاں ناں اج غی ہوسی تے وحشی دنیا غی جنگ غو کوئے مقابلو ہے!؟

(١٥٢) یوہ خاص حکم ،، کہ جت وی لبھیں مارو،، چھڑو مکہ شریف تے اُس غے کونے کانے غا مشرکاں واسطے تھو، ساری دنیا غا مشرکاں واسطے نیہنہ ہے، کیو نجے مکہ غا مشرک ہی اصل شرارت غی جڑ تھا جہڑا اسلام غا مرکز ماں ہو غے رحمتِ عالم ﷺ ناں اپنی اکھاں ناں تک غے وی اسلام قبول کرن واسطے تیار نیہنہ ویں تھا سگوں کفر غی تبلیغ کرتا پھریں تھا کمزور مسلماناں ور ظلم کر غے انھاں ناں دین توں پھیرن واسطے اڈی چوٹی غو زور لاویں تھا، ان غو یوہ فتنوں قتل توں وی زیادہ تگڑو تھو بس انھاں واسطے ہی یوہ حکم آیو جے انھاں ناں اس راہنجو کہ ان غو فتنوں جڑ مولا توں اُکل جئے تے عبادت چھڑی اللہ تعالیٰ ہی غی رہ جئے اُنھاں ناں اسلام غا اس مرکز ماں ،، جزیو،، دے غے وی رہنں غی اجازت نیہنہ ورتوبہ واسطے اجوں وی اس غو بوؤ کھلو ہے جے ہنں وی کفر توں باز آجیں غا تاں سارا گناہ معاف ہوجیں غا دنیا ماں وی کائے سزا نیہنہ پہانویں اس نے سیکڑاں قتل کیا ویں۔ کیو نجے سزا تے ظالم واسطے ہے تے جہڑو ظلم تیں باز آ گیو اس ناں سزا کا نہنہ غی !؟ اس غے ناں ہی اک ہور گل وی بیان فرمادتی واہ یاہ جے خانوں کعبو تے مسجدِ حرام اور ان غے کونے کانے غو علاقو یوہ سارو امن غو مقام ہے، جس غو احترام کفر غا دور ماں وی کیو جئے تھو اور اسلام نے وی اس حکم ناں برقرار رکھیو ہے ور کافراں نے ات ہر قسم غا قانون تیں اپر اٹھ غے مسلماناں ور اتی چکی وی تھی اسا وقت ماں مسلمان کے کریں؟ فرمایو! تم ات اپنی بکھی تیں تے جنگ نہ چھیڑو! ور جے یہ ظالم خود ہی پہل کریں تاں چھوڑیو وی نہ اتنوں پنجیو کہ انھاں غی ساری کُھرک مٹھی ہوجئے۔

(١٥٣) جس را کعبہ شریف غا احترام ماں اس غے کونے کانے جنگ کرنی ناجائز خیال کریں تھا اسے را سارا عرب نے کجھ دن وی اسا رکھیا وا تھا جتھاں ماں ویہہ لڑائی کرنی پاپ سمجھیں تھا نیوں تے عرب دنیا ماں لڑائیاں ماں مچ مشہور تھو ور سال ماں انھاں نے چار مہیناں - رجب، ذی القعدہ، ذی الحجہ، محرم، حج تے عمرہ واسطے رکھیا وا تھا انھاں ماں لڑائیں سروں ہی بند ہوجیں تھیں، تے زوریں

لڑائی کرن آلا ناں سارا ''در فتے منہ''، کیہنہ تھا ور مسلماناں غی دشمنی ماں انھاں نے یوہ صدیاں پرانو قانون وی توڑ چھوڑ یوتھو۔ نبی پاک ﷺ نے ۶ ہجری ماں عمرہ غوارادو کیو، کافراں نے مسلمان حدیبیہ غامقام ورڈک لیا، حالانکہ یوہ ذی القعدہ غومہینوں تھوجساں جنگ کرنی ویہہ وی پاپ سمجھیں تھا خیر! چھیکڑ اس گل ور صلح ہوئی جے مسلمان اگلے سال عمرو کریں غا دوجے سال فر ذی القعدہ ماں ہی آپؐ تے صحابہ کرامؓ نے عمرہ غوارادو کیو اس موقع ور کجھ صحابہ کرامؓ غا دل ماں یاہ گل آئی کہ جیکدے جنگ ہوگئی تاں بڑو پھیڑو ہے غو کیو نجے مہینوں احترام آلو ہے، اسے واسطے فرمایو جے احترام آلا مہینہ غو احترام وی دواں پاساں توں ہونوں لوڑیئے! تاڑی دو ہتھڑ بجّے بس جے ویہہ کائے شرارت کریں تاں ڈٹ غے جواب دیو جھڑ ونسلاں توڑی یاد رکھیں ور حدوں نہ بدھیو! اللہ غا خوف غی لوڑ ہر ویلّے ہے اور اس غی مدد وی سدا پرہیز گاراں ناں وہے لہذا اس غی مدد واسطے وی پرہیز گاری غی مچ لوڑ ہے



مَّرِیۡضًا اَوۡ بِهٖۤ اَذًی مِّنۡ رَّاۡسِهٖ فَفِدۡیَةٌ مِّنۡ صِیَامٍ

ماندو وہے یا اُس غا سر ماں کجھ تکلیف وہے (فر وہ سر منا لئے) تے روزا یا

اَوۡ صَدَقَةٍ اَوۡ نُسُكٍ ۚ فَاِذَاۤ اَمِنۡتُمۡ ۟ فَمَنۡ تَمَتَّعَ

صدقہ یا قربانی غو فدیو دے دیئے (۱۵۶) تے جسویلے تم امن ماں ویں فر جھڑو بندو حج غے

بِالۡعُمۡرَةِ اِلَی الۡحَجِّ فَمَا اسۡتَیۡسَرَ مِنَ الۡهَدۡیِ ۚ فَمَنۡ

نالو نال عمرہ غو وی فائدو چک لئے وہ قربانی دیئے جھڑی اُس ناں سرے تے جس ناں

لَّمۡ یَجِدۡ فَصِیَامُ ثَلٰثَةِ اَیَّامٍ فِی الۡحَجِّ وَسَبۡعَةٍ اِذَا رَجَعۡتُمۡ ؕ

قربانی نہ سرے وہ روزا رکھے ترے تہاڑا تے حج غا زمانہ ماں تے ست دن جسویلے تم واپس مڑیں؛

تِلۡكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ؕ ذٰلِكَ لِمَنۡ لَّمۡ یَكُنۡ اَهۡلُهٗ حَاضِرِی

یہ پورا دس (روزا) ہووا یوہ حکم اس شخص واسطے ہے جس غو ٹبر مسجد حرام غے

الۡمَسۡجِدِ الۡحَرَامِ ؕ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعۡلَمُوۡۤا اَنَّ اللّٰهَ شَدِیۡدُ

کولے غو بسنیکی نہ وہے، تے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو اور جان لیو کہ اللہ تعالیٰ سخت

الۡعِقَابِ ﴿۱۹۶﴾ اَلۡحَجُّ اَشۡهُرٌ مَّعۡلُوۡمٰتٌ ۚ فَمَنۡ فَرَضَ فِیۡهِنَّ

سزا دین آلو ہے (۱۵۷) حج غا مہیناں (معین ہیں) جھڑا معلوم ہی ہیں تے جس آدمی نے ان مہیناں ماں حج غی پکی نیت

الۡحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوۡقَ ۙ وَلَا جِدَالَ فِی الۡحَجِّ ؕ وَمَا

کر لی فر وہ حج غے دوران نہ بیوی ناں ملّے تے نہ کائے گناہ غی گل کرے تے نہ کہُول لڑائی کرے تے تم

تَفۡعَلُوۡا مِنۡ خَیۡرٍ یَّعۡلَمۡهُ اللّٰهُ ؕ وَتَزَوَّدُوۡا فَاِنَّ خَیۡرَ

جھڑی وی نیکی کریں خدا اُس ناں خوب جانیں، تے رستہ غو خرچو لے لیا کرو! بہترین سفر

الزَّادِ التَّقۡوٰی ۫ وَاتَّقُوۡنِ یٰۤاُولِی الۡاَلۡبَابِ ﴿۱۹۷﴾ لَیۡسَ عَلَیۡكُمۡ

خرچو تے یقیناً تقوہی ہے تے اے عقلمندو! تم میرے تیں ڈرتا رُہو (۱۵۸) تھارا اور اس ماں کوئے گناہ

جُنَاحٌ اَنۡ تَبۡتَغُوۡا فَضۡلًا مِّنۡ رَّبِّكُمۡ ؕ فَاِذَاۤ اَفَضۡتُمۡ

نیہنہ جے تم حج غے (دوران) اپناں رب غو فضل لوڑ لیں (۱۵۹) فر جسویلے تم عرفات تیں



(۱۵۴) یعنی جان غی قربانی غے ناں نال اپنوں مال وی اللہ غا رستہ ماں خرچ کرتا ہی رھو تے اپناں آپ ناں ہلاکت ماں نہ گہلیو اس گلوں کہ جے تم اللہ غا رستہ ماں جہاد کرنوں تے جہاد ماں خرچ کرنو چھوڑ دیں غا تاں ہلاک ہوجیں غا، تم لسا ہوجیں غا تے دشمن تکڑا ہوجیں غا، امام قرطبیؒ نے آیت غی یاہی تفسیر حضرت عبداللہ ابن عباسؓ، حضرت ابوایوّب انصاریؓ حضرت ابوحذیفہؓ تے دوجا مچ صحابہ کرام توں بیان کی ہے۔

(۱۵۵) اک ہور نیکی حج تے عمرہ غو ذکر ہور ہیو ہے، حج اسلام غو پنجموں اہم رکن ہے اسلام توں پہلاں وی عرب غا مشرک اپناں جاہلی طریقہ ور حج کریں ویں تھا جھڑی اصل ماں تے سنتِ ابراہیمی تھی ور اس ور جہالت غی دُدّڑا اتنی بیس گئی تھی کہ اس ماں حج غو تے ناں ہی ناں تھو باقی سارو کفر شرک ہی تھو اسلام نے یہ سارا جاہل پونا ں ختم کر غے حج ناں صاف سچی نیش اللہ تعالیٰ غی عبادت غو ذریعو بنا غے اصلی ابراہیمی شکل ور قائم کر دِتو فرمایو: حج تے عمرہ ناں اللہ تعالیٰ ہی واسطے پورو کرو! یعنی نہ اس ماں کسے قسم غا شرک غو رلو کرو تے نہ خرافات ناں اس سچی عبادت ناں ناقص کرو، فر یوہ مسئلو بیان کیو کہ جے کوئے احرام بنن توں بعد کسے وجہ تیں رستہ ماں رو کے جئے اور واپس مُڑن ور مجبور ہو جے فر اس ناں چاہیئے جے وہ اک قربانی اونٹھ، گاں، بکری، پھیڈ جس غی وی سرے حاجیاں غے ہتھ مکہ پاک پہنچ چھوڑے یا اتے ہی قربانی غو چوکھر لین واسطے پیسہ دے چھوڑے تے اس غا حلال کرن واسطے ایک تہاڑ ومتھ لئے فر جچر توڑی ات یوہ قربانی غو چوکھر حلال نہ کیو جے اچر توڑی اپنوں سر منا غے احرام نہ کھولے! **فائدو**: کجھ بزرگاں نے ات ''ھدٰی'' یعنی قربانی توں خاص اونٹھ غی قربانی مراد لی ہے۔

(۱۵۶) یعنی جس ناں وی کائے اسی تکلیف وہے کہ وہ وقت توں پہلاں سر منان ور مجبور ہو جئے - وہ پہانویں حج توں ڈکے جان آلو وہے یا حج ور جان آلو وہے - وہ سر منا لئے یا کترا لئے فر اس غے بدلے ترے چیزاں بچوں کسے اک غو فدیو دیئے؛ یا روزاں غو یا صدقہ غو یا قربانی غو - ان غی تشریح کرتاں آپؐ بیان فرمانویں جے روزا تے ترے رکھے اور جے صدقو دینوں چاہوے تاں چھ مسکیناں ناں اڈّواڈّو صاع کنک یعنی ہر ایکن ناں کوئے اک کلو ست سو گرام کنک یا اس غو مل دیئے اور اگر قربانی کرنی چاہوے تاں گہٹوں گہٹ اک پہاروں غی قربانی کرے۔

(۱۵۷) یعنی جد حالات بل ہوجیں فر تم حج کرن جیں تے اک ہور گل یاد رکھیو کہ جے تم چھڑو حج ہی کریں اس غے نال نال عمرو نہ کریں فر تے قربانی فرض نیہنہ، ور جے حج غے نال نال عمرو وی کریں غا تاں قربانی کرنی ضروری ہے، اونٹھ، گاں، پہاروں جس غی وی سرے، تے جے کسے ناں قربانی نہ سرے فر وی دین ماں کوئے تنگی نیہنہ وہ دس روزہ رکھ لئے! ترے تے حج توں پہلاں ۹ ذالحجہ توڑی تے ست حج توں بہلاں ہو غے ایامِ تشریق تیں بعد رکھ لئے، ور حج غے نال جوڑ غے عمرو کرن غو یوہ اختیار صرف انھاں لوکاں واسطے ہے جھڑا باہروں آویں۔ رہیا ''میقات'' تیں اندر مکہ پاک غا یا اس غے کولے کا لے غا بسنیکی تے انھاں ناں اس غی اجازت نیہنہ، ویہہ تے کدے وی عمرو کر سکیں ویہہ اُتے غا رہن آلا ہیں آخر ماں اک ہور گل ور توجہ کرائی جے اصل گل اور اصلی مقصد تے تقوو پرہیز گاری ہے تم ہر تھائی اللہ

تعالیٰ تیں ڈرتا رہو! اس غا فضل غے نالو نالؔ اس غی سزاناں وی یاد رکھو! یہ اُچا تے سُچا مقام ہیں اِت کائے غلطی نہ ہوجئے ات جس راثواب مُچ ہے اسے راگناہاں ور سزا وی تکڑی ہے۔

(۱۵۸) یعنی حج غا مہیناں معین ہیں جہڑا ساراں ناں یاد ہیں ''شوال، ذی القعدہ تے ذی الحجہ غا دس تہاڑا'' القصو نکی عید توں بڑی عید توڑی۔ قرآن نے انھاں مہیناں غو ناں نیہنہ لئیو کیو نجے یہ ساراں ناں یاد تھا بلکہ اس ماں اشارو اس پاسے ہے جے عرب غا لوک یاد ہونؔ غے باوجود انھاں ناں اگے پچھے کرن غی کوشش کرتا رہیں۔ نیوں تے حج غا کم اُٹھمی ذی الحجہ تیں شروع ویں ور حج واسطے احرام انھاں مہیناں ماں ہی بنیوں جے شوال تیں پہلاں احرام بنو جائز نیہنہ بلکہ مکروہ ہے اس واسطے انھاں مہیناں ناں حج غا مہینا کہیو جئے۔ خیر جس نے حج واسطے احرام بن لیو یوہ ہنؔ اللہ غا رستہ غو صاف سچو راہی بنؔ گیو ہنؔ اس ناں کوئے بے ادبی کرنی جائز نیہنہ جس غو نچوڑ ات ترے لفظاں ماں بیان کیو ہے (الف) نہ بیوی نالؔ ملاقات کرے نہ خاوند بیوی غا تعلق آلیں گل کرے بس دل ناں بالکل ہی سُچو رکھے 'رَفَــثَ' غو مطلب بیوی نالؔ ملاقات کرن تیں علاوہ صحبت غیں گل کرنی وی ہے۔ **الرفث كلام متضمن لما يستقبح ذكره من ذكر الجماع ودواعيه** (راغب) (ب) نکا موٹا ہر اک گناہ تیں بالکل دور رہ (ج) ہر قسم غا گھول، چھگڑا، گالؔ، لہر سب کئیں تیں کنی رہ! بلکہ ''جــدال'' غو مطلب اس توں وی زیادہ کو نپھر و ہے حجت کرنی، کھجت کرنی، سنگیاں ور لہر کرنی، بڈیار دسنوں، باپ دادا یا قوم ور مان کرنوں، تے اپناں حج ناں سرس سمجھنوں سب ''جدال'' ماں داخل ہے۔ (روح المعانی، تفسیر کبیر، المنار) اک ہور مسئلو: دور جہالت ماں لوک سخّاں مخّاں حج ور جانوں بڑو کمال سمجھیں تھا، سفر خرچو نالؔ لے جانو توکل غے خلاف خیال کریں تھا فر رستہ ماں دوجاں غے سر پہار بنّا پھریں تھا، مکہ ماں جا غے منگیں وی تھا۔ ور اسلام تے کوئے سادھو واں راہباں غو مذہب ہے نیہنہ وہ یاہ نمائشی دینداری کد برداشت کر سکے تھو۔ اس نے حکم دتو جے حج ور جانؔ آلا سفر خرچو گہروں نالؔ لے غے جائیں۔ ہاں! ظاہری سفر خرچہ غے نالؔ نالؔ اصلی سفر خرچہ تقویٰ ناں نہ پُہلّیں جس کو نے خدا غو خوف نہ ہووَ وہ سفر خرچو ہوتاں وی انھاں برائیاں توں کد بچے غو! اس موقعہ ور علامہ ابنِ جوزیؒ نے تلبیسِ ابلیس ماں تے ابنِ عربی مالکیؒ اور علامہ ابوبکر جصاصؒ نے احکام القرآن ماں تے علامہ قرطبی نے اپنی تفسیر ماں اس آیت تیں استدلال کر غے انھاں جاہل صوفیاں غی مچ مذمت کی ہے جہڑا سفر خرچہ تیں بجن ''توکل'' غا ڈام تے فریب اور پخنڈ لا غے ٹرپُوئیں، پھر گداگری کرتا پھریں تے اس ناں ولایت کو اُچو مقام خیال کریں۔

(۱۵۹) اسلام توں پہلاں لوک حج غے دوران بپاروی کرلیں تھا اسلام غی لو آجانؔ تیں بعد کجھ صحابہ کرام غا دل ماں ذری ٹھسو جئو آیو جے حج تے اک نیش عبادت ہے فر اس ماں بپار کسرا جائز ہو سکے! فرمایو: حلال روزی اللہ غو فضل ہے تے حج غے نال بپار کر غے تم اللہ غو یوہ فضل کمالیں اس ماں کجھ گناہ نیہنہ ۔ ہاں ات نیت ٹھیک کر لینی ضروری ہے۔ جہڑو آدمی حج کرن جئے فر کجھ بپار کر لئے اس ور کوئے گناہ نیہنہ تے جہڑو عرب ماں بپار کرے تھو یا پہڑی مزوری کرن گیو تھو فر اس نے حج کر لیو، یوہ وی حاجی ہے اس ماں وی کوئے گناہ نیہنہ ور حج غا ناں ور چھڑو بپار کرن جانوں چنگی گل نیہنہ تے وہ بپاروی کس کم غو جہڑو عزت ماں کھئہ، باہ چھوڑے۔



مِّنْ عَرَفٰتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ

پٹاں مڑیں تاں تم ''مشعرِ حرام'' کو نے اللہ ناں یاد کرو !

وَاذْكُرُوْهُ كَمَا هَدٰىكُمْ وَاِنْ كُنْتُمْ مِّنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ

تے اُس غو ذکر کرو جس را کہ اُس نے تم ناں سکھایو ہے اِس تیں پہلاں تے تم یقیناً گمراہ

الضَّآلِّيْنَ ۝ ثُمَّ اَفِيْضُوْا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ

لوکاں ماں تھا (۱۶۰) اچھا! تے تم اُتوّں ہو غے آوَ جتوّں لوک ہو غے آویں

وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝ فَاِذَا

تے اللہ تعالیٰ کولوں بخشش منگو! بیشک اللہ بخشنؔ آلو مچ مہربان ہے (۱۶۱) تے جسویلے

قَضَيْتُمْ مَّنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَآءَكُمْ

تم حج غا اپناں کم پورا کر رہینہ فر تم اللہ ناں یاد کرو! جس را تم اپناں باپ دادا ناں یاد کریں ویں تھا

اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا ؕ فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّقُوْلُ رَبَّنَآ اٰتِنَا

بلکہ اُس تیں وی زیادہ یاد کرو (۱۶۲) تے لوکاں بچ کجھ تے اسا ہیں جہڑا کہینہ: اے مھاریا ربا! توں ہمناں اسے

فِى الدُّنْيَا وَمَا لَهٗ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ۝ وَمِنْهُمْ

دنیا ماں دیدے انھاں واسطے آخرت ماں کجھ حصو نیہنہ؛ تے کجھ اسا

مَّنْ يَّقُوْلُ رَبَّنَآ اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّفِى الْاٰخِرَةِ

ہیں جہڑا دعا کریں اے مھاریا ربا! توں ہمناں دنیا ماں وی خیر تے آخرت ماں وی

حَسَنَةً وَّقِنَا عَذَابَ النَّارِ ۝ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ نَصِيْبٌ

خیر عطا فرما! تے ہمناں اگ غا عذاب تیں بچالے؛ یہ ہی لوک ہیں جھاں ناں انھاں غی نیک

مِّمَّا كَسَبُوْا ؕ وَاللّٰهُ سَرِيْعُ الْحِسَابِ ۝ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ

کمائی غو حصو نصیب وہے غو تے اللہ تعالیٰ تاولو ہی حساب لینؔ آلو ہے (۱۶۳) تے ان گنیاں (چنیاں)

فِىْٓ اَيَّامٍ مَّعْدُوْدٰتٍ ؕ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِىْ يَوْمَيْنِ فَلَآ

دناں ماں اللہ ناں خوب یاد کرو! فر جہڑو آدمی دواں دناں ماں ہی تاولؔ کر غے چلیو جئے اُس ور (وی)



(۱۶۰) ذی الحجہ غی نویں ۹ تاریخ دیہنہ لہنؔ تیں بعد عرفات توں واپس مزدلفہ آنو پُوے۔ ات اک ٹیکری غو ناں ''مشعرِ حرام'' ہے جس ور امام صاحب قیام فرمانویں ور حکم ماں سارو مزدلفہ غو مدان ''مشعرِ حرام'' ہی کُہواوے اتے واسطے حکم ہورہیو ہے کہ ات تم اج رات اللہ ناں خوب خوب یاد کرو یاہ رات کھیڈ تماشا غی رات نیہنہ بلکہ رج غے اللہ غو ذکر اس ہدایت غے مطابق کرو جہڑی اس نے انساناں ناں اپناں نبی ﷺ غے ذریعہ دتی ہے اس نعمت تیں پہلاں تے تم سارا ناواقف تھا تم ناں اس غا ذکر غی تے پُہوم پہا کھ ہی نیہنہ تھی تم تے نچّن کدّن ناں تے ات گیت گانؔ ناں خدا غو ذکر سمجھیں تھا، بس ہُن اس غا دسیا وا طریقہ غے مطابق اس غو ذکر کرو! اس غی شریعت غو پلو ڈاہڈو کر غے نوڑ لیو! مدے پلے توں کوئے طریقو کڈ لیں۔

اِثۡمَ عَلَيۡهِۚ وَمَنۡ تَاَخَّرَ فَلَاۤ اِثۡمَ عَلَيۡهِۙ لِمَنِ اتَّقٰىؕ

کوئے گناہ نیہنہ تے جہڑو ہورٹکیو رہ اس ورو ی کجھ گناہ نیہنہ (یہ گل) اُس آدمی واسطے ہیں جہڑو پرہیز گاری اختیار کرے

وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعۡلَمُوۡۤا اَنَّكُمۡ اِلَيۡهِ تُحۡشَرُوۡنَ ۝ وَمِنَ

تے اللہ تیں ڈرتا رہو تے جانّ لیو جے تم سارا اُسے کوئے کٹھا کیا جیں غا (۱۶۴) تے لوکاں

النَّاسِ مَنۡ يُّعۡجِبُكَ قَوۡلُهٗ فِى الۡحَيٰوةِ الدُّنۡيَا وَيُشۡهِدُ

ماں کوئے (کوئے) اسووی ہے کہ دنیاوی زندگی غا بارہ ماں تمناں اُس غی گل بڑی سُہنی لگے اور وہ اپناں دل غی

اللّٰهَ عَلٰى مَا فِىۡ قَلۡبِهٖۙ وَهُوَ اَلَدُّ الۡخِصَامِ ۝ وَاِذَا تَوَلّٰى

گل ور اللہ تعالیٰ ناں وی گواہ بناوے حالانکہ وہ (دین غو بڑو) پکو دشمن ہے؛ تے جسویلے وہ تھارے کولوں

سَعٰى فِى الۡاَرۡضِ لِيُفۡسِدَ فِيۡهَا وَيُهۡلِكَ الۡحَـرۡثَ

مڑ غے جئے وہ زمین ماں فساد چکن غی کوشش کرے تے فصل ناں اور ہر کئیں

وَالنَّسۡلَ ؕ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الۡفَسَادَ ۝ وَاِذَا قِيۡلَ لَهُ

غی نسل ناں برباد کرے حالانکہ اللہ بگاڑ ناں بالکل پسند نیہنہ کرتو؛ تے جسویلے اُس ناں کہیو جئے

اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتۡهُ الۡعِزَّةُ بِالۡاِثۡمِ فَحَسۡبُهٗ جَهَنَّمُ ؕ

اللہ تیں ڈر! اسویلے اس غو بڑیار اس ناں ہورو ہور گناہ ورپہڑ کا چھوڑے اجیا بندہ واسطے تے جہنم ہی سُدّی ہے

وَلَبِئۡسَ الۡمِهَادُ ۝ وَمِنَ النَّاسِ مَنۡ يَّشۡرِىۡ نَفۡسَهُ

تے واہ بسن غی مُچ مندی جگہ ہے (۱۶۵) اور لوکاں ماں اساوی ہیں جہڑا اللہ غی رضا پچھے

ابۡتِغَآءَ مَرۡضَاتِ اللّٰهِ ؕ وَاللّٰهُ رَءُوۡفٌ ۢ بِالۡعِبَادِ ۝

اپنی جان وی بیچ چھوڑیں تے اللہ تعالیٰ اپناں بنداں ور مُچ مہربان ہے (۱۶۶)

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيۡنَ اٰمَنُوا ادۡخُلُوۡا فِى السِّلۡمِ كَآفَّةً وَلَا

اے ایمان آلیو! تم اسلام ماں پورا پورا داخل ہو جاوٗ! تے

تَتَّبِعُوۡا خُطُوٰتِ الشَّيۡطٰنِ ؕ اِنَّهٗ لَـكُمۡ عَدُوٌّ مُّبِيۡنٌ ۝

شیطان غا گھرا ور نہ ٹرو! بلاشبہ وہ تھارو باندے باندے دشمن ہے



(۱۶۱) اس حکم غا مخاطب خاصطورور قریش ہیں مکہ ماں رہن آلاّ قریش اپناں آپ ناں زیادہ ہی اُچوسگوں سُچو سمجھیں تھا، جہالت ماں ویہہ عام لوکاں ناں عرفات جانوں شبکی سبکی کریں تھا، ویہہ سمجھیں تھا جے عرفات جانوں عام لوکاں غو کم ہے ہم تے بڑا لوک ہاں، ویہہ مزدلفہ توں ہی واپس آجیں تھا اسلام نے قومی فخر تے بڈیار غا یہ سارا بت ٹھا غے حکم دتو جے ''تم وی اُتوں ہو غے آوٗ جتوں باقی سارا لوک ہو غے آویں'' یعنی عرفات توں، تے ات وی حج غو اصل مقصد توبہ استغفار نہ پُہلیو توبہ کر غے اپناں پشلا گناہ معاف کراوٗ وہ مُچ بخشن آلو بڑو مہربان ہے۔

(۱۶۲) اپنی قوم غا گیت گاناں، باپ داد غو بڈیار دسنوں، اپنی بولی تے نسل ور گمان کرنوں جس رااج غی سجری جہالت غا بڑا قیمتی بُت ہیں اج توں سوا چودہ سو سال پہلاں عرب غی جہالت ماں وی اُن بُتاں غی پوجا بڑی شونق ناں وہے تھی لوک حج توں بہلا ہو غے ترے تہاڑا منیٰ غا مدان ماں انھاں بتاں ناں ہی پوجیں تھا ہر اک اپنی قوم غا، اپناں خاندان غا قصیدا پڑھے تھو، سگوں قومی فخر غی شاعری ماں مقابلو وہے تھو، اللہ تعالیٰ نے ایمان آلاّں ناں فرمایو! تم تے اللہ غا بندا ہیں تمناں قوم ور، قبیلہ تے علاقہ ورمان کرنوں نیہنہ سوبتو، تم تے ات اللہ غو ذکر کرو جس را جہالت ماں تم باپ دادا غا قصیدا پڑھیں تھا ہنّ اللہ غی حمد بیان کرو بلکہ اللہ ناں اس توں وی زیادہ یاد کرو سَر تاج المفسرین حضرتِ عبداللہ ابن عباسؓ اس آیت غی تفسیر بیان کرتاں فرماویں. (**ان اهل الجا هلية يجلسو ن بعد الحج فيذ كرون ايام ابائهم**) (تنویر المقیاس)

(۱۶۳) حج غو سارو زمانو دعا ہی دعا غو زمانو ہے ات ہر کوئے دعا منگے اسلام توں پہلاں مشرک وی دعا منگیں تھا تے اسلام غی لوآ جانّ تیں بعد ایمان آلاّ وی دعا منگیں تھا ور دواں غی دعا ماں زمیں آسمان غو فرق ہے مشرک بچاراں غی سوچ ہی کتنی ہے! یہ دنیا غا پچاری منگیں وی تے کے منگیں! چھڑی چار تہاڑا غی دنیا، دنیا غی عیش آرام تے ات غی دولت جائداد ہور بس! ان غو آخرت ماں تے کجھ حصو ہے ہی نیہنہ، رہئی دنیا تے واہ اپناں اپناں لیکھ تے اپنی اپنی برات غی ہے۔ اس غا مقابلہ ماں مومن ناں دیکھو وہ دنیا ماں وی حسنہ یعنی نیکی کرن غی توفیق تے خدا غا دین ور عمل کرن غی توفیق منگے اور آخرت ماں حسنہ یعنی نیکی غو بدلو تے جہنم توں نجات منگے، اس غی نظر مُچ اُچی ہے اس ناں دواں جہاناں ماں خدا غو فضل نصیب وہے غو سبحان اللہ! مشرک تے مومن غو یوہ فرق اج وی تم تک سکیں، اج وی تم مشرک ناں دنیا تے دنیا غو سمان، ات غی عیش، آرام، عزت، دولت تے اولاد منگتا ہی دیکھیں غا تمناں کدے کوئے مشرک غیر اللہ کولوں وی گناہاں غی بخشش منگتو نیہنہ لبھسیں۔

(۱۶۴) یوہ حکم منیٰ ماں ٹھہرن واسطے ہے یعنی ات اس غی وی اجازت ہے پہانویں دو تہاڑا یعنی ۱۱، ۱۲ تاریخ ٹھہر غے مکہ چلیا جاوٗ تے پہانویں ترے تہاڑا یعنی ۱۳ تاریخ تو ڑی رہ غے فر جاوٗ اصل گل تے یاہ ہے جے ات اللہ ناں دل لا غے یاد کرو، اس غی حمد ثنا کرو، تقوٰی غی مشق کرو تے اس محشر ناں یاد رکھو جس واسطے یوہ سب کجھ ہو رہیو ہے۔

(۱۶۵) اپر مومن تے کافر غی کنی کنی دعا غو ذکر تھو ہنّ ''دڑ بٹ کافر'' یعنی منافق غو تے اس غا مقابلہ ماں اگلی آیت ماں سچا مومن غو حال بیان ہو رہیو ہے۔ اس آیت غو شانِ نزول یوہ بیان ہوؤ ہے جے اک منافق شریق بن اخنس حضورﷺ غی مبارک مجلس ماں بیں غے حضورﷺ اگے اپنی پکی مسلمانی غو اظہار کرن واسطے بڑیں مٹھیں مٹھیں تے ٹھنڈیں ٹھنڈیں گل کرے وے تھو، سگوں خدا غی قسم کر کر غے سچو بنے وے تھو ور دلوں پکو کافر تھو، مجلس مبارک توں اُٹھ غے مسلماناں غی ساڑ ماں فصلاں ناں اگ لا چھوڑے وے تھو بلکہ موقعو تھا جانّ ور مسلماناں غا مال چوکھراں غا پیر کپ چھوڑے وے تھو، اس غو کوئے مخلص جے اس ناں اللہ غا قہر توں ڈراوے تھو تاں اس ناں ہور لہر چڑھ جئے تھی جے توں مناں خدا توں ڈران آلو کونّ وے! (ابن جریر، بیضاوی، روح المعانی) حضرت قتادہؓ فرمانویں کہ آیت غو شانِ نزول تے یوہ خاص واقعو ہے ور حکم اس غو اسا کم کرن آلاّ ہر اک بد باطن انسان واسطے عام ہے کہ دنیا غا چار تہاڑا غا ارام توں بعد چھیکڑ اسا آدمی واسطے دوزخ ہی سُدّی ہے (قرطبی) واہی اس غی سڑت مٹھی

کرے غی۔ فائدہ:۔ کجھ بزرگاں نے تَـوَلّـی غو مطلب کیو ہے جسویلے اس ناں حکومت تھا جئے حضرتِ مجاہدؒ تے حضرتِ ضحاکؒ غو یوہی قول نقل ہو یو ہے (معالم، محیط) حضرتِ شاہ ولی اللہؒ تے ان غا صاحبزادہ شاہ رفیع الدینؒ نے وی یوہی ترجموں کیو ہے ور شاہ صاحب غا دو جا صاحبزادہ شاہ عبدالقادرؒ نے وہ ترجموں کیو ہے جس غی لوء ماں یوہ گوجری ترجموں کیوؔ گیو ہے۔

(۱۶۶) یاہ مومن غی شان ہے جے وہ اللہ غی رضا پچھے اپنی جان غو سودو کرن توں وی نیہنہ رہتو اس آیت غو حکم وی عام ہے تے ہر ایکن سچا مومن غی یاہی شان ہے نیوں شانِ نزول غا بارہ ماں تفسیر غی کتاباں ماں یوہ واقعو بیان ہوو ہے: جے حضرت صہیبؓ رومی ناں ہجرت کرتاں کافراں نے پکڑ لیو تھو تے انھاں نے اس معاہدہ ور اپنی جان چھڑکائی تھی کہ تم مناں صرف حضورﷺ کولے جان دیو باقی میری ساری جائداد مالٗ دولت تم ہی لے لیو اس را یہ سب کجھ دے غے حضورﷺ کولے پہنچیا تھا تے فر غزوہ رجیع ماں جان وی "جان دینڑ آلا" غے حوالے کر چھوڑی ابن کثیر فرماویں منافق انھاں ناں اس گلوں چھلو کیہنہ ویں تھا اللہ نے ان غا کم غی تعریف فرمائی:۔

(۱۶۷) یعنی جس ناں اسلام قبول کرن غی توفیق ہو جئے فر وہ ہر اک کم ماں خدا غا دین غی تابع داری کرے اس غو اٹھنو بیسوں ٹرنوں پھرنوں زندگی غو اک اک پل اللہ غا دین غے مطابق ہونوں لوڑیئے! تھارو منڈ قدیم غو ازلی دشمن شیطان اڈی چوٹی غو زور لاوے غو جے تم چھڑا ناں غا رسمی جیا مسلمان بن جیں، نماز، روزہ جسا کجھ کم تے اسلام غے مطابق گذار لیں ور باقی زندگی اپنی مرضی ور گذاریں تم اپناں اس ازلی دشمن توں خبردار رہیو! تے کن کھول غے سن لیو کہ جے انھاں صاف صاف حکماں غا آجانٗ توں بعد وی تھارا پیر اسلام غا اس سِدّا رستہ توں تلک گیا فر اللہ تعالیٰ وی زبردست ہے حکمت آلو ہے وہ ضرور اپنی طاقت تے حکمت غے مطابق سزا دئے غو۔ آیت ماں ان "روشن خیالاں" واسطے بڑی درڑ ہے جہڑا نماز روزا وغیرہ عبادت توڑی تے دین ناں منیں ور باقی تمام گلاں ماں مثلاً معاشیات، اخلاقیات، نظامِ حکومت تے قوانین فوجداری وغیرہ ماں غیراں اگے جھولی اڈی رکھیں، مسلمان وہ ہی ہے جہڑو ہر گل ماں خدا غا دین ناں منیں، آیت غا نزول غو سبب یوہ دسیو گیو ہے جے کجھ اہلِ کتاب نواں نواں مسلمان ہووا تھا۔ ان غا دل ماں چھڑی یاہ گل آ گئی تھی جے افسوس کدے جمعہ غے ناںو ناں بار آنو تہاڑو ووی "بڑو دن" ہوتو، کیونجے یہودیت ماں بار آنو تہاڑو ہی "بڑو دن" ہے بس اسے ور یاہ درڑ آ گئی (ابن کثیرؒ وغیرہ)

(۱۶۸) یعنی قرآن غا یہ صاف صاف حکم آجانٗ تیں بعد وی جیکدے ایمان نیہنہ لیا تا فر کانہہ غی اڈیک ماں ہیں؟ بس قیامت غا تہاڑا غی اڈیک ہے! جد اللہ غو عذاب تے اُس غا فرشتا سامنے کھلاویں غا حالانکہ اُس ویلےؔ تے کسے غو ایمان قبول ہوسے ہی نیہنہ۔ تے کجھ مفسراں نے اس را تفسیر کی ہے جے "کیوں! قرآن غا انھاں صاف حکماں تیں بعد وی اگر ایمان قبول نیہنہ کرتا فر اسے غی اڈیک ماں ہیں کہ اللہ تعالیٰ آپ تے اُس غا فرشتا تشریف لے آویں اور اتے دنیا ماں ہی سزا جزا غو فیصلو ہو جئے، حالانکہ یوہ سب کجھ تے آخرت ماں ہونوں ہے جت سارا معاملا اسے غے اگے پیش ویں غا۔ (اما قضیة مجیئه تعالیٰ مع انه منزه عن التحیز والجسم والذهاب فاحسن ماقاله الرازی "هذا حكاية عن حال اليهود وحكاية عن معتقد اليهود والقايئلين بالتشبيه"؛ والله اعلم باسرار كلامه.)

(۱۶۹) یعنی اللہ تعالیٰ غی نعمتاں غی ناشکری کرنی تے اس غا صاف صاف حکماں توں مکر جانوں خدا غا قہر ناں بلاوو دینڑوں ہے۔ یہ اولڑیں کار جس قوم نے وی نوڑیں واہ دنیا ماں وی خدا غا غضب ماں پھس گئی اور آخرت غو عذاب تے اس واسطے تیار ہے ہی یاہ اک تاریخی حقیقت ہے تم بنی اسرائیل ناں پچھ لیو انھاں غی ساری تاریخ اسے غی گواہ ہے، اس حقیقت ناں منن واسطے تے مشرک وی تیار ہو جیں ور انھاں غا دل ماں دنیا غی ہوس تے مالٗ دولت غی محبت اس را بس جے کہ فر ویہہ اس لالچ ماں اناں کاناں ہو جیں انھاں ناں اپنوں نفعو نقصان وی نیہنہ دستو، اپناں عملاں ور کے غور کرتا



فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْكُمُ الْبَيِّنٰتُ فَاعْلَمُوْٓا

تے جیکدے صاف صاف حکم آجانٗ تیں بعد وی تھارا پیر سدا رستہ توں ترنج گیا فر تم جان لیو

أَنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ۝ هَلْ يَنْظُرُوْنَ إِلَّآ أَنْ

جے اللہ زبردست تے حکمت آلو ہے (۱۶۷) یہ لوک کانہہ غی اڈیک ماں ہیں! بس اسے غی جے

يَّأْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِىْ ظُلَلٍ مِّنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِيَ

خدا (غو عذاب) انھاں کولے چھڑ غی چھاں ماں آجئے اور فرشتا وی تے فر فیصلو ہی

الْأَمْرُ ۚ وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُوْرُ ۝ سَلْ بَنِيْٓ إِسْرَآءِيْلَ

کردو جئے! اور اللہ تعالیٰ در ہی سارا معاملہ پھیریا جیں غا (۱۶۸) پچھو بنی اسرائیل ناں! ع ۹

كَمْ اٰتَيْنٰهُمْ مِّنْ اٰيَةٍ ۢ بَيِّنَةٍ ۗ وَمَنْ يُّبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ

ہم نے انھاں ناں کتنیں صاف صاف نشانیں دتیں، تے جہڑو آدمی اللہ تعالیٰ غی نعمت ناں

مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُ فَإِنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ۝ زُيِّنَ

تھا جانٗ تیں بعد بٹا چھوڑے (وہ سُن لئے) فر اللہ تعالیٰ (وی) سخت عذاب دین آلو ہے؛ کافراں

لِلَّذِيْنَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُوْنَ مِنَ الَّذِيْنَ

واسطے دنیا غی زندگی خوب سجادتی گئی ہے (تیں) ویہہ ایمان آلاں غی ہاسی

اٰمَنُوْا ۘ وَالَّذِيْنَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۗ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ

اڈانویں؛ حالانکہ جہڑا پرہیزگار ہیں ویہہ قیامت غے تہاڑے انھاں تیں اُپرویں غا تے اللہ تعالیٰ جس ناں

مَنْ يَّشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ۝ كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَّاحِدَةً ۗ

چاہوے بے شمار روزی دیدئے (۱۶۹) سارا لوک اک ہی دین ور تھا (فر انھاں ماں اختلاف پے گیو)

فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرِيْنَ وَمُنْذِرِيْنَ ۪ وَأَنْزَلَ

تے اللہ نے انھاں در خوشخبری سنانٗ آلا تے ڈرانٗ آلا پیغمبر چلایا، تے انھاں غے

مَعَهُمُ الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيْمَا اخْتَلَفُوْا

ناں برحق کتاب نازل فرمائیں تانجے لوکاں غی اختلافی گلاں غو فیصلو ہو

فِيْهِ ۭ وَمَا اخْتَلَفَ فِيْهِ اِلَّا الَّذِيْنَ اُوْتُوْهُ مِنْۢ بَعْدِ

جئے تے اس کتاب ماں اختلاف انھاں لوکاں نے ہی کیو جنھاں ناں یاہ دتی گئی تھی (تے یوہ اختلاف انھاں نے) صاف

مَا جَاۗءَتْهُمُ الْبَيِّنٰتُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ ۚ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِيْنَ

صاف نشانیں آجاݨ تیں بعد آپسی ضد ہی غی وجہ توں کیو فر اللہ نے اپݨاں حکم ناݪ ایمان آلاں

اٰمَنُوْا لِمَا اخْتَلَفُوْا فِيْهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهٖ ۭ وَاللّٰهُ يَهْدِيْ

ناں اس حق غی ہدایت دیدتی جس ماں ویہہ اختلاف کریں تھا تے اللہ جس ناں چاہوے

مَنْ يَّشَاۗءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ۝ اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ

اس ناں سدّا رستہ غی ہدایت دیدئے (۱۷۰) کیوں ! تم نے یوہ خیال کرلیّو ہے جے

تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَاْتِكُمْ مَّثَلُ الَّذِيْنَ

تم جنت ماں چلیا جیں غا حالانکہ اجوں تم ناں ان لوکاں جیا حالات پیش آیا ہی نیہنہ جہڑا

خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ ۭ مَسَّتْهُمُ الْبَاْسَاۗءُ وَالضَّرَّاۗءُ

تھارا تیں پہلاں ہویا ہیں انھاں ور سختیں آئیں تے تکڑیں تکڑیں مصیبت آئیں

وَزُلْزِلُوْا حَتّٰى يَقُوْلَ الرَّسُوْلُ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

اور ویہہ جھنجوڑیا گیا ات توڑی جے رسول اور ویہہ لوک جہڑا انھاں غے ناݪ ایمان

مَعَهٗ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ ۭ اَلَآ اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيْبٌ ۝

لیا تھا (سارا) کہݨ لگا : اللہ غی مدد کد آوے غی ! سݨو ! یقیناً اللہ غی مدد نیڑے ہی ہے (۱۷۱)

يَسْــَٔلُوْنَكَ مَاذَا يُنْفِقُوْنَ ڛ قُلْ مَآ اَنْفَقْتُمْ مِّنْ

(اے نبیؐ) ویہہ تھارا کولوں پچھیں جے کے خرچ کراں ؟ تم فرما دیو : ماݪ دولت بچوں جو کجھ

خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِيْنَ وَالْيَتٰمٰى وَ

خرچ کریں وہ حق ہے ماں باپ غو تے رشتیداراں غو تے یتیماں غو تے

الْمَسٰكِيْنِ وَابْنِ السَّبِيْلِ ۭ وَمَا تَفْعَلُوْا مِنْ

محتا جاں غو تے مسافراں غو اور تم نیکی غو جہڑو وی کم

منزل ۱

پُٹھا ایمان آلاں غو مخول بناݨ لگ پُویں حالانکہ یاہ دنیا غی زندگی جس ور انھاں ناں بڈیار ہے چار تہاڑا غی زندگی ہے، ات غیں ساریں موج مستیں بس پانی غی چھگ تیں سوا کجھ نیہنہ اصل نہ مکݨ آلی زندگی تے بس آخرت ہے جت مومن غو مقام انھاں کافراں تیں بچ اچوو ہے غو ویہہ جنّاں ماں ارام کرتا ویں غا تے یہ دوزخاں غی اگ ماں سڑتا ویں غا فر پتو لگے غو جے مخول کس غو بنا ویں ویں تھا!! فر دنیا غی ماݪ دولت وی کھڑی کسے غا ہتھاں غی میل ہے جے اس ور بڈیار کرے واہ تے اللہ اپݨاں فضل ناݪ جس ناں چاہوے بے حساب دیدیئے۔

(۱۷۰) حضرت آدمؑ تیں لے غے اک لماں عرصہ توڑی سا راں انساناں غی اک ہی جماعت تھی ، ساراں غی اک ہی سوچ تے اک ہی توحید آلو عقیدو ساراں غو مذہب تھو، فر انساناں ماں بغاڑ پیدا ہوو، انھاں نے کنی کنی اپنی اپݨی سوچ ور شرک کرنوں شروع کر لیو تے ویہہ مُچ زیادہ سوچ تے عقیداں ماں بنڈے گیا، تاں اللہ تعالیٰ نے اپݨاں فضل ناݪ پیغمبر چلایا کتاب نازل کیں تانجے لوک ''اک توحید'' آلا عقیدہ ور گہٹھا ہوجیں، ور انسان غی نافرمانی دیکھو! کافر تے تھا ہی کافر! ویہہ لوک جنھاں کولے نبی آیا جنھاں ور کتاب نازل ہوئیں جہڑا ایمان لیا یا ویہہ وی ''توحید'' ور کھلا نیہنہ رہ سکیا بلکہ کجھ دناں توں بعد ہی کجھ لوک تے سدا رستہ ور رھیا ور اکثر نے نواں نواں شرک آلا رستہ کڈ لیا، یوہ اس وجہ تیں نیہنہ ہوو وے جے انھاں ناں کتاب غی کائے گل سمجھݨ ماں پلیکھو لگو تھو کتاب غا حکم تے صاف صاف تھا ور انھاں نے چھڑ وا یکݨ دو جا غی ضد ماں یوہ اختلاف کیو، خیر اللہ نے اپݨاں فضل ناݪ ایمان آلا ہر دور ماں سدا رستہ ور قائم رکھیا تے ویہہ اختلافات توں کنی رھیا۔**نوٹ** :-اس آیت توں ترے گل بالکل باندے آگئیں (الف) انسان غو پہلو تے اصل عقیدو اور مذہب اک خدا غی توحید ور ایمان لیا نو ں تھو شرک مُچ بعد غی نویں بلا ہے (ب) اللہ غا پیغمبر اسے پراناں توحید آلا مذہب ور انسانیت ناں تھم غے رکھݨ آتا رھیا ہیں کدے کوئے نبی نووں دین تے نویں امت کھلی کرن نیہنہ آیو۔(ج) انسانیت غو اتحاد صرف سوچ، نظریات تے عقیدہ غی بنیاد ور ہو سکے جسماں اک خدا ناں منݨ آلاں غو اتحاد بس ''توحید'' آلا سنگ ہی ہو سکے مشرکاں ناݪ نیہنہ ! انسانیت غو اتحاد نسل، قوم، خاندان یا ملک تے وطن غی نیں ور کدے نیہنہ ہوسکتو۔

(۱۷۱) جس توحید تے ایمان غی دعوت واسطے انبیاؑ کرام غو یوہ لموں سلسو ہزاراں سال توڑی جاری رھیو، ہݨ یاہ ذمہ واری اس امتِ محمدیہ (علیٰ صاحبھا الف تحیۃ وسلام) ناں چکائی جارہئی ہے، جس غی ادائگی ور جنت غو وعدو ہے، ات امت ناں یاہ ذمہ واری متھے لیݨ غو احساس دوایو جارہیو ہے جے اس رستہ غی تاریخ غو ورقو ورقو یاہی شہادت دے رھیو ہے کہ ات فرعون، ہامان تے نمرود جساں باغیاں ناں سو سو سال توڑی سر ماں درد وی نیہنہ ہوتو تے حضرتِ یحییٰ علیہ السلام جسا پیارا نبی آرا ں ناݪ چیریا جیں اور نبی پاک ﷺ غو یوہ سچو تے سُچو ارشاد وی دل غی تختی ور گُھݨ غے لکھ لیݨ غی لوڑ ہے کہ اس رستہ ماں جہڑو جتنوں نزدیک وہے غو اس ور اتنی ہی مصیبت وی تکڑیں آویں غیں۔اس رستہ غی ریت ہی یاہی ہے؛ ور جہڑا صبر واستقامت غا پہاڑ بݨ غے مصیبتاں غی کانگ ناں اپݨی چھاتی ور جھلّݨ واسطے تیار ہوجیں غا ویہہ سݨ لیں ! اللہ غی مدد انھاں غے ناݪ ہے، تے جس غے ناݪ خدا غی مدد وہے اس ناں ہور لوڑ وی کا نہ غی ہے۔!

(۱۷۲) گل ابواب البر یعنی نیکیاں غی چلے کرے ہݨ نیکیاں غا بارہ ماں کجھ سوال تے ان غا جواب! اس را سوال آلیں قرآن ماں ستاراں آیت ہیں جن بچوں ست اسے سورت ماں ہیں۔ یاہ آیت زکوٰۃ توں علاوہ عام صدقہ غا بارہ ماں ہے، کیونجے اس توں پہلاں خیرات غا بارہ ماں حکم نازل ہویوتھو اس ور کجھ صحابہؓ کرام غا دل ماں یاہ گل آئی جے ''صدقو خیرات کتنوں دیاں؟ تے کس ناں دیاں،، جواب دتو جے جتنوں سرے اتنوں اللہ غا رستہ ماں خرچ کرو! تے یوہ زکوٰۃ توں علاوہ جہڑو صدقو تم اللہ غا رستہ ماں کریں غا اس ماں پہلو حق ماں باپ غو ہے فر دو جاں رشتیداراں غو، فر یتیماں، میٹراں غو، فر گوانڈی محتاجاں غریباں غو تے فر راہ ٹُرتاں پریشان مسافراں غو یوہ سوال صحابہؓ کرام نے دوواری کیو ہے، ور مقصد دوئے واری کنی کنی تھو ات اصل مقصد یوہ تھو جے کس ناں دیاں؟ اسے گلوں جواب ماں وی تفصیل اسے گل غی ہے جے فلاناں ناں دیو ور اشارو اس پاسے وی ہے جے کتنوں دیو مَـا اَنْفَقْتُم تم جتنوں وی خرچ کریں یعنی جتنوں تمناں سرے۔ فر اس توں اگے چوتھا نمبر ور فر یوہی سوال ہے ورات اصل مقصد یوہ ہے جے کتنوں خرچ کراں؟ اسے گلوں اُت یاہ گل تفصیل تے وضاحت ناں ہے کہ ''جتنوں سرے اتنوں خرچ کرو! (واللہ اعلم)

(۱۷۳) مسیں پچھے واہ آیت گذری ہے جس ماں دشمن ناں جنگ کرن غی اجازت بیان ہوئی تھی، ہݨ اللہ غا رستہ ماں اس غا دین غا دشمناں سنگ جہاد غو حکم ہو رہیو ہے تے جہاد فرض کیّو جا رہیو ہے ور فقہاء کرام تے تمام مفسراں غو اس ور اتفاق ہے جے جہاد عام حالت ماں ,,فرض کفایہ،، ہے یعنی کجھ اللہ غا نیک بندا یوہ فرض انجام دیتا رہینہ تاں ساراں غی طرفوں ادا ہو جئے ہاں! ثواب انھاں ناں ہی لبھے غو جہڑا اس ماں شریک ویں غا تے جے سارا چھوڑ چھاڑ غے بیس رہینہ غا تاں ساری دنیا غا مسلمان اس فرض غا چھوڑن آلا گہنگار شمارویں غا۔ البتہ جے کدے اسلامی مملکت ور حملو ہو جئے یا ,,نفیر عام،، غو حکم ہو جئے فر ساراں ور جہاد ''فرضِ عین'' ہو جئے غو جہڑو پہلاں تے اتے غا مسلماناں ور وہے غو فر ضرورت غے مطابق یوہ حکم بدھتو بدھتو پوری دنیا غا مسلماناں توڑی پجے غو لا خــــلاف فیــــہ جہاد ماں ایمان آلاں واسطے فائدا ہی فائدا ہیں ور جان دینی کوئے کھیڈ تے ہے نیہنہ، انسان ناں فطری طور ور جان تلی ور تہر غے مدان ماں آنوں مچ اوکھو لگے فر اس اوکھا کم تیں وہ نک چھکے اس غو نفس اس ناں مندو سمجھے، فرمایو! تھارو علم کے ہے! کائے چیز چنگی مندی ہوݨ غو اصل علم اللہ تعالیٰ کوئے ہے لہذا تم اس غو حکم پورو کرو! یاہ گل ممکن ہے جے تم ایکݨ کم ناں فطری طور ور مندو سمجھیں حالانکہ حقیقت ماں وہ ہی چنگو وہے تے یوہ وی ممکن ہے کہ تم جسناں سرس سمجھیں وہ ہی نرس وہے۔

(۱۷۴) یاہ گل پہلاں وی گذری ہے جے عرب ماں چار مہیناں ''ادب آلا مہیناں'' شمارویں تھا انھاں ماں کُھول لڑائی کرنوں حرام سمجھیو جئے تھو کیونجے یہ حج تے عمرہ کرن واسطے خاص تھا یہ چار مہیناں رجب، ذی القعدہ، ذی الحجہ تے محرم تھا۔ ہجرت تیں کوئے ستاراں مہیناں بعد غی گل ہے صحابہء کرام غو ایکݨ سفر ماں مشرکاں ناں ٹاکرو ہو گیو جس ماں اک مشرک جہنم ٹُر گیو، اس تہاڑے ادب آلا مہینہ رجب غی پہلی تاریخ تھی ور صحابہؓ کرام ناں پلیکھو لگ گیو انھاں نے پشلا مہینہ غی تریہہ ۳۰ سمجھی تھی جد کہ پشلو مہینوں تھو ہی انتریاں غو، اس ور سارا عرب ماں ٹَل مَچ گئی، مشرکاں نے رولو چک لیو جے مسلمان تے ادب آلا مہینہ غو وی کوئے احترام نیہنہ کرتا! اس ور یہ آیت نازل ہوئیں اور اس غا دو جواب دتا پہلی گل تے یاہ ہے جے یوہ سب کجھ چن غی تاریخ ماں ٹپلو لگݨ غی وجہ توں ہوؤ! دو جو الزامی جواب دتو کہ او مشرکو! کجھ تے شرم کرو! اللہ غی ذات ناں کفر کرنوں، لوکاں ناں خدا غا دین توں روکنوں، مسجدِ حرام تیں اس غا اصل حقداراں ناں باہر کڈنوں جہڑا تھارا کرتوت ہیں تم یہ سارا پُھل گیا! فر فتنو چکنو یعنی مسلماناں ناں تکلیف دے دے غے خدا غا دین تیں روکنوں تے قتل کرن توں وی زیادہ بڑو جرم ہے جہڑو تم کر رھیا ہیں فر تمناں اپناں کالا کرتوت بسر گیا! تے تم



خَبِيْرٌ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيْمٌ ۝ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ

کریں غا اللہ تعالیٰ اس ناں خوب جاݨ آلو ہے (۱۷۲) تھارے اُپر اللہ غا رستہ ماں جہاد کرنوں فرض کیّو گیو ہے

وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ۚ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوْا شَيْـًٔا وَّهُوَ خَيْرٌ

ور وہ تمناں ناگوار لگے تے ہو سکے جے تم ایکݨ چیز ناں مندی سمجھیں حالانکہ واہ تھارا واسطے چنگی

لَّكُمْ ۚ وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوْا شَيْـًٔا وَّهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ

وہے تے یوہ وی ممکن ہے کہ تم ایکݨ چیز ناں چنگی سمجھیں جد کہ واہ تھارا واسطے مندی وہے؛ اللہ جانے

وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ۝ يَسْـَٔلُوْنَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ

اور تم نیہنہ جانتا (۱۷۳) (اے نبیؐ) یہ تمناں احترام آلاں مہیناں یعنی انھاں ماں

قِتَالٍ فِيْهِ ۭ قُلْ قِتَالٌ فِيْهِ كَبِيْرٌ ۭ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيْلِ

لڑائی کرن غا بارہ ماں پچھیں تم فرماں دیو: ان ماں لڑائی کرنی بڑو (گناہ) ہے ور اللہ غا رستہ تیں

اللّٰهِ وَكُفْرٌۢ بِهٖ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۤ وَاِخْرَاجُ اَهْلِهٖ

ڈکنوں تے اس غے ناں کفر کرنوں اور مسجدِ حرام توں لوکاں ناں ڈکنوں تے اس غاں بسنیکیاں ناں اتوں

مِنْهُ اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ ۚ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ۭ وَ

کڈنوں یوہ اللہ غے نزدیک اِس تیں وی بڑو (گناہ) ہے اور فتنوں کرنوں تے قتل تیں وی بڑو (گناہ) ہے تے

لَا يَزَالُوْنَ يُقَاتِلُوْنَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوْكُمْ عَنْ دِيْنِكُمْ

یہ کافر تھارا ناں لڑائی کرتا ہی رہینہ غا ات توڑی کہ جیکدے انھاں غو بس چلے تاں تے یہ تمناں تھارا دین تیں ہی

اِنِ اسْتَطَاعُوْا ۭ وَمَنْ يَّرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِيْنِهٖ

پھیر چھوڑیں تے تھارا بچوں جہڑو اپناں دین تیں پھر جئے

فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَاُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا

فر وہ مر جئے؛ اِس حال ماں جے وہ کافر ہی وہے؛ فر تے یہ ہی ویہہ لوک ہیں جن غو کیّو کرتا یو سب دنیا آخرت

وَالْاٰخِرَةِ ۚ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ۝

دواں ماں برباد ہو گیو اور یہ ہی لوک جہنمی ہیں یہ سدا اُسے ماں رہینہ غا (۱۷۴)

مسلماناں غو اعمال ناموں پھلورن ٹر پیا! فر اللہ نے ایمان آلاں ناں خبردار کیو جے یہ کافر بڑا اُچا بٹیں وران غو مقصد اک ہی ہے جے کسے راتمناں تھارا دین تیں پھیر چھوڑیں خبردار! جے کوئے تھارا بچوں مرتد ہو غے فر مرتد ہی مر گیو دنیا آخرت ماں اس غا سارا عمل برباد ہو جیں غا دنیا ماں اس غی بیوی اس ور حرام ہو جئے غی وہ اپناں رشتیداراں غی وراثت تیں محروم ہو جئے غو، نہ اس غی نماز جنازہ پڑھی جئے غی نہ وہ مسلماناں غا قبرستان ماں دفن کیو جئے غو تے آخرت ماں اس ناں اپناں پشلاں عملاں غو وی کوئے ثواب نیہنہ لبھے غو بس سدا جہنم ماں رہ غو۔



إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا

بیشک ویہہ لوک جہڑا ایمان لیایا تے جھاں نے دین پچھے اپڑوں گہر بار چھوڑیو تے اللہ غا رستہ ماں

فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ ۚ وَاللَّهُ

جہاد کیّو یہ ہی لوک اللہ تعالیٰ غی رحمت غا امیدوار ہیں تے اللہ تعالیٰ

غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢١٨﴾ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ ۖ قُلْ

بڑو بخشن آلو مُچ مہربان ہے (۱۷۵) (اے نبیؐ) یہ تھارا کولوں شراب تے جوا غا بارہ ماں پچھیں تم فرمادیو:

فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ

انھاں دواں ماں بڑو گناہ ہے تے لوکاں واسطے فائدہ وی ہیں؛ ور انھاں غو گناہ ان غا فائدہ

مِنْ نَفْعِهِمَا ۗ وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ

توں بڑو ہے (۱۷۶) تے ویہہ تھارا کولوں پچھیں جے (اللہ غا رستہ ماں) کے خرچ کراں؟ تم فرمادیو:

الْعَفْوَ ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ

کہ جہڑو اپناں خرچ تیں بچ جئے اللہ تعالیٰ اسے را تھارا واسطے احکام کھول کھول غے بیان کرے تانجے تم

تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۗ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ

غور فکر کریں؛ دنیا تے آخرت (غاں معاملاں) ماں (۱۷۷) تے (اے نبیؐ) ویہہ تھارا کولوں یتیماں

الْيَتَامَىٰ ۖ قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ ۖ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ

غا بارہ ماں پچھیں تم فرمادیو: جس حالت ماں انھاں غو سدھار و ہے واہی چنگی ہے اور جے تم انھاں ناں (خرچ ماں) ناں رلاّ

فَإِخْوَانُكُمْ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ ۚ وَلَوْ

لیں فر ویہہ تھارا پہائی ہی تے ہیں؛ تے اللہ تعالیٰ خرابی کرن آلاں ناں اور سدارن آلاں ناں چنگی طرح جانٔیں تے جے

شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾ وَلَا

اللہ چاہتو تاں وہ تمناں اوکھت ماں باہ چھوڑتو بیشک اللہ تعالیٰ زبردست ہے حکمت آلو ہے (۱۷۸) تے تم شرک

تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ ۚ وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ

کرن آلیاں ناں نکاح نہ کرو جچر توڑی کہ ویہہ ایمان نہ لے آویں تے مسلمان گولی (وی)



(۱۷۵) اس ماں ایمان آلاں واسطے تسلی ہے کہ اس ماں گناہ غی کائے گل نیہنہ تھی جد تم نے اس مشرک ناں جہاد کرتاں قتل کر چھوڑیو تھو نہ تھاری اس ناں کائے ذاتی ضد تھی تے نہ وطن یا قوم غا ناں غی مکروہ جنگ تھی تم تے اللہ غی رحمت غی امید کریں تھا جہڑو ہے ہی بڑو بخشن آلو مُچ مہربان، اس ماں کافراں ناں وی یوہ احساس دتو جا رہیو ہے کہ اللہ غی رحمت غا امیدوار تے اسا مخلص لوک ہو سکیں، تھارا جیٔا مشرک نیہنہ ہو سکتا جچر توڑی تم شرک تیں باز نہ آجیں۔

(۱۷۶) باقی دنیا ہاروں عرب ماں وی شراب تے جوا غو خوب رواج تھو سگوں عرب غا لوکاں نے تے شراب ناں پانٔی ہاروں زندگی غی اک ضرورت سمجھ لیو تھو اسلام نے انھاں دواں لعنتاں ناں بلیں بلیں (تدریجی عمل ناں) ختم کیو، یاہ آیت بالکل شروع غی ہے اس ماں فرمایو! جے انھاں دواں ماں وقتی جیٔا کجھ فائدا وی ہیں ور گناہ مُچ زیادہ ہیں اس ماں انھاں دواں ناں چھوڑ دینڑ غو مشورو ہے اس توں دوجی آیت سورت نساء ماں نازل ہوئی جس ماں نماز ویلے شراب پین توں ٹھاک دِتو گیو فر تیجی تے آخری آیت سورتِ مائدہ ماں نازل ہوئی جس ماں انھاں دواں ناں بالکل حرام کر دِتو گیو۔ اس توں بعد رحمت عالم ﷺ نے حدیث ماں ہر ایسی چیز غا حرام ہون غو اعلان کر دِتو جہڑی نشو پیدا کر دئے!۔

(۱۷۷) یوہ خیرات غا بارہ ماں دوجو سوال تھو جس ماں اصل یاہ گل پچھنٔی تھی جے کتنو مال خیرات کراں؟ جواب دِتو جتنوں اپناں ٹبر ٹیر غی ضرورت تیں بچ جئے تے جتنوں بنٔے سرے! آخرت غا ثواب غے ناں ناں دنیا غی ضرورت پوری ہونٔی وی ضروری ہے ور انھاں دواں ماں چنگی طرح غور کر لیو فر اسے غے مطابق عمل کر یو؛ دنیا فانی تے آخرت نت باقی رہنڑ آلی ہے ہُن غور کر لیو زیادہ کس غی فکر ہونٔی لوڑئے! یاد رہ کہ یہ ساریں گل زکوٰۃ تیں علاوہ عام خیرات غیں ہیں زکوٰۃ تے اپنٔی جگہ فرض ہی ہے۔

(۱۷۸) دنیا ماں اک بہت بڑی بدی بلکہ ظلم یوہ تھو کہ جد کسے بچہ بچی غا سرتوں باپ غی چھتڑی چکے جے تھی فر اس غا رشتیدار چھل بل کر غے اس غی جائداد ہضم کر جئیں تھا اس بارہ ماں سخت سخت حکم آیا مثلاً سورتِ نساء ماں فرمایو: جہڑا لوک ظلم ناں یتیم غو مال کھا رہیا ہیں ویہہ اپناں ڈِھڈ ماں انگارہ پہر رہیا ہیں اس ور جن صحابہء کرام غی تربیت ماں یتیم بچہ تھا انھاں نے آخرت غا خوف ماں یتیماں غی جائداد کنی کرنی شروع کر لی جس ماں بڑی اوکھت پیش آنڑ لگ پئی، یتیماں غو ہور ہور نقصان ہون لگ گیو، جے یتیم واسطے دو گوگی پکاویں اور وہ اک کھائے تاں اک ضائع ہو جے تے جے اک ہی پکاویں تاں واہ کدے کدے تھڑ جئے اس موقع ور یاہ آیت نازل ہوئی۔ کہ اصل گل تے انھاں غا مال غی دِلوں منوں حفاظت کرنی ہے فر جے تم اس ناں رلاّ غے رکھنڑ ماں بہتری سمجھیں تاں اس ماں کوئے گناہ نیہنہ ویہہ تھارا پہائی ہی تے ہیں۔ ور ناں ہی دڑ ڈوی دتی کہ جے کوئے اس راچھل کر غے یتیم غو مال ہڑپ کرن غی کوشش کرے غو وہ خدا توں چھپیو نیہنہ رہ سکتو! وہ سب ناں جانٔیں۔

(۱۷۹) اسلام نے ساری دنیا ناں دو حصاں ماں بنڈیو ہے اک خدا غا فرمانبردار اس غی توحید ور ایمان رکھݨ آلا بندا تے دوجا اس غا نافرمان شرک کرن آلا بندا؛ موموناں ناں جس را ایمان ور قائم رہݨ غو حکم ہے اسے را انھاں ناں اسا ہر کم تیں دور رہݨ غو وی حکم ہے جس ناں ایمان غی ''نیں،، در مک جیں۔ نکاح بیاہ اک مہر محبت غو معاملو ہے خاوند بیوی اک دوجا غا پہیتی تے دکھاں غا پیہاں ویں ات ایکݨ غو دوجا ور اثر ہوݨوں کدے نیہنہ رہ سکتو۔ اللہ نے موموناں ناں سختی ناں حکم دتو جے تم کسے شرک کرن آلی ناں بالکل نکاح نہ کریو تے نہ اپݨی تہی بہن غو کسے مشرک ناں نکاح کرائیو۔ وجہ اس غی یاہ ہے جے ویہہ مشرک تمناں شرک ماں پھسا غے دوزخ در چھک لیں غا جد کہ اللہ تعالیٰ تے تمناں اپݨی بخشش در بلا رہیو ہے. اس آیت غی وجہ توں امت غو اس گل ور اتفاق ہے جے مشرک کافر کوئے وی وہے کسے قوم یا ملک غو وہے ہندو، سکھ، پارسی قادیانی وغیرہ مسلماناں ناں اس غو رشتو ناطو نیہنہ ہو سکتو بلکہ خاوند بیوی بچوں جے کوئے خدا نخواستہ مرتد ہو جے تاں مرتد ہوتاں ہی نکاح ٹٹ جئے۔



وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكٰتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ ۭ وَلَاَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَّلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ ۚ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِيْنَ

مشرک کالسری تیں بہتر ہے پہانویں واہ تمناں کتنی ہی چنگی لگے تے تم اپݨی کالسریاں ناں وی مشرکاں غا نکاح ماں نہ

حَتّٰى يُؤْمِنُوْا ۭ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَّلَوْ

دیو جچر توڑی ویہہ ایمان قبول نہ کر لیں تے مسلمان غلام (وی) مشرک مڑد تیں بہتر ہے پہانویں وہ

اَعْجَبَكُمْ ۭ اُولٰۗىِٕكَ يَدْعُوْنَ اِلَى النَّارِ ښ وَاللّٰهُ يَدْعُوْٓا

تمناں کتنوں ہی چنگو لگے یہ مشرک لوکاں ناں دوزخ در بلانویں جد کہ اللہ تعالیٰ اپݨاں فضل

اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهٖ ۚ وَيُبَيِّنُ اٰيٰتِهٖ لِلنَّاسِ

ناں جنت تے بخشش در بلاوے تے لوکاں واسطے اپݨی آیتاں ناں کھول کھول غے بیان کرے

لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُوْنَ ۝۲۲۱ۧ وَيَسْــَٔـلُوْنَكَ عَنِ الْمَحِيْضِ ۭ

تانجے ویہہ نصیحت حاصل کریں (۱۷۹) تے (اے نبیؐ) یہ تھارا کولوں حیض غا بارہ ماں پچھیں

قُلْ هُوَ اَذًى ۙ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاۗءَ فِي الْمَحِيْضِ ۙ وَلَا

تم فرمادیو: واہ اک ناپاکی ہے لہٰذا تم حیض غاں دناں ماں عورتاں تیں کنی رُہو تے جچر

تَقْرَبُوْھُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ ۚ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَاْتُوْھُنَّ

توڑی ویہہ پاک نہ ہو جئیں انھاں غے نیڑے نہ جاؤ تے جسویلے ویہہ پاک ہو جیں فر تم انھاں کونے آؤ

مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ ۭ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّـوَّابِيْنَ

جس را اللہ نے تمناں حکم دتو ہے بیشک اللہ تعالیٰ پسند کرے توبہ کرن آلاں ناں

وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِيْنَ ۝۲۲۲ نِسَاۗؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ ۠ فَاْتُوْا

تے وہ پسند کرے پاک رہݨ آلاں ناں (۱۸۰) تھاریں بیویں تھاری کھیتی ہیں فر تم اپݨاں بڈھ

حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ ۡ وَقَدِّمُوْا لِاَنْفُسِكُمْ ۭ وَاتَّقُوا اللّٰهَ

ماں جس را چاہویں جاؤ تے اپݨے واسطے اگے جگو کجھ کرتا رُہو تے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو

وَاعْلَمُوْٓا اَنَّكُمْ مُّلٰقُوْهُ ۭ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِيْنَ ۝۲۲۳ وَلَا تَجْعَلُوا

تے جاݨ لیو جے تم نے اس ناں ضرور ملنوں ہے تے (اے نبیؐ) تم ایمان آلاں ناں خوشخبری سنا دیو (۱۸۱) تے تم



(۱۸۰) حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمانویں یہودی لوک حیض (ماہواری) آلی کالسری غو پہانڈو بکھ کر چھوڑیں ویں، نہ اپݨے ناں کھاݨ پیݨ دیں تھا نہ کولے رہݨ دیں تھا صحابہ ء کرام نے یوہ مسئلو رحمتِ عالم ﷺ کولوں پچھیو جس ور عرش اعظم توں یوہ حکم نازل ہوو۔ تے رحمت عالم ﷺ نے فرمایو: ہمبستری توں علاوہ باقی ناں کھاݨو، پیݨو، سوݨو سب جائز ہے. (مسلم ماخوذ از ابن کثیر) سبحان اللہ! جے تم غیر مسلم قوماں غی تہذیب انھاں غا رسم رواج ور نظر ماریں تاں تم حیران ہو جیں غا اج وی دنیا ماں کجھ قوم اسی ہیں جھڑیں انھاں تہاڑاں ماں کالسریاں ناں گندا پوتڑا ہاروں کنی کر دیں تے یوہ سمجھیں جے نیڑے لگݨ ناں چھڑم ہو جے تے کجھ قوم اسی ہیں جھڑیں انھاں ناپاکی غاں دناں ماں کسے چیز غی وی پڑیا نیہنہ کرتیں اس غا مقابلہ ماں اسلام غو کسو سُہݨوں انصاف ور مبنی حکم ہے جے ماہواری غا دناں ماں ملاقات کرنی تے جائز نیہنہ باقی ناں اٹھݨو بیسݨو کھاݨوں پیݨو ناں رہݨو سب جائز ہے تے جد ناپاکی غا دن مک جیئں فر جس طریقہ ناں اللہ نے جائز کیو ہے اس را اپݨی بیوی ناں ملاقات کرو ﴿وَ كَذَالِكَ جَعَلْنٰكُمْ اُمَّةً وَّ سَطًا﴾ (البقرہ ۱۴۳)

(۱۸۱) یہودیاں نے تے کجھ دوجاں لوکاں نے اپݨے پلے تیں ہم بستری غا کجھ خاص خاص ٹہنگ کڈیا وا تھا انھاں تیں علاوہ کسے ہور طریقہ ناں ہم بستری کرنی حرام سمجھیں تھا. حالانکہ انھاں کونے کائے دلیل نیہنہ تھی، اسے باطل خیاں ناں ٹھیک کرن واسطے فرمایو: تم جس را چاہویں اپݨیاں بیویاں ناں ملاقات کرو! اس ماں کائے پابندی نیہنہ بس اک گل یاد رکھو جے ملاقات اس جگہ تے اس ٹہنگ ناں کرو جس ناں اولاد پیدا وے تے انسانیت غی بقا وہے تے اپݨاں جگو کجھ اگے ٹورتا رہو،، اس حصہ غا دو مطلب علمائے سلف نے بیان کیا ہیں اک یوہ جے ملاقات چھڑی لذت غی نیت ور نہ کرو بلکہ نیک اولاد غی نیت ناں کرو تے دوجو یوہ جے اِنھاں گلاں ماں ہی نہ الجھیا رُہو بلکہ اپݨے واسطے کجھ نیک کم کر غے وی اگے ٹورتا رہو ور اس سب کئیں واسطے تقویٰ غی لوڑ ہے جھڑو موت ناں یاد رکھݨ ناں ہی نصیب وہے غو لہٰذا تم اپݨی موت ناں وی یاد رکھو! فائدو: اللہ تعالیٰ جارُ اللہ زمخشریؒ غو پہلو کرے انھاں نے کشاف ماں مُچ سُہݨی گل لکھی ہے جے خاوند بیوی غا تعلق آلیں ساریں گل اللہ تعالیٰ نے مُچ پڑداں ماں چھپا چھپا غے اشاراں ناں بیان فرمائیں ہیں مثلاً بیویاں تیں کنی رہو نیڑے نہ لگیو،، اپݨاں بڈھ ماں آؤ،، وغیرہ اس غو تقاضو یوہ ہے جے ہم وی یہ گل پڑداں ناں بیان کراں۔

اللّٰهَ عُرْضَةً لِّاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوْا وَتَتَّقُوْا وَتُصْلِحُوْا

اللہ غا ناں ناں اپنٔی قسماں واسطے بہانو نہ بناؤ جے تم (اُس غی قسم کرغے) نیکی کرن تے تقوواختیار کرن

بَيْنَ النَّاسِ ۗ وَاللّٰهُ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ۝ لَا يُؤَاخِذُكُمُ

تے لوکاں غے بشکار صلاح کراںٔ تیں بچ جئیں تے اللہ خوب سُنن آلٔو جانن آلٔو ہے؛ اللہ تمناں تھاریں لغو

اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِيْٓ اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُّؤَاخِذُكُمْ بِمَا

قسماں غا بارہ ماں نیہنہ پغڑسیں ور جہڑیں قسم تم دل غا ارادہ نالٔ کریں غا وہ ان ور

كَسَبَتْ قُلُوْبُكُمْ ۗ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ حَلِيْمٌ ۝ لِلَّذِيْنَ

ضرور تھاری پغڑ کرے غو تے اللہ تعالیٰ مُچ بخشش آلٔو تحمل آلٔو ہے (۱۸۲) جہڑا لوک

يُؤْلُوْنَ مِنْ نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ ۚ فَاِنْ

اپنیاں بیویاں کولٔے نہ جان غی قسم کھا چھوڑیں اُنھاں واسطے چار مہیناں غی مُہلت ہے، فر جے

فَآءُوْ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝ وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ

(اِس دوران) اپنٔی گل تیں مڑجیں فر بیشک اللہ بخشن آلٔو مُچ مہربان ہے، تے جے ویہہ طلاقؔ دین غو پکوارادو کرلیں

فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ۝ وَالْمُطَلَّقٰتُ يَتَرَبَّصْنَ

فر بلاشبہ اللہ تعالیٰ خوب سنن آلٔو جانن آلٔو ہے (۱۸۳) تے طلاق آلٔیں کالٔسریں اپنٔاں

بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوْٓءٍ ۗ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَّكْتُمْنَ

آپ ناں روکؔ رکھیں تے جے ویہہ اللہ تعالیٰ ور تے آخرت غا تہاڑا ور

مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِيْٓ اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ

ایمان رکھیں تاں انھاں واسطے جائز نیہنہ جے ویہہ اس چیز ناں چھپانویں جہڑی اللہ نے انھاں غا

بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ۗ وَبُعُوْلَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِيْ

شکم ماں پیدا کی ہے تے اس مدت ماں اُن غاں خاونداں ناں انھاں ناں رکھ لینٔ غو زیادہ

ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُوْٓا اِصْلَاحًا ۗ وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِيْ

حق ہے جیکر ویہہ صلاح کرنی چاہویں (۱۸۴) تے کالٔسریاں غو مڑداں ور اسو ہی حق ہے جسو



(۱۸۲) اسلام غی لوءتوں پہلاں جہالت غی اندھیری ماں اک رواج یوہ وی تھو جے لوک غصّہ ماں کسے کم غا نہ کرن غی قسم کریں تھا پہانویں وہ کم نیک ہی وہے تھو فر اس نیک کم توں قسم غا بہانہ ناںٔ اپٔوں آپ بچالیں تھا پہلی آیت ماں اسے توں ٹھاکیو گیو ہے تے جے کدے اس راغی کائے قسم آدمی کھالئے مثلاً ہوں ماں باپ ناںٔ گل نیہنہ کرسوں، خیرات نیہنہ کرسوں، مسلمان پہائیاں ماں صلح نیہنہ کراسوں، وغیرہ اسا آدمی واسطے ضروری ہے جے وہ فٹوفٹ اپنی قسم پہن چھوڑے اس قسم غا پہنٔنؔ ور اکثر فقہاء غے نزدیک کفارو وی واجب ہو جئے غو ور کجھاں غے نزدیک کفارو واجب نیہنہ ہے بس چھڑی توبہ کرے تے آئندہ اسی قسم کرن توں باز رہ، دوجی آیت ماں فرمایو: کہ جے کدے بجن کسے نیت غے ایویں کہنویں اڑک پڑک منہ تیں قسم نکل جئے اس ور کوئے گناہ نیہنہ نہ کفارو واجب وہے غو ور واہ قسم جہڑی دلوں منوں متھ غے کی جائے اس ور ضرور پغڑ وہے غی تے اس غی دو قسم ہیں۔ جے پشلی کسے گل ور جانٔ بجھ غے چُھوٹھی قسم کرلی وہے تاں یوہ مچ بڑا پہارا گناہ غو کم کیو ور اس قسم ور کفارو واجب نیہنہ تے جے آئندہ کسے کم غا کرن یا نہ کرن غی قسم کھادی ہے فر جے اس قسم ناں پہنّے غو تاں کفارو واجب ہو جئے غو تے جے قسم نہ پہنّے بلکہ اپنٔی گل ور کھلٔو رہ تاں اس ور کفارو واجب نیہنہ ہوسیں کفارہ غی تفصیل واسطے دیکھو! سورت مائدہ حاشیہ (۸٦)

(۱۸۳) عرب جاہلیت ماں اک رواج یوہ وی تھو جے مڑد غصہ ماں یاہ قسم کر لیئے وہے تھو کہ ہوں اپنٔی ٹبری سنگ ہم بستری نیہنہ کرسوں فر واہ بچاری اسے رالڑکتی رہ جئے تھی اس ناں ,,ایلو،، کرنوں کہیو جئے فرمایو: اسا آدمی ناں بس چار مہیناں توڑی سوچنٔ غی اجازت ہے جے چار مہیناں تیں پہلاں اپنٔی گل تیں مڑگیو اور قسم پہن غے بیوی سنگ ملاقات کر لی فر تے ٹھیک ہے اللہ بخشنہار ہے وہ اس غلطی ناں معاف کر دیئے غو تے جے چار مہیناں موکلنٔ ور وی خاوند اپنٔی گل ور کھلٔو رہیو تاں واہ دوجی گل ہے خدا خوب سنن آلٔو جانٔن آلٔو ہے، اس آخری جملہ غو کے مطلب ہے؟ اس بارہ ماں امت ماں ذری اختلاف ہے کہ چار مہیناں ہوتاں ہی عورت ور آپے ہی طلاق پے جئے غی یا اس ناں مڑد طلاق دینٔ ور مجبور وہے غو! آیت ماں یاہ گل صاف صاف نیہنہ بیان ہوئی اور صحابہ کرام بچوں حضرتِ عثمانؓ، حضرتِ عمرؓ حضرتِ عبداللہ ابن عمرؓ، حضرتِ ابن مسعودؓ تے کجھ ہور صحابہؓ کرام اور تابعین غو تے یوہ فتوو ہے جے چار مہیناں ہوتاں ہی بیوی ور آپے طلاق پے جئے غی فقہاء احناف غو اسے ور فتوو ہے تے حضرتِ عائشہ صدیقہؓ، حضرتِ ابودرداؓ تے کجھ ہور صحابہؓ کرام فرمانویں جے آپے طلاق نیہنہ پییں بلکہ فر یوہ مسئلو اسلامی عدالت ماں جئے غو جت خاوند ناں مجبور کیّو جئے غو کہ یا تے طلاق دے یا رجوع کر! مچ فقہاء کرام تے امام مالکؒ اور امام شافعیؒ نے یوہی قول اختیار فرمایو ہے۔ اہل حدیث علماء غو فتوو وی اسے ور ہے۔

(۱۸۴) یعنی جس کالٔسری ناں طلاق ہو جیں فر اس واسطے دوجی جگہ چَھٹ ہی نکاح کرلینٔوں جائز نیہنہ بلکہ اس ور ضروری ہے جے واہ ترے حیض توڑی ''جر'' غے دوجی جگہ نکاح کرے اس ''جرن'' ناں عدت کہیو جئے اس ماں بڑیں حکمت ہیں، تے جس کالٔسری ناں حیض (ماہواری) آتی ہی نہ وہے واہ بڈھی وہے یا نکی عمر غی وہے فر اس ناں ترے مہیناں عدت گذارنی ضروری ہے تے جس غا شکم ماں کوئے بچو بچی وہے فر اس غی وجہ توں اس ناں حیض (ماہواری) نہ آتی وہے اس غی عدت بچہ بچی غی پیدائش ہے عدت غو یوہ نظام تاہی ٹھیک رہ سکے جد کالٔسری اپنٔاں شکم غی گل سچ سچ بیان کرے اسے واسطے حکم دتو جے جس عورت غو اللہ ور تے آخرت ور ایمان ہے واہ اپنٔاں شکم غی گل نہ چھپاوے، تے جے خاوند نے اک یا دو طلاق دتیں ویں اس واسطے یوہ جائز ہے کہ وہ عدت غی اس مدت ماں اپنٔاں فیصلہ ور غور کرے تے جے اس ناں تعلقات ٹھیک کرلینٔ ماں کُجھ بہتری سئی وہے یا بیوی ہی اپنی غلطی تیں باز آ جے تے خاوند اپنٔوں فیصلو واپس لے غے فرمیاں بیوی غا تعلق برقرار کر لئے تانوی جائز ہے۔ اس ناں ''رجوع کرنوں'' کیہنہ مڑد ناں اس غو حق تے پورو پورو ہے بس شرط یاہ ہے جے اس غی نیت پھیڑی نہ وہے بیوی ناں ستانٔ واسطے

"رجوع،، نہ کرتو وہے بلکہ اس غی نیت صلاح کرغے سارا حقوق ٹھیک ادا کرنا وہے۔ **فائدو**: لفظ قُرُوْءِ عربی ماں ماہواری ناں وی کہیو جئے تے دو ماہواریاں غے بشکار غی پا کی غی مدت ناں وی قُرُ وْء کہیو جئے. ات اس لفظ غو کے مطلب ہے؟ اس بارہ ماں صحابہؓ کرام غی رائے کئی کئی ہے کجھ صحابہؓ کرام غو خیال ہے جے ات حیض یعنی ماہواری مراد ہے تے کجھ دوجا فرمانویں جے "پا کی" مراد ہے اسے وجہ توں فقہاء ماں وی اس بارہ ماں اختلاف ہے علماء احناف تے اہلِ حدیث علماء غو مسلک ہے جے قُرُوتوں مرادات حیض ہے جدکہ دوجا علماء مالکی، شافعی وغیرہ نے پا کی غا قول ورفتوو دتو ہے۔



عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ

شریعت غے مطابق انھاں ورمڑداں غو حق ہے ورمڑداں ناں کاٚسریاں ور کجھ فضیلت ہے

وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾ الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ

تے اللہ تعالیٰ زبردست ہے حکمت آٚلو ہے (۱۸۵) طلاق دو بار ہے فر یا تے چنگی طرح

بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ

رکھ لیٚنوں ہے یا سُہنٚی طرح چھوڑ دیٚنوں ہے (۱۸۶) تے تھارا واسطے اُن چیزاں

تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا

بچوں کائے چیز واپس لیٚنی جائز نیہنہ جھڑیں تم نے انھاں ناں دیدتی ویں ورجسویلے دوئے جی اِستیں ڈریں

حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا

جے ویہہ اللہ غی حداں ناں قائم نیہنہ رکھ سکسیں! تے جے تمناں یوہ ڈروہے کہ ویہہ دوئے جی اللہ غیں حد قائم نیہنہ رکھ سکن لگا

جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ

فران دُواں ور اِس ماں کوئے گناہ نیہنہ کہ کاٚسری کجھ فدیو دیدئے (تے طلاق لے لئے) یہ اللہ غیں حد ہیں

فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ

بس تم ان توں اگے نہ بدھو! تے جھڑا اللہ غیں مقرر کیں ویں حداں تیں اگے بدھیں فر ویہہ ہی

هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ

لوک ظالم ہیں (۱۸۷) تے جے اُس نے (تیجی واری وی) طلاق دے چھوڑی فر اِس تیں بعد واہ اُس

بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ

واسطے جائز نیہنہ ات توڑی کہ واہ عورت کسے دوجا مڑد ناٚں نکاح کر لئے فر جیکدے وہ وی اُس ناں طلاق دے چھوڑے تاں

عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ

انھاں دواں ور کوئے گناہ نیہنہ جے ویہہ (نکاح کرغے) آپس ماں رلٚ جیں جیکر اُن دواں ناں یقین وہے کہ ویہہ اللہ

اللَّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

غیں حد قائم رکھ سکیں غا اور یہ اللہ غیں حد ہیں جنھاں ناں وہ جانٚن آٚلاں لوکاں واسطے کھول کھول غے بیان کرے (۱۸۸)



(۱۸۵) اسلام توں پہلاں کاٚسری غو کوئے "حق" منٚن واسطے دنیا غی نہ کائے قوم تیار تھی تے نہ کوئے مذھب! بلکہ عرب جاہلیت ماں تے کئیں واری عورت وراثت ماں وی چوکھراں ہاروں بنڈے جئے تھی. یوہ اعلان قرآن کریم ہی غو ہے جے "جس را مڑد غا بیوی ور کجھ حقوق ہیں اسے را بیوی غا وی مڑد ور وی حقوق ہیں،، دوئے ایکنٚ دوجا کولٚوں اپنٚاں حقوق حاصل کرن غو تقاضو کر سکیں، تے دواں ناں اک دوجا غا حقوق ادا کرنا چاہیے! ور "حقوق،، ہیں ویہہ ہی جھڑا شریعت نے بیان کیا ہیں تے انساناں غی صحیح عقل وی انھاں ناں منیں باقی کوئے گہر بیں غے پلے توں حقوق نسواں،، بنا لئے اس غو کجھ اعتبار نیہنہ فر حقوق تے دواں غا اک دوجا غے متھے ہیں ور مڑد ناں عورت ور ذری فضیلت ہے۔ فطرت وی اسے غو مطالبو کرے لیکن اس غو یوہ مطلب وی نیہنہ کہ مڑد عورت ور ظلم کر سکے! نیہنہ! اس غو یوہ مطلب بالکل نیہنہ ہے بلکہ حضرت ابنِ عباس رضی اللہ عنہ تے اس را بیان فرمانویں جے "مڑد ناں ذری فضیلت ہے،، اس غو مطلب یو ہے جے مڑد ناں اپنٚاں بڑا تے عورت غا نکا ہونٚ غو خیال کرغے اس ناٚل زیادہ چنگو سلوک، اچا اخلاق تے زیادہ رعایت غو معاملو کرنو چاہئے! یاہ قرآن غی تعلیم ہے ورنہ جہالت پرانی وہے یا سجری واہ جہالت ہی ہے اج نویں جہالت ماں عورت ناں "حقوق نسواں" غا ناں ور کس را ذلیل کیو جا رہیو ہے یاہ کائے چھپی لکی گل نیہنہ۔

(۱۸۶) یعنی واہ طلاق جس توں بعد اپنی گل ناں واپس لینو تے میاں بیوی غا تعلقات بحال کر لینا جائز ہیں یہ بس دو طلاق ہی ہیں دو طلاق توڑی یاہ گنجائش باقی رہ کہ مڑد عدت غا ختم ہونٚ توڑی خوب غور فکر کرے جے اس ناں ذری وی خیر سئی وہے تاں اپنی گل واپس لے لئے تے جے اس عرصہ ماں غور فکر کرغے اس ناں یوہی سئی وہے کہ نباہ غی کائے شکل نیہنہ فر طلاق ہی غو فیصلو برقرار رکھ غے چنگی طرح رخصت کر دیئے! تے جے اک طلاق یا دو طلاق توں بعد عدت ماں رجوع نیہنہ کیو ات توڑی جے عدت ختم ہو گئی تاں عدت مکتاں ہی نکاح ٹٹ گیو ہُن جیکدے فر خاوند بیوی غی مرضی ہو جے تاں دوہری واری نکاح ہو سکے ہُنٚ بغیر نکاح رجوع نیہنہ ہو سکتو تے جے تیجی واری وی طلاق دے چھوڑے فر اس مڑد کاٚسری غو دوہری واری نکاح وی نیہنہ ہو سکتو بلکہ یہ دوئے ایکنٚ دوجا ور ہمیشاں واسطے حرام ہو جیں۔ نوٹ: بِـمَـعْـرُوْف غو ترجموں ایکنٚ لفظ ناٚل کر لینٚو ممکن نیہنہ دراصل کم کرن غو وہ طریقو جھڑو شریعت غا قانون غے، تے نیک مسلماناں غا نیکی آٚلا رواج غے وی مطابق وہے وہ صاف سدو اللہ ناں خوش کرنٚ آٚلو طریقو وہے اس ماں کوئے چھلٚ بلٚ تے ہیر پھیر نہ وہے اس ناں "مَعْرُوْف" کہیو جئے؛ اس غو ترجموں مترجم حضرات موقع غی مناسبت ناٚل "سہنی طرح،، شریعت غا قانون تے دستور غے مطابق،، وغیرہ لفظاں ماں کریں ہم نے وی یوہی طریقو اختیار کیو ہے.

(۱۸۷) یعنی جے گل طلاق توڑی پج جئے فر جدائی وی مہر محبت ناٚل راضی باضی ہوٚنی چاہئے مڑد واسطے یاہ گل جائز نیہنہ جے وہ بیوی ناں دتا وا تحفہ تحائف تے مہر واپس منگن یا گھسنٚ لگ پوے، یاہ تے اخلاق توں بچ ٹُھٹھی وی گل ہے؛ ہاں! جے زیادتی مڑد غی طرفوں نہ وہے بلکہ دواں غی طبیعت ہی نہ رلٚ سکے اور اس گل غو خطرو ہو جے کہ اس راچھ کاٚ چھکی ماں دوئے اک دوجا غا حق ادا نیہنہ کر سکسیں تے دواں غی آخرت اینویں کہینویں برباد ہو جئے غی فر بیوی ناں اس گل غی اجازت ہے جے واہ مڑد ناں کجھ "بدلو" دے غے طلاق لے لئے "بدلو" کجھ وی ہو سکے ور مڑد واسطے اسے غی اجازت ہے

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوْهُنَّ

اور جسویلے تم بیویاں ناں طلاق دیدیں تے ویہہ اپنْی عدت توڑی پج جیں فر انھاں ناں یا تے عزت

بِمَعْرُوْفٍ اَوْ سَرِّحُوْهُنَّ بِمَعْرُوْفٍ وَّلَا تُمْسِكُوْهُنَّ

ناںٔ رکھ لیو یا چنگی طرح رخصت کر چھوڑو تے انھاں ناں ستان واسطے

ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوْا وَمَنْ يَّفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ

نہ روک رکھو جے تم انھاں ور زیادتی کریں تے جھڑو آدمی اسو کم کرے وہ تے یقیناً اپنْی جان

نَفْسَهٗ وَلَا تَتَّخِذُوْٓا اٰيٰتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَّاذْكُرُوْا

ور ہی ظلم کرے تے تم اللہ تعالیٰ غی آیتاں ناں مخول نہ بناؤ تے اپنْے اُپر

نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَآ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِّنَ

(کی ویں) اللہ غیں نعمتاں ناں یاد کرو تے اس گل ناں جے اُس نے تھارے اُپر

الْكِتٰبِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهٖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْٓا

کتاب تے حکمت نازل فرمائی ہے جس ناںٔ وہ تمناں نصیحت کرے تے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو اور جان لیو

اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿۲۳۱﴾ وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ

جے اللہ تعالیٰ ہر اک چیز ناں جانْن آلو ہے (۱۸۹) تے جسویلے تم بیویاں ناں طلاق دیدیں

فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوْهُنَّ اَنْ يَّنْكِحْنَ

فر ویہہ اپنْی عدت ناں پج جئیں تاں تم انھاں ناں اِس گلوں نہ ٹھاکو جے ویہہ اپنْاں

اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوْفِ

خاونداں ناںٔ نکاح کریں جدکہ ویہہ آپس ماں شریعت غے مطابق راضی باضی ہوجیں (۱۹۰)

ذٰلِكَ يُوْعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ

یاہ اُس شخص ناں نصیحت کی جئے جھڑو تھارا بچوں اللہ تعالیٰ ور تے

بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ

آخرت غا تہاڑ ا ور ایمان رکھے یاہ تھارا واسطے بہت ہی پاک تے مُچ سُچی گل ہے



جے وہ زیادہ توں زیادہ اپنْاں دتا وا مہر ناں واپس لے لئے تے جے اجوں دتو نہ وہے تاں معاف کرا لئے مہر توں زیادہ کجھ لینْوں مڑد واسطے ٹھیک نیہنہ، یہ سارا قانون اللہ غیں حد ہیں جھڑ وا انھاں توں اگے بدھے غو وہ ہی ظالم وہے غو۔

(۱۸۸) دو طلاق توڑی عدت غے اندر اندر ''رجوع،، کرنے فر خاوند بیوی بنْن غی اجازت تھی اور عدت گذر جانْ توں بعد دو جو نکاح ہو سکے تھو ور جس نے تیجی طلاق وی دے دتی اس مڑد واسطے ہنْ یاہ کانْسری ہمیشاں واسطے حرام ہوگئی اس غو اس غے ناںٔ کدے نکاح نیہنہ ہو سکتو، کیونجے اس نے شریعت غا دتا وا سارا موقع کھڑا چھوڑیا ہیں۔ تے کانْسری واسطے وی یاہ بے غیرتی آلی گل ہے جے واہ اس توں بعد وی اس بداخلاق غے در مڑ مڑ غے ٹھہتی رہ۔ ہاں! جے یاہ کانْسری ترے طلاق توں بعد کسے دوجی جگہ نکاح کر لئے! اور دوجو گھر آلو اس ناںٔ ہم بستری وی کر لئے فر وہ اتفاق ناںٔ مر جئے یا اُت وی نچاقی ہو جئے تے گل طلاق توڑی پج جئے فر اس توں بعد جے اس کانْسری ناں پہلا خاوند ناںٔ نباہ ہو جانْ غی امید وہے تے دواں ناں اس غو پورو پورو خیال وہے جے ہم ایکنْ دوجا غا حقوق ہنْ ادا کر لیاں غا، تاں انھاں دواں ور دوھری واری نکاح کرن ماں کوئے گناہ نیہنہ. ور اس واسطے یوہ وی ضروری ہے جے دوجی جگہ اس غو نکاح بجن کسے شرط غے ہو وہ ہے جے یاہ شرط ہوئی جے ''اتناں تہاڑاں واسطے نکاح ہے، تاں یوہ نکاح ہی نیہنہ ہوؤ بلکہ بدکاری ہوئی کیونجے کجھ تہاڑاں واسطے نکاح اسلام ماں ہو ہی نیہنہ سکتو. تے جے یاہی نیت دل ماں چھپا غے رکھی وی وہے، فر کجھ دناں توں بعد طلاق دے غے پہلا خاوند واسطے رستو کڈ لیئے جسناں لوک ''حلالو'' کیہنہ اسا شخص ور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے مُچ واری لعنت فرمائی ہے تے جس ور نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم لعنت فرمانویں اس تیں بڑو لعنتی ہو وی کونْ سکے!! تے جے اس راغی پہیڑی نیت غو پتو لگ جئے اس واسطے حضرتِ عمر فاروقؓ فرمانویں جے اسا شخص ناں زانی غی سزا ہونی لوڑیئے! دوجا صحابۂ کرام حضرت ابن عمرؓ حضرت ابن عباسؓ، حضرت علیؓ، حضرت عثمانؓ وغیرہ غا ارشادات وی اسا ہی ہیں تفصیل واسطے دیکھو (مستدرک حاکم، ابنِ مردویہ، ابن ابی نعیم)

(۱۸۹) اُپر دو طلاق تیں بعد چھوڑ دینْ یا رکھ لینْ غو حکم تھو اس آیت ماں ہور وضاحت ناںٔ بیانْ ہو رہیو ہے جے یاہ اجازت بس عدت مکنْ توڑی ہے عدت پوری ہوتاں ہی نکاح ٹٹ جئے تے طلاق پکی ہو جئے، فر اس رجوع کرنْ غو مقصد وی کانْسری ناں ستانْوں نہ وہے جے کوئے طلاق غی گل اس پہیڑی نیت ور واپس لئے غو کہ اجوں اس ناں ہور ستاؤں غو وہ سن لئے کہ وہ اصل ماں ظلم اپنْے ہی اپر کر رہیو ہے عورت بچاری تے زندگی غا یہ چار تہاڑا او کھا سو کھا کڈ ہی لئے غی ور آخرت غو لمول عذاب تے اسے ظالم ناں وہے غو لہٰذا یوہ اپنْے اپر ہی ظلم کر رہیو ہے کسے غو کے نقصان! شیخ سعدیؒ نے کسے اسا ہی موقع ور فرمایو تھو۔

پنداشت ستم گر کہ جفا بر ما کرد ☆ بر گردنِ وے بماند و بر ما گذاشت

بس اس غا سارا احکماں ناں پورو کرو تے اس غیں آیتاں ناں کھیڈ نہ بناؤ!

(۱۹۰) امامِ بخاریؒ نے اس آیت غا نازل ہونْ غو سبب یا ''شانِ نزول'' یوہ بیان کیو ہے جے حضرت معقل ابن یسارؓ غی بہن ناں (اک یا دو) طلاق ہوگئیں، عدت ختم ہونْ ور گھر آلا نے رجوع وی نیہنہ کیو جس ناںٔ نکاح ٹٹ گیو۔ عدت تیں بعد جت ہور لوکاں نے انھاں غی بہن واسطے نکاح غو پیغام دتو۔ اُت اُنھاں غا طلاق دینْ آلا پہلا خاوند نے وی رشتو منگیو حضرت معقلؓ غی بہن تے اس ور راضی ہوگئیں ور حضرت معقلؓ ناں لہر چڑھ گئی انھاں نے روہ روہ ماں قسم کر لی جے ہوں اس ناں رشتو نیہنہ دے سوں۔ مفسراں نے اسے راغو اک قصو حضرتِ جابر ابن عبداللہؓ تے انھاں غی بہن غو وی بیان کیو ہے. بہر حال اس را غا واقعاں توں بعد یاہ آیت نازل ہوئی جسماں وارثاں ناں یوہ حکم دتو جے جسویلے خاوند بیوی فر راضی ہوجیں شریعت غا احکام وی پورا کرنْ غو پکو ارادو کرتا ویں فر تم انھاں ناں نکاح کرن توں نہ ٹھاکو؛ بس یوہ حکم سنتاں ہی انھاں بزرگاں غو

دل تڑف گیو فر انھاں نے نہ نک کپے جانڑ غو کوئے مسئلو بنایو تے نہ انھاں نے قسم غو کوئے بہانوں کیو بلکہ فٹو فٹ اپٹیں بہناں غو رشتو دے چھوڑیو۔ سبحا اللہ! اس ناں کیہنہ مسلمانی! تے یاہ ہوئی شریعت غی فرمانبرداری! افسوس اج کدے ہمنٔاں وی یاہ تسلیم ورضا نصیب ہوتی! فر تے سارا بگڑیا وا کم بنڑ جاتا۔ علماً کرام فرمانویں جے اس حکم ماں ویہہ خاوندوی آویں جھاں نے طلاق دتی وہے جے طلاق دینڑ توں بعد ہنڑ تم انھاں کالٔسریاں غا دوجی جگہ نکاح ہونڑ ماں رکاوٹ نہ بنٔوں فتنوں نہ کہلّو، ضد تے کرودھ ماں دوجی جگہ غا رشتہ ماں بکھیڑو نہ گہلّو!۔

(۱۹۱) آیت غا اس حصہ ماں پشلاں ساراں حکماں ورعمل کرن واسطے انسان غا دل ماں اس غی شوق پیدا کی گئی ہے، اسا فائدا بیان کیا ہیں جے انسان غو دل اپنٔے آپ توں انھاں ورعمل کرن واسطے تیار ہو جئے بلکہ جے تم غور کریں تاں تمنٔاں صاف دسے غو کہ اسلام نے کوئے وی قانون دنیا غا قانون سازاں ہاروں انسان ورلد یو نیہنہ بلکہ انسان ناں اسا پیار تے شفقت نالٔ سمجھایو جے اس حکم غی اہمیت اس غا دل غیں تندڑاں ماں سنجری گئی تے فر اس غو دل اس ورعمل کرن واسطے آپ ہی چھڑکنٔ تے تڑفنٔ لگ پیو۔ نکاح بیاہ، عدت تے طلاق غاں ان مسئلاں ورہی اک ڈنگی نظر مارو! کوئے قانون اسو نیہنہ بیان کیو جس ورعمل کرن غی جاچ نہ دسی وہے، اس ورعمل کرن غی فضیلت نہ بیان کی وہے. فر عمل نہ کرن ور انسان چھڑو دنیا غی سزا توں ہی نیہنہ ڈرایو گیو بلکہ اس غا دل ماں آخرت غی نہ مکنٔ آلی سزا غو احساس پیدا کیو اور ساراں توں بڑو نقصان یوہ بیان کیو جے اس نالٔ تیرو مالک نراض ہو جئے غو تے سب توں بڑو یوہ فائدو بیان کیو جے خدا راضی ہو جئے تے جس توں خدا راضی ہو گیو اس ناں فر لوڑ وی کا نہہ غی رہئی! فر آیت غا آخر ماں اللہ غی خاص خاص صفت عَلِیم، حَکِیم، عَزِیْز، غَفُوْر، رَحِیم وغیرہ بیان کر غے اک بکھی تے انسان غو تعلق اللہ تعالیٰ نالٔ جوڑیو جئے تے دوجے پاسے اس نالٔ پورا مضمون غی اہمیت اس غا دل ماں بسالٔ دتی جئے، بس اسے توں تم دنیا غا باطل قانون تے اسلام غا احکام ماں فرق سمجھ سکیں دنیا غا قانون ور جے کوئے ٹَہٹھو پچیو کدے عمل کر وی لئے تے وہ چھڑو دنیا غا قانون غی پنجٔ توں بچن واسطے جد کہ مومن اپنٔاں رب غا احکام ورشاہ کالٔی راتاں ماں وی اپنٔاں مولیٰ غی رضا واسطے عمل کرنوں زندگی غی سب توں بڑی خوش نصیبی سمجھے۔ وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ

(۱۹۲) نکاح بیاہ غا احکام غے نالٔ نالٔ بچاں ناں ددھ پیالنٔ غا بارہ ماں کجھ ہدایت دتیں جارہئی ہیں سب تیں پہلی گل یاہ فرمائی جے بچہ ناں ددھ پیالنٔ غو حق ماں غو ہے سگوں یاہ تے اس غی ذمہ واری ہے. فر واہ جے پوری مدت دُدھ پیالٔنوں چاھوے تاں تے دوسال توڑی پیالٔے تے جے دوئے جی صلاح مشورہ نالٔ اس توں پہلاں ددھ بند کرنوں چاھویں تاں وہ وی جائز ہے اس ماں وی کوئے گناہ نیہنہ تے ماں جے تے بستی وہے تاں تے اس غو خرچو پانی مڑد غے ذمہ ہونٔوں ہی ہے خرچہ تیں علاوہ اس ناں ہور کوئے مزوری شزوری نیہنہ لبھسیں ور جے بچہ غی ماں غیں طلاق ہوئی وی وہے فر چجٔر توڑی بچو ددھ پیئے غو اس غی ماں غو روٹی کپڑو خرچو پانٔی باپ غے ذمہ وہے غو ور اس ماں چھکا تانی نیہنہ ہونٔی لوڑ ئیے بچہ غی وجہ توں نہ ماں ناں کسے راتنگ کیو جئے تے نہ باپ ناں کجھ تکلیف دتی جئے کہ بچو دواں غی لڑائی غو کھلاڑو بنٔ جئے. تے جے باپ غی وفات ہو گئی وہے فر یاہ ذمہ واری دوجاں رشتید اراں غی ہے جھڑا بچہ غا وارث بنٔیں غا، فر فرمایو: کہ جے کسے عذر یا تنگی تکلیف غی وجہ توں ماں تیں علاوہ کسے دوجی کالٔسری کولٔوں بچہ ناں چوچی پیالنٔی چاھویں یوہ وی جائز ہے۔ بس شرط اک ہی ہے کہ جھڑی اس غی مزدری متھی جئے واہ ادا کر دیو آیت غا آخر ماں اس بکھی توجہ کروائی جے ان ساراں حکماں ورعمل کرن واسطے تقوٰی غی سخت لوڑ ہے وہ ہی انسان ناں ظلم غے سِدّ ارستہ ور رکھے تے اس گل غی لوڑ ہے کہ ہر ویلٔے تے ہر جگہ اللہ ناں حاضر ناظر سمجھیں۔ **فائدو:** — باپِ ناں باپ کہنٔ غی جگہ یوہ کہنٔو جے ''جس غو بچو ہے،، مُچ اہم ہے اسے نالٔ تے باپ غا دل ماں بچہ واسطے شفقت، ہمدردی تے محبت غا جذبات کانگ ہاروں اُبلٔ پُویں فر اس واسطے بچہ غی خاطر ہر اک تنگی تکلیف جھلنی آسان ہو جئے۔ سبحان اللہ!



وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿۲۳۲﴾ وَالْوَالِدٰتُ

اور اللہ تعالیٰ جانٔے تے تم نیہنہ جانٔتا (۱۹۱) تے ماں

يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ

اپنٔی اولاد ناں دُدھ پیالٔیں پورا دو سال یوہ حکم اس واسطے ہے جھڑو

اَرَادَ اَنْ يُّتِمَّ الرَّضَاعَةَ ؕ وَعَلَى الْمَوْلُوْدِ لَهٗ

دُدھ غی مدت پوری کرنی چاھوے تے جس غو بچو ہے اُس غے ذمہ انھاں (عورتاں)

رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوْفِ ؕ لَا تُكَلَّفُ

غو روٹی کپڑو ہے دستور غے مطابق! کسے ناں حکم نیہنہ دتو

نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَا تُضَآرَّ وَالِدَةٌ ۢ بِوَلَدِهَا

جاتو ور اُس غی ہمت غے مطابق نہ کسے ماں ناں تکلیف دتی جئے اِس غا بچہ غی وجہ توں

وَلَا مَوْلُوْدٌ لَّهٗ بِوَلَدِهٖ ۚ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ

تے نہ اس ناں بچہ غی وجہ تیں تکلیف دتی جئے جس غو بچو ہے اور وارث ور وی یاہی

ذٰلِكَ ۚ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِّنْهُمَا

ذمہ واری ہے تے جے ویہہ دوئے جی آپس ماں رضامندی تے مشورہ نالٔ (وقت تیں پہلاں ہی) دُدھ

وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ؕ وَاِنْ اَرَدْتُّمْ

چھڑکانٔوں چاہویں تانویں انھاں ور کوئے گناہ نیہنہ تے جے تم اپنٔاں بچاں ناں

اَنْ تَسْتَرْضِعُوْٓا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ

(کسے دوجی کالٔسری کولٔوں) دُدھ پیالنوں چاہویں تانوی تھارا ور کوئے گناہ نیہنہ

اِذَا سَلَّمْتُمْ مَّآ اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوْفِ ؕ وَاتَّقُوا اللّٰهَ

جد کہ تم انھاں غے حوالے کر چھوڑیں جو کجھ کہ تم نٔے دستور غے مطابق دینٔو ہے تے اللہ تیں ڈرتا رُہو

وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ﴿۲۳۳﴾

اور جانٔ لیو جے تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ اُس ناں دیکھ رہیو ہے (۱۹۲)

وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ اَزْوَاجًا

تے جن لوکاں غی تھارا بچوں وفات ہو جۓ اور ویہہ اپنٹی بیویں چھوڑ جائیں

يَّتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَّعَشْرًا فَاِذَا

ویہہ (بیویں) چار مہیناں دس دن توڑی اپنٹاں آپ ناں روکّ رکھیں فر جد

بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيْمَا فَعَلْنَ فِيْٓ

ویہہ اپنٹی عدت ناں پچ جیں تاں تھارے اُپر اس گل ماں کوئے گناہ نیہنہ کہ ویہہ عورت شریعت

اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوْفِ ؕ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرٌ ۝ وَلَا

غے مطابق اپنٹاں بارہ ماں کجھ کریں تے تم جو کجھ وی کریں اللہ ناں اُس غی پوری خبر ہے (۱۹۳) تے

جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيْمَا عَرَّضْتُمْ بِهٖ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَآءِ

تھارا اور اِس ماں کوئے گناہ نیہنہ جے تم (عدت غی مدت ماں) عورتاں ناں اشارہ ناں نکاح غو پیغام دیں

اَوْ اَكْنَنْتُمْ فِيْٓ اَنْفُسِكُمْ ؕ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُوْنَهُنَّ

یا تم (یاہ گل) دل ماں چھپا رکھیں اللہ ناں پتو ہے جے تم ان کانٛسریاں غو ذکر کریں غا

وَلٰكِنْ لَّا تُوَاعِدُوْهُنَّ سِرًّا اِلَّآ اَنْ تَقُوْلُوْا

ور (عدت غے دوران) شریعت غی حد ماں کائے چنگی گل کہنٹ توں علاوہ تم انھاں ناں خفیہ

قَوْلًا مَّعْرُوْفًا ؕ وَلَا تَعْزِمُوْا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى

وعدا نہ کریو ! تے نکاح غی گل ناں اُس ویلٛے توڑی پکی نہ کرو جچر توڑی عدت غی

يَبْلُغَ الْكِتٰبُ اَجَلَهٗ ؕ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا

مقررہ مدت پوری نہ ہو جۓ تے جانٹ لیو جے جو کجھ تھاراں دلاں ماں ہے اللہ تعالیٰ

فِيْٓ اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوْهُ ۚ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ

اُس ناں خوب جانن آلٛو ہے لہٰذا تم اُس تیں ڈرتا رُہو تے جانٹ لیو جے اللہ تعالیٰ

غَفُوْرٌ حَلِيْمٌ ۝ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ

بخشنٹ آلٛو بڑو تحمل آلٛو ہے (۱۹۴) تھارا ور کوئے گناہ نیہنہ کہ تم اُنھاں عورتاں ناں طلاق



(۱۹۳) جس کانٛسری غو گھر آلٛو وفات پا جۓ اس غی عدت چار مہیناں دس دن بیان فرمائی تے ''ویہہ اپنٹاں آپ ناں روک غے رکھیں'' اس غو مطلب چھڑو یو ہی نیہنہ جے ویہہ اس مدت ماں نکاح نہ کریں بلکہ نکاح توں علاوہ ہر قسم غا ہار سنگار توں وی کنی ریہنہ جس رانواں کپڑا لانا، خوشبو لانٛی، مہندی لانٛی سُرمو لانٛو، ٹوم لانٛی وغیرہ رحمتِ عالم ﷺ فرمانویں جہڑی کانٛسری اللہ تعالیٰ ناں تے آخرت غا تہاڑا ناں منتی وہے اس واسطے کسے رشتید ار غا مرن ور ترے تہاڑاں توں زیادہ سوگ کرنوں جائز نیہنہ ور بیوی اپنٹاں خاوند غی وفات ور چار مہیناں دس دن سوگ کرے غی (بخاری مسلم) تے جسو یلٛے مدت ختم ہو جۓ فر ویہہ اپنٹاں نکاح غا بارہ ماں سوچیں اس ماں کوئے گناہ نیہنہ ۔ اسلام توں پہلاں بیوہ ور جہالت غی گمراہی ماں مُچ ظلم ویں تھا. بیوہ ناں خاوند غے ناں ساڑ دین غو رواج وی انسانی تاریخ غو اک بہت بڑو ظلم تھو. اسلام ہی نے بیوہ ناں چار مہیناں دس دن توں بعد سہاگن ہو جان غی اجازت ہی نیہنہ دتی بلکہ اس غی فضیلت وی بیان کی تے یوہ اسلام ہی ہے جس نے خاوند غی جائداد بچوں بیوہ ناں حصو دوایو فسبحان الله علیٰ نعمائه الکاملة.

(۱۹۴) یعنی عدت ماں نکاح کرنوں یا نکاح غی گنڈ باہ لینٛی، کڑمائی کرنی یا خفیہ خفیہ نکاح غو وعدو کر لینٛوں تے جائز نیہنہ ۔ ور دل دل ماں نکاح غی تاھنگ رکھنٛی یا اس بیوہ ناں اشاراں ناں رشتہ غی گل کہنٛی جائز ہے رحمتِ عالم ﷺ نے فاطمہ بنتِ قیس ؓ ناں عدت غے دوران فرمایو تھو ''تیری عدت مک گئی تے مناں دسیئے !'' فر انھاں غی عدت پوری ہو جان ور حضرت اسامہ بن زید ؓ غو انھاں ناں نکاح کروایو تھو (ابنِ کثیر) اس آیت غا آخر ماں وی اصل تقوٰی تے پرہیزگاری غی شونق دوائی. جے تم جو کجھ وی کریں یاہ گل سوچ غے کرو کہ تھارا سارا کم اللہ غی نظراں ماں ہیں لہٰذا اللہ تعالیٰ تیں دلوں منوں ڈرتا رُہو تے جہڑا کم ناجائز ہیں ان غے نیڑے وی نہ جاؤ. نکی موٹی غلطی ہو جۓ تے فٹ توبہ کر لیو وہ بڑو بخشنہار وہے. تے تحمل آلٛو ہے تھاریں بڑیں بڑیں بدیں دیکھتاں وی تمناں چھٹ سزا نیہنہ دیتو بلکہ توبہ غو موقعو دیئے- تم اس موقعہ ناں کھڑاؤ نہ !-

(١٩٥) ''ہتھ لانڑ توں'' اشارو ہے رخصتی دریعنی نکاح تے ہوگیو ور رخصتی تیں پہلاں ہی نِچاقی ہوگئی تے گل طلاق توڑی پُج گئی حالانکہ اجوں نہ بیوی خاوند غے گھر آئی نہ خاوند بیوی غی کِدے ہوٹھے تنہائی ماں ایکلاّں ملاقات ہوئی ،فر اس عورت غو اگر مہر متھیو وو ہے اس غو حکم تے اگلی آیت ماں آوے لگو ور جے مہر کجھ مقرر ہی نہ کیو وہے اس غو حکم یوہ بیان کیو جے فر وی اس ناں طلاق ہونڑ ور کجھ نہ کجھ سمان ضرور دیو۔ تانجے جدائی وی چنگی طرح خوش اخلاقی ناں وہے تے زخماں ور وی ذری ملہم لگ جے لیکن ''سمان کے تے کتنوں دتو جے؟'' یوہ قرآن کریم نے مقرر نیہنہ کیو بلکہ مالدار ور اس غی حیثیت غے مطابق تے غریب ور اس غی حالت غے مطابق رکھیو. تانجے دوئے اپنی حیثیت دیکھ غے اُچا اخلاق غو ثبوت دیں حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمانویں جے زیادہ توں زیادہ غلام یا اس غی قیمت دیئے تے گھٹّو ں گھٹ تر یہہ ۳۰/ درہم دیئے! حضرت حسن ابن علی رضی اللہ عنہما ناںٔ اک واری یاہی گل پیش آ گئی تھی تے انھاں نے اک ہزار درہم یعنی کوئے دوسوساڈا باہٹھ تولہ چاندی دِتو تھو فقہاء کرام نے فرمایو جے اپنی ہمت تے حیثیت ناں دیکھتاں چنگا توں چنگو دیئے ور کہٹوں کہَٹ اک سوٹ کپڑاں غو ضرور دیئے کیونجے اک حدیث ماں وی کپڑاں غی گل آئی ہے (ابنِ کثیر) اور حضرت عبداللہ ابن عباسؓ غو وی اک قول یوہی ہے جے کہٹوں کہَٹ اک سوٹ کپڑا ضرور دیئے (قرطبی)

(١٩٦) یوہ دوجو مسئلو بیان فرمایو کہ جے نکاح ماں مہر مقرر کر لیو تھو فر رخصتی تیں پہلاں طلاق ہو جئے تاں متھیا وا مہر بچوں ادھو مہر دینٛو فرض ہے البتہ جے کالّسری آپے ہی یوہ ادھو مہر وی معاف کر دیئے تاں واہ بکھری گل ہے یا وہ معاف کر چھوڑے جس غا ''ہتھ ماں نکاح غی گٹھ ہے'' یعنی مڑد معاف کر دئے اور مڑد غا معاف کرن غو یوہ مطلب ہے جے وہ سارو مہر دے دیئے جہڑ وادھو شریعت نے اس ناں چھوڑیو تھو وہ وی دیدیئے تاں یوہ وی جائز ہے یا اس نے نکاح ور ہی سارو مہر دے چھوڑیو فر وہ اپنٛوں ادھو واپس نہ لیئے۔ فر قرآن مڑد ناں اس گل ور ابھارے جے تم بڑا ہیں لہٰذا تم ہی بڑا تے اچا اخلاق غو ثبوت دیو، گل طلاق توڑی پُج گئی یہ قسمت غا لیکھ ہیں! ور ہُنڑ اسو سلوک کرو جے دشمنی نہ رہ، تہی، بہنڑ غو دل ہور نہ ٹُٹے۔ فرمایو: ''جے تم خاوند ہی اپنٛوں حق معاف کر چھوڑیں تاں یوہ تقویٰ توں مُچ نیڑے ہے، فر جدائی غا اس موقع ور ایمان آلاّں ناں ہور ٹھنڈ و کرن، تے چنگا توں چنگا اخلاق غو ثبوت پیش کرن واسطے فرمایو کہ اس نازک ویلے وی'' تم آپس ماں اک دوجا ور احسان کرنوں پُہلیو'' خوشی ماں اور دوستی لانڑ غے ویلّے تے سارا ہی ایکنڑ دوجا ور احسان کریں بلکہ کہنڑ واسطے تے یاہ گل وی کہینہ جے تھارا واسطے دل وی حاضر ہے'' تم اے ایمان آلّیو جدائی غے ویلّے وی یاہ گل کر غے دسّو، تے سارا کم یاہ گل سوچ غے کرو جے اللہ تعالیٰ تھارا ہر اک عمل ناں دیکھ رہیو ہے۔ سبحان اللہ! کیوں! اسا پیارا اخلاق غی تعلیم کدے ہوٹھے وی لبھ سکے! بالکل نیہنہ!

فائدو: ''جس غا ہتھ ماں نکاح غی گٹھ ہے،، چواں اماماں غے نزدیک بلکہ جمہور امت غے نزدیک اس توں مراد ''خاوند'' ہے خود رحمت عالم ﷺ نے وی اس غی تفسیر ماں فرمایو ہے ''نکاح غی گٹھ غو مالک خاوند ہے'' (دارقطنی) ور حضرت عبداللہ ابن عباسؓ تے انھاں غا کجھ شاگرد فرمانویں جے اس توں مراد کالّسری ''غا سر پرست ہیں'' (ابن کثیر) علماءِ نے فرمایو جے ہو سکے حضرت عبداللہ ابنِ عباسؓ توڑی یاہ حدیث پُجی ہی نہ وہے۔

(١٩٧) سبحان اللہ! یوہ قرآن ہی غو کمال ہے جے وہ مومن ناں مسئلاّں غی چھنجلّ ماں پھسن نیہنہ دیتو ہر مسئلا غے نالّ نالّ اس غو تعلق سدو خدا نال جوڑ تو رہ نکاح غا مسئلاّں غے بشکار چانڑ چک نماز غی شو نق دوانٛی اس بکھی اشارو ہے جے عبادت تے مومن غا سارا کم ہیں جیکدے اللہ غی رضا واسطے ویں ور نماز غی اہمیت اپنٛی جگہ ہے اس ناں ہر حال ماں یاد رکھیو! خاص طور ور بشکار لی نماز جہڑی جمہور امت غے نزدیک دیگر غی نماز ہے- یاہ مُچ ہی اہم ہے اس غو ویلّو وی جاتو جاتو ہے، نماز قضا ہونڑ غو مُچ ہی خطرو رہ اس واسطے اس غو بہت خیال رکھو! ور یاہ گل وی یاد رکھو کہ نماز تے کسے حالت ماں چھوڑنی جائز

سیقول ۲ ٦٠ البقرة ۲

النِّسَآءَ مَا لَمْ تَمَسُّوْهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوْا لَهُنَّ فَرِيْضَةً

دیدیں جھاں ناںٔ اجوں تم نے ہتھ وی نہ لایو وہے تے نہ تم نے انھاں واسطے کجھ مہر متھیو وہے

وَّمَتِّعُوْهُنَّ عَلَى الْمُوْسِعِ قَدَرُهٗ وَعَلَى الْمُقْتِرِ

اور تم انھاں ناں دستور غے مطابق کجھ سمان ضرور دیو! مالدار ور اُس غی حیثیت غے مطابق

قَدَرُهٗ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوْفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٢٣٦﴾

تے غریب ور اُس غی حالت غے مطابق ہے یوہ نیکو کاراں ور ضروری ہے (١٩٥)

وَاِنْ طَلَّقْتُمُوْهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوْهُنَّ وَ

تے جیکدے تم انھاں ناں ہتھ لانڑ تیں پہلاں (ہی) طلاق دے چھوڑیں اور

قَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيْضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ

تم نے انھاں واسطے مہر متھیو وو ہے فر جتنوں مہر تم نے متھیو وو ہے اُس بچوں ادھو فرض ہے

اِلَّآ اَنْ يَّعْفُوْنَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذِيْ بِيَدِهٖ عُقْدَةُ

ہاں! جیکدے ویہہ عورت معاف کر دیں یا وہ خاوند معاف کر چھوڑے جس غا ہتھ ماں نکاح غی گٹھ ہے (تاں واہ

النِّكَاحِ ؕ وَاَنْ تَعْفُوْٓا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى ؕ وَلَا تَنْسَوُا

بکھری گل ہے) تے جے تم خاوند اپنٛوں حق معاف کر چھوڑیں تاں یاہ گل زیادہ ہی تقویٰ غے نزدیک ہے تے آپس ماں

الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ﴿٢٣٧﴾ حٰفِظُوْا

احسان کرنوں نہ پُہلّو تم جو کجھ وی کریں اللہ اُس ناں دیکھ رہیو ہے (١٩٦) تم ساریاں

عَلَى الصَّلَوٰتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى ۗ وَقُوْمُوْا لِلّٰهِ

نمازاں غی پابندی کرو تے (خاص کر غے) بشکارلی نماز غی! تے اللہ تعالیٰ اگے

قٰنِتِيْنَ ﴿٢٣٨﴾ فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا ۚ فَاِذَآ

عاجزی ناںٔ کھلاّ رُہو؛ تے جیکدے تم خوف خطرہ ماں ویں فر پیدل یا سواری ور ہی (نماز ادا کر لیو) تے جسو یلّے

اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَّا لَمْ تَكُوْنُوْا تَعْلَمُوْنَ ﴿٢٣٩﴾

تم امنڑ ماں آجیں فر تم اللہ ناں اس را یاد کرو جس را اس نے تمناں سکھایو ہے جہڑو تم نیہنہ جانٛے تھا (١٩٧)

منزل ۱

وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ اَزْوَاجًاۚۖ

تے جن لوکاں غی تھارے بچوں وفات ہوتی وہے اور ویہہ اپنٹ پچھے اپنٹی بیویں چھوڑ رہیا ویں

وَّصِيَّةً لِّاَزْوَاجِهِمْ مَّتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍۚ

انھاں ناں بیویاں واسطے وصیت کرنی ضروری ہے جے اُنھاں ناں اک سال توڑی خرچو دتو جئے تے گھروں نہ کڈیو جئے

فَاِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيْ مَا فَعَلْنَ فِيْٓ

فر جے ویہہ آپے ہی چلیٔ جیں تاں تھارا ور اِس ماں کوئی گناہ نیہنہ کہ ویہہ شریعت غے مطابق

اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَّعْرُوْفٍؕ وَاللّٰهُ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ۝ وَ

اپنٹاں بارہ ماں کجھ کریں تے اللہ تعالیٰ زبردست ہے حکمت آلو ہے (۱۹۸) تے

لِلْمُطَلَّقٰتِ مَتَاعٌۢ بِالْمَعْرُوْفِؕ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِيْنَ ۝

طلاق آلیاں واسطے دُستور غے مطابق (الوداع کرن جگو) سمان ہے یوہ حق ہے پرہیز گاراں ور (۱۹۹)

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيٰتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُوْنَ ۝ اَلَمْ

اسے را اللہ تعالیٰ تھارا واسطے اپنٹی آیتاں ناں کھول کھول غے بیان کرے تانجے تم سمجھیں (۲۰۰) کیوں!

تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ خَرَجُوْا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوْفٌ

تم نٔے ویہہ لوک نیہنہ تکیا! جھڑا موت غا ڈر ناں اپنٹاں گھراں تیں نکل پیا جدکہ ویہہ

حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوْتُوْا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ

ہزاراں غی تعداد ماں تھا تے اللہ تعالیٰ نے انھاں ناں کہیو جے "تم مرجاؤ" فر اُس نے ویہہ زندہ کر چھوڑیا

اِنَّ اللّٰهَ لَذُوْ فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ

بلاشبہ اللہ تعالیٰ لوکاں ور بڑو فضل کرن آلو ہے ور مُچ

النَّاسِ لَا يَشْكُرُوْنَ ۝ وَقَاتِلُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ

لوک شکر نیہنہ کرتا (۲۰۱) تے اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں جہاد کرو

وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ۝ مَنْ ذَا الَّذِيْ يُقْرِضُ

اور جانٔ لیو جے اللہ تعالیٰ خوب سنٔن آلو جانٔن آلو ہے (۲۰۲) کہڑو آدمی ہے جھڑو اللہ تعالیٰ ناں



نیہنہ جے امن غی ٹھیک ٹھاک حالت وہے فر نماز اپنٹاں طریقہ ور چنگی طرح پڑھو تے جے جنگ غی حالت وہے اور ایکنٔ جگہ کھلاں ہو غے اصل طریقہ غے مطابق نہ پڑھ سکیں تاں پیدل، سواری ور، ٹُر تاں پھرتاں، اشارہ ناں سینٔی ناں جس راوی موقعو لگے اسے راپڑھلیو ور قضا کرنی درست نیہنہ تے جسویلٔے فر حالات بل ہوجیں فر اصل طریقہ ور اطمینان ناں ادا کرو!

(۱۹۸) یوہ حکم اس ویلٔے دتو تھو جسویلٔے اجیں رشتیداراں غا وراثت ماں کنی کنی حصہ بیان نیہنہ فرمایا تھا فر کجھ مدت بعد سورت نساء ماں ہر ایکنٔ رشتیدار ا واسطے وراثت بچوں کنی کنی حصہ مقرر کر غے بیان فرما دتا جس بچوں بیوی ناں وی خاوند غی وراثت غو حصو ملے لہذا ہنٔ نہ تے وصیت کرنٔ غی لوڑ ہی رہئی ہے تے نہ ہنٔ انھاں رشتیداراں واسطے جائز ہے جھاں ناں اللہ غی کتاب غے مطابق حصو ملے ۔ بیوی غا حصہ واسطے دیکھو! سورت نساء حاشیہ (۱۳)

(۱۹۹) اپر حکم آیو تھو جے جس کالٔسری غو مہر متھیو وو نہ وہے فر رخصتی تیں پہلاں ہی طلاق ہوجیں اس ناں "متاع" یعنی کجھ سمان ضرور دیو. اس آیت ماں حکم ہے جے جس کالٔسری غی وی طلاق ہوجئے اس ناں "متاع" یعنی کجھ نہ کجھ دے غے ٹورو اس ناں ننگ منگ کر غے گھروں نہ کڈو یوہ حکم ہر ایکنٔ کالٔسری واسطے ہے پہانویں مہر متھیو وو وہے پہانویں نہ متھیو وہے، پہانویں رخصتی تیں پہلاں طلاق ہوئی وہے پہانٔے بعد ماں ہو رہئی وہے اپلٔا حکم ماں تے اس ماں فرق اتنوں ہے جے اُپلٔو حکم تے ضروری ہے جدکہ ہر ایکنٔ کالٔسری واسطے "متاع" غو یوہ حکم مستحب ہے۔ تے "یوہ حق ہے پرہیز گاراں ور" اس غو مطلب یوہ ہے کہ شریعت نے یوہ فرض تے نیہنہ کیو ور پرہیز گاراں ناں تے اسا اخلاق غو ہی معاملو کرنوں چاہئے! (**هذا ماذهب اليه اكثر من السلف والخلف وقدفسر بعضهم بنفقة المعتدة كصاحب المدارك والله اعلم باسرار كتابه**)

(۲۰۰) نکاح طلاق، عدت وغیرہ غا احکام ات مُک گیا ان غا آخر ماں فرمایو جے غور کرلیو جس را ہم نٔے یہ احکام کھول کھول غے صاف صاف بیان فرمایا ہیں ہم سارا احکام اسے را کھول کھول غے بیان کراں تانجے تم اسانی ناں سمجھ سکیں تے اس ڈُنگا سمندر بچوں اسانی ناں قیمتی موتی کڈ کڈ غے انھاں ناں اپنٹاں گو جا پہر سکیں۔

(۲۰۱) نیکیاں بچوں اک بڑی اہم نیکی یاہ ہے جے انسان اللہ غا دین پچھے اپنی جان غی قربانی وی پیش کر دیئے اسے غو ناں "جہادِ فی سبیل اللہ" ہے اس توں پہلاں اس نیکی غو دو واری ذکر آیو ہے، اسے نیکی ور اک واری فر بڑا اثر دار طریقہ ناں بلٔا یو جا رہیو ہے، ور جان غی قربانی پیش کرنی کوئے مخول تے ہے نیہنہ، اس واسطے انسان غا ضمیر غو زندو ہونٔو ضروری ہے اور اس ماں یوہ یقین ہونٔوں مُچ ضروری ہے جے موت تے زندگی اللہ غا ہتھ ماں ہے، جہاد توں پچھے رہنٔوں نہ کسے ناں مرن توں بچا سکے تے نہ حق و باطل غا معرکہ ماں پے جانٔو کسے غی موت ناں یقینی بنا چھوڑے۔ اسے یقین ناں دِلاں ماں زنداں کرن واسطے اصل حکم توں پہلاں تاریخی ثبوت ماں اک قصو بیان کیو جا رہیو ہے۔ یوہ قصو کد تے کت پیش آیو؟ صحابہ کرام تیں مفسراں نے مُچ واقعات نقل کیا ہیں۔ جن ماں دشمن توں جان بچا غے نسنٔ آلا وی بیان ہوا ہیں تے طاعون غا مرض توں نسنٔ آلاں غو ذکر وی آیو ہے۔ (واللہ اعلم) قرآن پاک نے اس قصہ غی مھارے سامنٔے اک اجئ تصویر چھکی کہ ہمناں اسرا لگے جے یوہ سب کجھ مھاری اکھاں اگے ہو رہیو ہے "لوک موت توں ڈر غے نس رہیا ہیں" ور نسنٔوں انھاں ناں کم نیہنہ دے رہیو، موت فر وی انھاں ناں ننگل رہئی ہے، تے اک عرصہ توں پچھے ویہہ خدا غا حکم ناں فر زندہ ہو رہیا ہیں۔ قرآن غا انداز توں یوہ وی سہئی وہے کہ اس ویلٔے غا مخاطب اس واقعہ ناں سچو واقعو سمجھیں تھا، چھڑی کائے مثال نیہنہ خیال کریں تھا امام راغبؒ نے بڑو قیمتی نکتو سمجھایو ہے و اذاادی رائیت بالی اقتضی معنی النظر الموأدی الی الاعتبار . قرآن پاک غا اس با اثر انداز غو قرآن غی چھاں ہیٹھ پلٔ غے جوان ہونٔ آلاں ور کے اثر ہوو؟ بس اک جانثار غی یاہ تانگ ہی ایمان ناں سگ لانٔ واسطے

اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضٰعِفَهٗ لَهٗۤ اَضْعَافًا كَثِيْرَةً ؕ وَاللّٰهُ

قرض دئے چنگو قرض فر اللہ تعالیٰ اُس ناں بدھا بدھا غے کئیں گنا کر دئے تے اللہ تعالیٰ ہی

يَقْبِضُ وَيَبْصُۜطُ ۪ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُوْنَ ۝ اَلَمْ تَرَ اِلَى الْمَلَاِ

تنگی وی دئے تے وہ ہی کشائش وی دئے! تے تم سب اُسے در موڑیا جیں غا (۲۰۳) کیوں! تم نے موسیٰ

مِنْۢ بَنِیْۤ اِسْرَآءِيْلَ مِنْۢ بَعْدِ مُوْسٰى ۘ اِذْ قَالُوْا لِنَبِیٍّ

تیں بعد بنی اسرائیل غاں مقدماں ناں نیہنہ دیکھیو! (۲۰۴) جسویلے انھاں نے اپناں نبی ناں

لَّهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُّقَاتِلْ فِیْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ؕ قَالَ هَلْ

کہیو تھو تم مھارا واسطے اک بادشاہ مقرر کر چھوڑو تانجے ہم اللہ غا رستہ ماں جہاد کراں (نبی نے) فرمایو:

عَسَيْتُمْ اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّا تُقَاتِلُوْا ؕ قَالُوْا

ایسو تے نیہنہ کہ تھارے اُپر جہاد فرض کیو جئے فر تم جہاد نہ کریں ویہہ کہنڑ لگا

وَمَا لَنَاۤ اَلَّا نُقَاتِلَ فِیْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ

ہمناں کے ہو گیو جے ہم اللہ غا رستہ ماں جہاد نہ کراں حالانکہ ہم اپناں گھراں تیں اجاڑیا

دِيَارِنَا وَاَبْنَآئِنَا ؕ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا

گیا ہاں تے اپناں بچاں تیں کنی کیّا گیا ہاں فر جس گھڑی جہاد انھاں ور فرض کیّو گیو تاں تھوڑاں جیاں

اِلَّا قَلِيْلًا مِّنْهُمْ ؕ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌۢ بِالظّٰلِمِيْنَ ۝ وَقَالَ

لوکاں ناں چھوڑ غے سارا مکر گیا تے اللہ تعالیٰ ظالماں ناں چنگی طرح جانٹے (۲۰۵) تے انھاں ناں

لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوْتَ مَلِكًا ؕ

اُن غا نبی نے فرمایو: جے اللہ تعالیٰ نے تھارا واسطے طالوت ناں بادشاہ مقرر کیّو ہے

قَالُوْۤا اَنّٰى يَكُوْنُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ

ویہہ کہنڑ لگا اُس ناں مھارے اُپر بادشاہی غو حق کس را ہو سکے! حالانکہ ہم اُس تیں بادشاہی غا زیادہ

مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِّنَ الْمَالِ ؕ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰهُ

حقدار ہاں اور اُس ناں تے زیادہ مالٰ دولت وی نصیب نیہنہ ہووو (بنی نے) فرمایو: اُس ناں اللہ نے تھارا



سُدی ہے حضرت خالد بن ولیدؓ غا ناں توں کہڑو مسلمان ناواقف وہے غو! انھاں نے زندگی ساری جہاد ماں گذاری ور دیکھو! وفات غے وقت وی تمنّاں کہڑی چیز غی ہے! وفات غے وقت فرمایو: جاؤ جہادتوں نسنٹ آلاں ڈروکلاں ناں میری یاہ گل سنا دیو! ہوں لڑائیاں ماں پیدا ہووٗ' لڑائیا غی چھولی ماں پلیو' واہ کہڑی جنگ تھی جسماں ہوں شریک نیہنہ تھو' میرا جسم غو وہ کہڑو انگ ہے جس ور تیراں 'نیزاں تے برچھاں غا پھٹ نیہنہ !ور افسوس !اج منجی ور مر رھیو ہوں!! یعنی موت اللہ غا ہتھ ماں ہے۔ (حياة الصحابه)

(۲۰۲) یوہی وہ اصل حکم ہے جس واسطے اپر غو قصو سنا یو تھو تانجے جان مالٰ غی قربانی واسطے ذہن تیار ہو جئے. ور قربانی غی مانگ غے نالٰ نالٰ قرآن کریم ہر جگہ فِــــیْ سَبِيْــــلِ اللّٰهِ 'اللہ غا رستہ ماں' ہونٹ غی شرط ضرور لاوے اللہ غا رستہ تیں علاوہ جس ناں ور وی تے جس مقصد پچھے وی جنگ وہے اسلام اس ناں جہالت ہی غی جنگ کہہ تے اس ماں مرن آلاٰ ناں فَقَدْ مَاتَ مِيتَةً اَلْجَاهِلِيَّةِ (ابوداؤد) "یعنی جہالت غا مڑدار' توں سوا کوئے خطاب نیہنہ دیتو۔

(۲۰۳) دنیا غی جنگ ماں لڑن آلاٰ بڑیں بڑیں تنخواہاں تے سونا غا تمغاں پچھے اپنٹی جان خطراں ماں کہلّیں اللہ غا رستہ ماں اس غا دین پچھے لڑنٹ آلاٰں ناں دنیا غی ایسی کوئے لالچ نیہنہ دتی جاتی سگوں مومن اگے ہی یوہ مطالبو رکھیو جئے کہ توں ہی جان غی قربانی غے نالٰ مالٰ غی قربانی وی پیش کر، اور وعدو چھڑو آخرت غا ثواب غو کیو جئے ور یوہ وعدو اتنوں پکو ہے جس را کہ اس نے خدا تعالیٰ کوٹے قرض رکھیو ووہے فر اللہ تعالیٰ قیامت توڑی اصل قرض ماں ہور و ہور باھدو کر تو رہ ات توڑی کہ اللہ غا رستہ ماں دتی وی اک مُٹھی اس ناں قیامت غے تہاڑے پہاڑ بنٹ غے لبھے۔

(۲۰۴) موت زندگی اللہ غا ہتھ ماں ہے تے ہار جیت، کامیابی ناکامی اسے غا ہتھ ماں ہے اور اللہ غی مدد انھاں بنداں نالٰ ہے جہڑا اسے غی ذات ور پُہر وسو کریں. اسے حقیقت ناں دل ماں بسالنٹ واسطے اک ہور تاریخی قصو سنا یو جا رھیو ہے یوہ قصو وی عرب ماں مشہور تھو. حضرتِ موسیٰ علیہ السلام تیں کئیں سال بعد غی گل ہے جد بنی اسرائیل اپنٹیاں بدعملیاں غی وجہ تیں کمزور ہو گیا تھا. انھاں ور اک مشرک قوم نے حملو کر غے انھاں ناں اُتھل پُتھل کر چھوڑ یو تھو۔ بنی اسرائیل غا ہزاراں لوک قتل ہو گیا تھا تے انھاں غا اکثر شہراں ور قبضو ہو گیو تھو اس ویلے انھاں نے وقت غا پیغمبر علیہ السلام اگے یاہ درخاس رکھی جے تم مھارا اپر اک بادشاہ (سردار یا سپہ سالار) مقرر کر دیو ہم اللہ غا رستہ ماں جہاد کر غے انھاں مشرکاں ناں اتوں کڈاں غا اس ویلے یوہ قصو پیش آیو۔ قرآن کریم نے اس لماں قصہ غیں چھڑیں ویہہ گھڑ بیان کیں ہیں جتھاں ماں موماں واسطے مُچ سبق ہے۔ باقی قصو تے عرب ماں مشہور تھو ہی۔

(۲۰۵) اجیہاں موقعاں ماں "ہیلے شیری" اُپر پہیڑ تے مچ لگ جے ور کانگ اگے کھلا ہونٹ آلاٰ بالکل گہٹ ہی ویں۔ فر بنی اسرائیل قوم غو مزاج اور انھاں غی تاریخ وی یوہی ثبوت دیئے تھی جے ات کہنٹ آلاٰ تے مُچ ہیں ور کرن آلاٰ انگلیاں ور گنٹیاں جا سکیں۔ اسے گلوں اللہ غا پیغمبر نے انھاں ناں پہلاں ہی ٹھکور غے گل صاف کرن غی کوشش کی تانجے پچھے انھاں ناں کوئے عذر بہانوں کرن غو وی موقعو نہ تھاوے فر ہووو وی یوہ ہی جس غو ڈر تھو، مفسر حضرات فرمانویں جے اس ماں امت غا علماء کرام تے ذمہ داراں واسطے یوہ سبق تے یاہ ہدایت ہے جے ویہہ اسا موقع ور لنگ رولاٰ تے پہیڑ پہاڑ تیں تھو کھو بالکل نہ کھائیں۔

عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللّٰهُ

مقابلہ ماں چُنڑ لیّو ہے تے اُس ناں علم اور جُسہ ماں خوب کشائش عطا فرمائی ہے تے اللہ

يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ وَ

جس ناں چاہوے اپٹوں مُلک دیدئے اور اللہ بڑی وُسعت آلو خوب جانڑ آلو ہے (٢٠٦) تے

قَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ

اُن غا نبی نے انھا ناں فرمایو: کہ اُس غی بادشاہی غی نشانٔی یاہ ہے جے تھارا کوٹے وہ صندوق

التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا

آجۓ غو جسماں تھارا رب غی طرفوں تھارا واسطے تسلی ہے تے کجھ بچیں ویں چیز ہیں

تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ

جھڑیں موسیٰؑ تے ہارونؑ غا خاندان نے چھوڑیں تھیں فرشتا اُس ناں چالیاں ویں غا

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

یقیناً اس ماں تھارا واسطے بڑی نشانٔی ہے جیکر تم ایمان آلا ہیں (٢٠٧)

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللّٰهَ

فر جسویلٔے طالوت فوجاں ناں لے غے ٹُرپیو اُس نے کہیو بیشک اللہ تعالیٰ

مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَ

ایکنڑ نہر ور تھاری ازمائش کرے غو فر جھڑو آدمی اُس توں پانٔی پیٔے غو وہ میرو نیہنہ تے

مَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً

جھڑو اک لپ تیں زیادہ اُس غو پانٔی چکّھے وی نہ وہ یقیناً

بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا

میرو ہے چھیکڑ کجھ اک لوکاں ناں چھوڑ غے باقی ساراں نے اُس غو پانٔی پی لیّو (٢٠٨) فر جسویلٔے

جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا

طالوت تے ویہہ لوک جھڑا انھاں غے ناںٔ ایمان لیایا تھا اُس نہر تیں پار چڑھیا ویہہ کہنڑ لگا



(٢٠٦) یاہ انھاں غی پہلی کمزوری تھی انھاں نے اک مقدم بنانڑ غی مانگ کی تھی جھڑی پوری ہوگئی تھی ہُن انھاں ناں جنگ غا مدان درٹر پیٹوں تھو۔ ورکتوں! ویہہ تے بنی اسرائیل تھا! انھاں نے اپٹاں بچوں کجھ قبیلا سرداری واسطے خاص کیا وا تھا سردار بس وہ ہی شخص ہو سکے تھو جھڑو انھاں قبیلاں غو آدمی وہے اس توں سُوا کسے دوجا خاندان غو بندو مقدم بن ہی کد سکے تھو! جدکہ طالوت اسا کسے خاندان غا آدمی نیہنہ تھا کجھ روایتاں ماں ہے جے ویہہ بکریں چاریں ویں تھا (ابن کثیر) اس توں علاوہ اگر کائۓ گل بنی اسرائیل ناں اپنٔے در چھک سکے تھی تے واہ مالداری ہو سکے تھی جدکہ ویہہ مالدار وی نیہنہ تھا ابن جریرؒ فرمانویں ولم تكن طالوت من سبط النبوة ولا من سبط المملكة. پیغمبر غو جواب سنو! فرمایو: پہلی گل تے یاہ ہے کہ انھاں غی تقرری اللہ غی طرفوں ہوئی ہے تے وہ اپٹاں فضل ناںٔ جس ناں نوازنوں چاہوے کونڑ ٹھاک سکے!؟ تے دوجی گل یاہ ہے جے سرداری تے سپہ سالاری واسطے علم اور جان غی لوڑ ہے یہ دوۓ چیز اللہ نے انھاں ناں خوب عطا فرمائیں ہیں فرتم ہور کے چاہویں۔

(٢٠٧) انھاں غی گل غو اصل جواب تے ہو گیو تھو ہُنڑ دلاں غا ہور اطمینان واسطے اک ظاہری نشانٔی دسی جا رہئی ہے جے طالوت غا سردار بنٔن ور اللہ تعالیٰ چانڑ چک اس صندوق ناں تھارا توڑی پہچا چھوڑے غو جسماں حضرت موسیٰؑ تے حضرت ہارونؑ غا کجھ تبرکات ہیں. کجھ تفسیراں ماں ہے جے اس صندوق ماں تورات غیں اصل تختیں تے حضرت موسیٰؑ غی سوھٹی اور حضرت ہارونؑ غی پگ مبارک تھی اس ناں واہی دشمن قوم حملہ غے وقت کھس لے گئی تھی۔ حضرت طالوت غا سردار بنتاں ہی اللہ نٔے اپنی قدرت ناںٔ یوہ صندوق فر بنی اسرائیل ناں عطا کر دتو۔ ور یوہ بنی اسرائیل توڑی کسرا پجُیو؟ اس بارہ ماں تاریخی روایت تے رُچ ہیں ور قرآن کریم نے چھڑی اتنی گل کہئی ہے جے ''فرشتا اس ناں چالیانویں غا''۔

(٢٠٨) طالوت اپٹاں لشکر ناں لے غے جنگ کرن ٹُریا تھا. انھاں ناں پتو تھو جنگ کوئۓ بچاں غی کھیڈ نیہنہ، ات سچیں مُچیں لہو غا دریا بغیں، سر تن تیں کٹی ویں جسم غا لبرا ہوا ماں اُڈیں، انھاں ناں یوہ وی پتو تھو جے جنگ لشکر غی تعداد ور نیہنہ ہوتی بلکہ اللہ غا رستہ غی جنگ تے ایمان یقین غی اَنٔ مک طاقت ور کی جۓ۔ تے ساری جماعت بچوں جے تھوڑا جیا کمزور وی مدان چھوڑ جیں تاں ساری جماعت غا قدم پٹے جانڑ غو خطرو پے جۓ۔ اس را غا ڈروکلاں غو پہلاں ہی کٹی ہونٔو ضروری ہے روایتاں ماں آوے جے سفر سخت روڑا غی تتی تُھپاں ماں ہوو'ٔ تھو. رستہ ماں ایکنڑ نہر تیں سُوا کدے پینڑ جگو پانی نیہنہ تھو بس اسے نہر اپر ازمائش ہوگئی۔ انھاں نے حکم دتو جے اک لپ توں زیادہ جھڑو پانی پیۓ غو وہ میرو نیہنہ۔ جھڑا رستہ ماں تس غا سیک نہ چَھل سکیں ویہہ جنگ غیں سختیں کسرا چَھلّیں غا. فر یوہی ہوو'ٔ اک نکی جئی جماعت ناں چھوڑ غے باقی سارا پانٔی اپر ٹھہ گیا۔ تے ٹھنڑ آلا اُٹھیا وی کد ہیں!۔

طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوْتَ وَجُنُوْدِهٖ ۭ قَالَ الَّذِيْنَ

اج ہمڑاں جالوت اور اُس غی فوجاں ناں مقابلہ غی کوئے طاقت نیہنہ (ور) جہڑا لوک یوہ یقین

يَظُنُّوْنَ اَنَّهُمْ مُّلٰقُوا اللّٰهِ ۙ كَمْ مِّنْ فِئَةٍ قَلِيْلَةٍ

رکھیں تھا جے انھاں نے اللہ غی بارگاہ ماں حاضر ہوڑو ہے اُنھاں نے کہیو: کتنی ہی نِکیں نِکیں جماعت اللہ تعالیٰ غا حکم

غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيْرَةً ۢ بِاِذْنِ اللّٰهِ ۭ وَاللّٰهُ مَعَ

ناں بڑیں بڑیں جماعتاں ور غالب آجاتی رہئی ہیں تے اللہ ثابت قدم رہڑ آلاں

الصّٰبِرِيْنَ ۝ وَلَمَّا بَرَزُوْا لِجَالُوْتَ وَجُنُوْدِهٖ

غے ناں ہے (۲۰۹) تے جس گہڑی ویہہ جالوت اور اُس غی فوجاں غے سامڑے آیا

قَالُوْا رَبَّنَآ اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَّثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَ

دعا کرن لگا: اے مھاریا ربا! توں مھارے اُپر صبر غا چھم لادے تے لڑائی ماں مھارا پیر پکّا کردے تے

انْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ ۝ فَهَزَمُوْهُمْ بِاِذْنِ

کافر قوم غا مقابلہ ماں مھاری مدد فرما! (۲۱۰) فر ایمان آلاں نے اللہ غا حکم ناں ویہہ

اللّٰهِ ۣ وَقَتَلَ دَاوٗدُ جَالُوْتَ وَاٰتٰىهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ

مداں چھوڑیا تے داوودؑ نے جالوت ناں قتل کر چھوڑیو اور اللہ نے انھاں ناں بادشاہی تے

وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهٗ مِمَّا يَشَاۗءُ ۭ وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ

حکمت عطا فرمادتی تے جو کجھ انھاں ناں چاہیو سکھا چھوڑیو تے جیکدے اللہ تعالیٰ کجھ لوکاں غے ذریعہ

بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ ۙ لَّفَسَدَتِ الْاَرْضُ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُوْ

کجھاں ناں ہٹاتو نہ رہتو تاں زمین ماں فساد ہی مچ جاتو ور اللہ تعالیٰ دُنیا

فَضْلٍ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ ۝ تِلْكَ اٰيٰتُ اللّٰهِ نَتْلُوْهَا

جہان آلاں ور مُچ مہربان ہے (۲۱۱) یہ اللہ تعالیٰ غیں آیت ہیں جہڑیں (اے نبیؐ) ہم

عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ۭ وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِيْنَ ۝

تھارے اُپر ٹھیک ٹھیک تلاوت کر رہیا ہاں تے بیشک تم رسولاں بچوں ہیں (۲۱۲)



(۲۰۹) مخالف فوج غو کمانڈر بڑو زورا ور پہلوان جالوت تھو۔ جس غی فوجاں ناں تکڑ تیں پہلاں ہی ان ڈروکلاں نے یاہ گل کہئی تھی۔ تے یہ کونڑ لوک تھا جھاں نے کہیو تھو جے ''اج ہمڑاں جالوت تے اس غی فوجاں ناں مقابلہ غی کوئے طاقت نیہنہ'' اکثر مفسر فرمانویں جے یہ ویہہ ہی پانی پیڑ آلا تھا. ور کجھ اک غو خیال ہے کہ یاہ پانی پیڑ آلاں توں علاوہ اک ہور چھانٹی ہوئی تھی سچا موموناں واسطے یاہ اک ہور ازمائش تھی، بلکہ یاہ ازمائش پہلی ازمائش تیں وی زیادہ تکڑی تھی دشمن غے نیڑے پُج غے جسویلے اپڑاں ساتھی ہی ہمت ہار جائیں۔ اور اس راغیں ڈروکلیں گل کرن لگ جیں اسا وقت ماں ثابت قدم رہڑوں کوئے اسان کم نیہنہ ور جھاں غو ایمان تے یقین اللہ ور پکو تھو، جھاں غا دلاں ماں ''واصل بحق ''ہون غو تے اللہ غی محبت غو ہاڑ چڑھیو وتھو ویہہ کد چُپ رہ سکیں تھا، انھاں نے بنگار غے کہیو. نہ رے نہ! کتنی ہی نکیں نکیں جماعت اللہ غا حکم تے اس غی توفیق ناں بڑیں بڑیں فوجاں ناں مداں چھوڑتی رہئی ہیں'' تے انسانی تاریخ گواہی دے رہئی ہے جے ''اللہ تعالیٰ ڈٹ جانڑ غے ناں ہے'' تے جس غے ناں اللہ غی مدد وہے فر اس ناں دنیاں غی کہڑی طاقت، کہڑی کانگ تے کہڑ وطوفان اپڑی جگہ توں ہلا سکے! یہ پکا مومن تھا کتنا ں؟ روایت، مچ ہیں تے کجھ لوکاں نے بائبل غی اس روایت ناں ترجیح دتی ہے جے ویہہ چھ سو تھا ور ہوں اس تابعی غی گل سب تیں اپر رکھوں جھاں نے فرمایو جے ''میں مُچ صحابۂ کرام کولوں سنیوں ہے جے بدر غا غازیاں غی تعداد واہی تھی جہڑی طالوت غا سنگیاں غی تھی'' (ابن کثیر وغیرہ)

(۲۱۰) یاہ جنگ غا مدان ماں پُجن توں پہلاں اپڑاں مالک غے اگے دعا در خاس غی جاچ دسی گئی ہے۔

(۲۱۱) حضرتِ داؤد علیہ السلام اس ویلے بالکل نوجوان تھا۔ تے کجھ روایتاں ماں ہے جے انھاں نے کھوانی ماں رکھ غے بٹو ماریو تھو جہڑو جالوت غا متھا ماں لگو اور لگتاں ہی اس غو کم ہوگیو آیت غا آخر ماں جہاد غو مقصد بیان کیو کہ جے اللہ تعالیٰ اس را نافرماناں غوز ور نہ توڑ تو رہتو تاں دنیا ماں نافرمان لوک تے ادہڑ تُھی ہی مچائی رکھتا. حضرت شاہ عبدالقادرؒ نے اس جگہ بڑی معرفت آلی گل لکھی ہے ''نادان لوگ کہتے ہیں لڑائی کرنی نبیوں کا کام نہیں اس قصہ سے معلوم ہوا کہ جہاد ہمیشہ رہا ہے اور اگر جہاد نہ ہوتو مفسد لوگ ملک کو ویران کر دیں''۔ (موضح القرآن)

(۲۱۲) یعنی یہ اتنی پرانی خبر اس راصحیح صحیح سنانی وحی توں بجڑ تے ممکن ہی نیہنہ بس اتوں ہی سمجھن آلا سمجھ سکیں جے تم اللہ غا سچا نبی ہیں۔ تیئں تم وحی غے ذریعہ یہ خبر سنا رہیاں ہیں۔